

Intressentens inflytande

En studie av intressenternas roll vid kalkmålning-
konserveringen i Barsebäcks kyrka, utifrån tekniska,
formella och värdemässiga perspektiv.

Kajsa Nyström Rudling

**Examensarbete för avläggande av filosofie masterexamen i
Kulturvård,
30 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2013:29

Intressentens inflytande: En studie av intressenternas roll vid kalkmålningsskonserveringen i Barsebäcks kyrka, utifrån tekniska, formella och värdemässiga perspektiv.

Kajsa Nyström Rudling

Handledare: Ola Wetterberg

Examensarbete för Masterexamen, 30 hp
Kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>
Fax +46 31 7864703
Tel +46 31 7864700

Master's Program in Conservation, 120 ects

By: Kajsa Nyström Rudling
Mentor: Ola Wetterberg

Influence of the stakeholder: A study of the role of the stakeholders at a conservation of mural paintings in the church of Barsebäck, based on technical, formal and value perspective.

ABSTRACT

This master's thesis aim to examine the roles of different stakeholders within a conservation process and how they are influenced by technical, formal/legal and value based concerns. This is done through a case study of mural painting conservation in the church of Barsebäck. The case was chosen because of the conservation process being very protracted by the disagreement between the stakeholders on how to best treat the mural paintings. The paintings where uncovered to be conserved but because of the humid indoor climate, they were threatened by degradation from salt crystallization. Because of this it was suggested that the paintings should again be covered by a sacrificial layer of lime or distemper. By this action the newly exposed mural paintings would lose much of the cultural values they had acquired and several stakeholders opposed the idea. One of the reasons why the conservation process in Barsebäck was so prolonged was the organizational changes, in the early 21th century, when the role of the National Heritage Board was altered and the Church of Sweden was separated from the State. Another reason was the not yet introduced policy about the amount of preliminary investigation a conservator had to do before starting the work. Therefore the mural paintings were uncovered without a debate about the necessity for their conservation. The subsequent debate about covering them could then possibly have been avoided. The term *stakeholder* is defined by Salvador Muñoz Viñas as someone who contributes to the significance of a conservation object or is affected by its alteration. By this definition there are a number of formal stakeholders within the conservation process in Barsebäck, including conservators, but also some informal stakeholders who are not in the official documentation concerning the conservation and not taken into account in the decision making. Different stakeholders were stating technical, formal and value based arguments for the different treatments of the mural paintings. Even though the question of covering paintings is not just a technical matter, the technical arguments were used more frequently and by more of the stakeholders than value based and formal ones.

Title in original language: Intressentens inflytande: En studie av intressenternas roll vid kalkmålningsskonserveringen i Barsebäcks kyrka, utifrån tekniska, formella och värdemässiga perspektiv.

Language of text: Swedish

Number of pages: 115

Keywords: Wall paintings, Mural paintings, Stakeholders, Conservation, Value assessment

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—13/29--SE

Förord

Varför finns det meningsskiljaktigheter kring en kalkmålningens konservering? Jo, därför att människor inte är lika och inte tycker lika. Att begränsa antalet intressenter minskar meningsskiljaktigheterna, men är svårt att styra om man inte låser in och glömmer målningarna. Att minska antalet intressenter minskar dock samtidigt deras värde då detta ligger i dess betydelse för människor. Alternativet är att begränsa intressenternas inflytande, så att endast enstaka experter har rätt att besluta om kalkmålningarnas öde. Konflikterna undviks men risken är att även allmänhetens intresse minskar med det begränsade inflytandet. Igen reduceras målningarnas värde med det minskade antalet intressenter. Istället för att reducera meningsskiljaktigheterna bör vi tänka om och se dem som en tillgång. Ju fler personer som har en åsikt, ju fler intressenter får objektet och desto högre kulturhistoriskt värde får det.

Dock är meningsskiljaktigheter vid kalkmålningens konservering relativt ovanliga. Av dem jag frågat efter ett lämpligt studieobjekt för uppsatsen svarade mycket få att de kände till några sådana exempel. Detta väckte intresset att ta reda på varför. Tycker alla likadant eller beror det på att endast några få får bestämma? Om det första alternativet är rätt, beror det på att vi har en likartad syn på hur kulturarvet ska hanteras? Det saknas studier av hur svenska kalkmålningar uppfattas. Går man utanför Sveriges gränser skiljer sig åsikterna om hur kulturarvet ska behandlas. Vissa värdesätter endast originalmaterialet, medan andra ser läsbarheten och helheten som det viktiga och att man bör retuschera integrerat och byta ut slitna delar. Framförallt i östasiatiska kulturer är hantverket kulturarv, inte originalmaterialet, och det är självklart att byta ut skadade delar mot nya, när de görs med rätt hantverksteknik som förs vidare över generationerna.

Istället för att minska intressenternas inflytande anser jag att det bör förstärkas. Att ta in fler åsikter bör inte ses som ett hot mot kulturarvet utan istället som dess räddning. Det är dock viktigt att definiera vad de olika intressenterna ska kunna påverka.

Aktiva vårdinsatser av kulturarvet kan kortfattat delas in i två kategorier, konservering och restaurering. Det förstnämnda kräver en specialutbildning för att kunna bedöma objektets tillstånd och bevarandestrategi, därmed inte sagt att det endast finns en lämplig metod. För att uttala sig om restaurering, som snarare rör estetiska frågor, krävs endast ett starkt intresse för objektet. I restaureringsdiskussioner torde därför alla intressenter ha möjlighet att säga sin mening. I frågor om konservering är detta inte möjligt. För en fruktbar konserveringsdiskussion krävs istället fler intressenter med kompetens att bedöma konserveringsfrågor. Detta betyder att fler konservatorer, från enskilda firmor eller institutioner, får ge sin syn på objektets konserveringsmöjligheter. Det innebär också att kompetensen behöver ökas på de institutioner och myndigheter som fattar tillståndsbeslut, framförallt genom att anställa utbildade konservatorer vid länsstyrelser och stift. Att ha en konservator som antikvarisk kontrollant ger också möjligheten för de utförande konservatorerna att löpande diskutera uppkomna frågor.

För hjälp med att finna ett lämpligt studieobjekt och för tankar om valet av frågeställningar vill jag tacka de antikvarier och konservatorer som besvarat min förfrågan. För genomläsning och kommentarer av kapitlet om tekniska perspektiv vill jag tacka Karin Calissendorff och Ingrid Wedberg. För allt stöd och tålamod under uppsatsarbetets gång vill jag tacka min handledare Ola Wetterberg samt stöttande familj och vänner, i synnerhet Peter Nyström. Slutligen vill jag tacka mitt ofödda och ännu ej namngivna barn för den uppsatsdeadline han eller hon har bidragit med som har hjälpt mig att slutföra uppsatsarbetet.

Göteborg, 6 maj 2013.

Innehållsförteckning

Förord	5
1. Inledning	9
1.1 Inledning och ämnesval.....	9
1.2 Teoretiskt perspektiv.....	10
1.3 Syfte och målsättning	13
1.4 Frågeställningar.....	13
1.5 Forsknings- och tillämpningsläge	13
1.6 Metod.....	15
1.7 Material.....	16
2. Barsebäcks kyrkas restaureringshistoria 1925-2012	18
2.1 Barsebäcks kyrka.....	18
2.2 Renoveringen 1925-1928	19
2.3 Kalkmålningar upptäcks 1927	22
2.4 På väg mot en ny renovering på 1990-talet	24
2.5 Renoveringen år 2000-2002.....	26
Koret	26
Långhuset	28
Tornbågen	31
Tornrumsvalvet	31
2.6 Bevarandeåtgärder.....	34
Klimatkammare.....	34
Valvinkapsling	35
Överkalkning.....	35
Klimatstyrning i rummet.....	40
3. Tekniska perspektiv på Barsebäcks restaureringar	43
3.1 Tekniska perspektiv	43
3.2 Friläggning av kalkmåleri.....	43
3.3 Övertäckning	46
3.4 Fukt- och saltvandring samt preventiv konservering	51
3.5 Sammanfattning av de tekniska perspektiven.....	57
4. Formella och organisatoriska perspektiv på Barsebäcks restaureringar	59
4.1 Organisatoriska perspektiv	59
4.2 Organisation – förvaltningen av Sveriges kyrkor	59
4.3 Formella aktörer vid en kyrklig konservering.....	61
Beställaren.....	61
Tillståndsprovande myndighet.....	62
Länsmuseer	63
Central förvaltningsmyndighet	63
Stiftsantikvarie	64
Konservator.....	65
Antikvarisk expertis	66
4.4 Övriga aktörer i Barsebäck.....	67
Entreprenör	67
Konsulter och expertis	68
4.5 Informella intressenter	68
Pilgrimer	68
Akademiska forskare	69
Framtida generationer	69
4.5 Konserveringens arbetsgång.....	71

4.6 Dokumentationsprocessen för en kalkmålerikonservering	74
4.7 Sammanfattning av formella och organisatoriska perspektiv.....	75
5. Värdemässiga perspektiv på Barsebäcks restaureringar	77
5.1 Värdemässiga perspektiv.....	77
5.2 Kalkmålningsfriläggning – diskussion 1927-1928.....	77
5.3 Formell dokumentation vid kalkmålningskonserveringen 2000-2003	78
5.4 Värdeanalysen utanför den formella dokumentationen	82
Draperimålningen i koret	82
Kalkmålningarna i predikan.....	84
Djävulsfiguren i långhuset	84
S:t Jakobs pilgrimsanknytning.....	85
Ekonomiskt värde	87
Mänskligt värde	88
5.5 Sammanfattning av värdemässiga perspektiv	88
6. Slutdiskussion.....	92
6.1 Konserveringsprocessen.....	92
6.2 Intressenterna.....	93
6.3 Intressenternas inflytande över konserveringsbesluten	94
6.4 Argumentationen kring kalkmålningskonserveringen i Barsebäcks kyrka	95
Att behålla kalkmålningarna kvar under putsen	95
Att frilägga kalkmålningarna och behålla dem framme	96
Att retuschera frilagt kalkmåleri	97
Att frilägga kalkmålningarna och sedan åter täcka över dem.....	99
7. Sammanfattning.....	101
8. Käll- och litteraturförteckning	104
8.1 Otryckta källor och litteratur	104
Informeranter	104
Arkiv	104
8.2 Tryckta källor och litteratur	109
Elektroniska källor och litteratur	113
8.3 Figurförteckning.....	114

1. Inledning

1.1 Inledning och ämnesval

Gammal är kyrkan, Herrens hus, står, om än torn måste falla.
Murar så höga blir till grus, ändå skall klockorna kalla,
kalla på gammal och på ung, kalla på själ som trött och tung drömt om den eviga vilan.

Icke i jordisk byggnad bor den som seraferna tjänar.
Skuggor blott av ett himmelskt kor är dessa murade stenar.
Dock har han själv för kärleks skull skapat och rest ur stoft och mull här mitt ibland oss sin
boning.

Vi är vår Herres kyrkohus, byggt utav levande stenar.
Oss under korets milda ljus ordet och dopet förenar.
Vore vi icke fler än två, ville han vara här ändå hos oss med hela sin kärlek.¹

Detta är de tre första verserna av psalm 55 i *Den svenska psalmboken*. Psalmtexten är skriven av dansken Nicolai Fredrik Severin Grundtvig år 1837 och ger oss en annorlunda syn på kyrkan som byggnad än den som kulturvärden representerar. Kyrkobyggnaden är förgänglig men har ett värde eftersom det är här Guds ord förkunnas. Den verkliga kyrkan är inte en byggnad utan dess församling. Psalmerna skrevs för nära 200 år sedan, men speglar den Svenska kyrkans syn på sina kyrkobyggnader i dag? Är kyrkan bara en förgänglig plats där man samlas för gudstjänst eller har de som historiska byggnader och kulturbärare någon relevans för de som arbetar där? Hur är det med inventarier som predikstolar och altare, för att inte tala om inventarier som i dag inte har någon relevans för den kyrkliga ritualen, såsom madonnor, triumfkrucifix och kalkmålningar? Har de något värde för präster, vaktmästare och kyrkobesökare? Frågor som dessa intresserar mig som nyutbildad konservator, därför att jag har flera relationer till kyrkobyggnader och dess inventarier. Jag har besökt kyrkor i egenskap av konservator i en professionell roll som representant för kulturvärden, men också i egenskap av gudstjänstdeltagare och som nyfiken turist som vill ta del av vårt kulturarv. Jag har sjungit i kyrkokör i större delen av mitt liv och då deltagit aktivt i gudstjänsten men också besökt kyrkan vid dop, bröllop, begravningar, mässor och gudstjänster. Under min barndoms bilsemestrar ville min pappa alltid stanna till vid medeltida kyrkor för att gå in och titta. Jag följde med honom, i motsats till resten av familjen som satt i bilen och suckade över hur länge vi dröjde. Till skillnad från pappa var jag dock mer intresserad av de kyrkliga inventarierna än av själva byggnaden. Detta utvecklades under mina universitetsstudier då jag i uppsatser i historia, historisk arkeologi och konstvetenskap studerade kyrkliga kalkmålningar för att fördjupa mig i medeltida mentalitetshistoria. Under konservatorsutbildningen skrev jag min kandidatuppsats om retuschering av kalkmålningar och hur de påverkade deras funktion som konstverk, historisk källa och som del av ett modernt kyrkorum. Där föddes också tanken på att i masteruppsatsen fördjupa mig ytterligare i den sistnämnda aspekten och undersöka hur de människor som engagerar sig, eller engageras, i en kalkmålerikonservering ser på och påverkar dess utformning. Eftersom ämnet är stort och svårgripbart, då det rör sig om ett stort antal människor och åsikter, har jag i denna uppsats valt att koncentrera undersökningen på en fallstudie och från den försöka komma åt generaliserbara tendenser. Fallet utgörs av kalkmålningskonserveringen och efterföljande diskussioner i Barsebäcks kyrka, en process som pågått sedan år 2000 och som ännu inte är helt avslutad, och som engagerat ett stort antal intressenter.

¹ *Den svenska psalmboken*. (1993). Örebro: Bokförlaget Libris. Psalm 55.

1.2 Teoretiskt perspektiv

Uppsatsens utgångspunkt är att analysera en kalkmålerikonservering utifrån ett intressentperspektiv. Därför behövs begreppet *intressent* problematiseras. En teoretiker som intresserat sig för detta är Salvador Muñoz Viñas i boken *Contemporary theory of conservation*.²

Det budskap som Muñoz Viñas vill föra fram i sin bok är att gå ifrån den tro på ett kulturhistoriskt objekts inneboende sanning och autenticitet som ett skäl för konservering. Istället menar han att objektets värde endast existerar genom att vi människor tillskriver objektet värde och att konserveringsbeslut därför bör ske genom dialog. Denna dialog ska dock inte endast ske experter emellan utan vara öppen för alla de som påverkar eller påverkas av objektet; de människor som kan kallas *stakeholders* eller *intressenter* på svenska.

Muñoz Viñas ser ett problem med det fokus på naturvetenskapliga metoder som uppstått inom konserveringen under andra halvan av 1900-talet.³ Detta inte för att metoderna i sig är dåliga, utan eftersom fokus har flyttats till ett naturvetenskapligt synsätt, där det existerar en objektiv sanning som det går att identifiera, bara metoderna är de rätta. Detta menar Muñoz Viñas är fel eftersom det tillskriver objektet egenskaper som är objektivt mätbara. Inom konservering rör det sig dock istället om föremål med en historia och värden som är subjektiva och kan skifta över tid och mellan olika personer.⁴ Istället förordar Muñoz Viñas det han kallar *inter-subjektivism* där det inte finns något rätt eller fel som kan avgöras objektivt utifrån föremålet. Det är dess symbolstatus och förmåga att kommunicera med människor som utgör dess värde som konserveringsobjekt.

Conservation is not done as a truth-enforcement operation, as stated by classical theories. Conservation is done to satisfy certain needs of individuals: objects are adopted to better convey certain meanings (social, sentimental, scientific meanings), to better fulfill certain symbolic functions, to enhance their value.⁵

Ett objekts värde och hur det ska konserveras är inte heller förbehållet konservatorn att avgöra. Äldre konserveringsteori skulle hävda att objekten själva avgör hur de ska hanteras konserveringsmässigt och att det endast är tränade konservatorer eller andra experter som kan uttyda detta.⁶ Muñoz Viñas hävdar dock att ”objects have no rights; subjects do have them”, det vill säga föremålen har ingen egen vilja och har inga rättigheter utöver dem som de tillskrivs av människor.⁷ När ett objekt anses vara ett kulturarv skyddas det “not because of the objects themselves, but because of the intangible, symbolic effects an unwarranted alteration might have upon the subjects that make up that society”.⁸ Alltså är det de människor som påverkas av objekten som är de viktiga i sammanhanget. Konservatorerna utgör en del av dessa intressenter, med sin specialkompetens om kulturarvets materiella egenskaper. Det fysiska materialet som de vårdar är samtidigt bärare av de immateriella värdena.

Enligt Muñoz Viñas grundas intressenternas auktoritet över konserveringsbeslutet på två faktorer, dels deras bidrag till den totala betydelsen av objektet och dels i hur hög grad de påverkas av ändringar av objektet. Auktoriteten står dessutom i proportion till intressentens engage-

² Muñoz Viñas, Salvador (2005). *Contemporary theory of conservation*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

³ Muñoz Viñas (2005). sid. 70.

⁴ Muñoz Viñas (2005). sid. 159.

⁵ Muñoz Viñas (2005). sid. 190.

⁶ Muñoz Viñas (2005). sid. 150-158.

⁷ Muñoz Viñas (2005). sid. 157.

⁸ Muñoz Viñas (2005). sid. 160.

mang för objektet.⁹ Här har experterna, det vill säga konservatorer och antikvarier i olika roller, en stor auktoritet eftersom de är så involverade i objektets konserveringsprocess. Dock trycker Muñoz Viñas på rättigheterna för andra intressenter:

However, the work of the experts usually affects many other people, and these people have the moral right to be heard. Admittedly, these are decisions that should be taken on technical grounds... However, they are authorized to voice an opinion about different aspects of the conservation processes, such as the observable results of the lining... or of the reinforced wall...”
“... these stakes cannot be objectively quantified...”¹⁰

Muñoz Viñas förnekar således inte att konservatorerna har unik kunskap som är väsentlig för konserveringsbesluten. Problemet, som han ser det, kommer istället när experterna tror sig vara de enda som kan uttala sig i frågor som rör konservering och restaurering, även där det inte är de tekniska metoderna som står i centrum, exempelvis när det rör retuschering.

The conservator or the decision-maker cannot just work as if their point of view were the only one. Their point of view is relevant because they have been educated in the appreciation of conservation objects to a greater degree than other people, but there is no reason for their point of view to be considered representative - in fact, that is one reason why it is not.”¹¹

I konservatorns uppgift ligger det således inte endast att ta ställning i tekniska frågor, utan även att lyssna på olika åsikter och att försöka föra samman dem för att göra en konservering som tilltalar fler människor än bara andra konservatorer och antikvarier. Faran med detta synsätt är att konserveringsbeslut blir en process där vad som helst är möjligt så länge det går genom ett demokratiskt beslut.¹² Lika lite som experternas åsikter ska råda oemotsagda ska man endast gå efter den breda massan.¹³ Konservatorn har trots allt ett ansvar gentemot kommande generationer så att inte kulturarvet förändras utifrån rådande smakuppfattning.¹⁴

En annan grupp av intressenter som konservatorn måste ta särskild hänsyn till är akademiker, som har en speciell relation till konserveringsobjekt och har ett större behov än andra intressenter att hålla konserveringen till ett minimum för att de fortfarande ska kunna vara läsbara som historiska källor.¹⁵ Genom sin förmåga att tolka objekten utgör de en mellanhand mellan föremålen och allmänheten och är därför en viktig grupp, trots att de inte är i demokratisk majoritet.¹⁶ Konservatorn måste således arbeta efter principen om *sustainable conservation* och *minimal intervention* där konserveringen ska göras på ett så hållbart sätt som möjligt så att det förhoppningsvis går att motivera även för kommande generationer, och att göra så lite ingrepp i föremålet som möjligt för att undvika onödiga åtgärder. Detta ställer krav på konservatorn och hennes eller hans uppgift är inte heller enkel eftersom det är så många faktorer som spelar in på konserveringsbesluten. Muñoz Viñas beskrivning av konservatorn lyder som följer:

The conservator should possess sound technical knowledge, which is both tacit and explicit; solid scientific, artistic and historical training, and good communication skills. All these should be complemented by the ability to keep in touch with the current needs and feelings of society at large and to envision what our descendants might expect from the objects that we are now taking

⁹ Muñoz Viñas (2005). sid. 161.

¹⁰ Muñoz Viñas (2005). sid. 162.

¹¹ Muñoz Viñas (2005). sid. 194.

¹² Muñoz Viñas (2005). sid. 195.

¹³ Muñoz Viñas (2005). sid. 209.

¹⁴ Muñoz Viñas (2005). sid. 196.

¹⁵ Muñoz Viñas (2005). sid. 209.

¹⁶ Muñoz Viñas (2005). sid. 210.

care of. Even more difficult, conservators should be wise enough to know when not to make their opinions prevail.¹⁷

Tankarna i Muñoz Viñas *Contemporary theory of conservation* utgör en teoretisk utgångspunkt för denna uppsats. Man kan invända mot att han går hårt fram i sin bedömning av konservatorns roll i konserveringsbesluten, som många konservatorer istället anser skulle behöva styrkas i förhållande till andra experter och myndigheter. Dock för han fram en viktig argumentation för rätten hos de intressenter som inte tillhör experterna eller myndigheterna. Jag försöker i denna uppsats pröva intressentperspektivet i en fallstudie av en kalkmålningskonservering i Barsebäcks kyrka. Intresset ligger på vilka intressenter som tar en aktiv del i konserveringsdiskussionerna men också vilka som utelämnas. Dessutom ligger det ett maktperspektiv över frågorna. Vem har egentligen den största makten över konserveringsbesluten och varför blir det som det blir? Vilka andra faktorer spelar in som kan hjälpa till att förklara intressenternas agerande? I uppsatsen fokuseras på tre huvudaspekter: de tekniska, de formella och de som handlar om kulturhistoriska värden.

För att kunna analysera synen på kalkmålningarnas kulturhistoriska värde tas i uppsatsen hjälp av bland andra Alois Riegls värdeteori.¹⁸ Isabelle Brajers artikel "Authenticity and restoration of wall paintings: issues of truth and beauty" är utgångspunkten vid analysen av värden i en retuscheringsdiskussion.¹⁹ I dessa frågor refereras även till min kandidatuppsats på konservatorsprogrammet där Brajers värdeteori diskuterades vidare.²⁰ För att få en mer uppdaterad bild av synen på värden i kulturvården har även använts en del etiska riktlinjer och charters som tagits fram av olika konserverings- och kulturvårdsinstitutioner från hela världen. Dessa är *E.C.C.O. Professional Guidelines*²¹, *AIC – Code of Ethics and Guidelines for Practice*²² och *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*²³. För svenska förhållanden har vägledande texter och policys använts, som tagits fram, eller finansierats, av Riksantikvarieämbetet. En av dessa är *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* som använts i uppsatsen för att identifiera konserveringsintressenter och ställa idealen mot fallet i Barsebäcks kyrka.²⁴

¹⁷ Muñoz Viñas (2005). sid. 197.

¹⁸ Riegl, Alois (1996). "The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development". I: *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Price, Nicholas Stanley, Talley, Mansfield Kirby & Melucco Vaccaro, Alessandra (red.). Los Angeles, Calif.: Getty Conservation Institute.

¹⁹ Brajer, Isabelle (2009) "Authenticity and restoration of wall paintings: issues of truth and beauty". I: *Art, conservation and authenticities: material, concept, context*. (red.) Hermens, Erma & Fiske, Tina. London: Archetype.

²⁰ Rudling, Kajsa (2010). *Förändra, förbättra, förnya? Retuschering av medeltida kalkmåleri*. Kandidatuppsats på konservatorsprogrammet, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet vt 2010.

²¹ *E.C.C.O. Professional Guidelines*, antagna 2002.

<http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html> [hämtad 31/10 2012].

²² *AIC – Code of Ethics and Guidelines for Practice*.

<http://www.conservation-us.org/index.cfm?fuseaction=page.viewPage&PageID=858&E:\ColdFusion9\verity\Datadummy.txt> [hämtat 14/11 2012].

²³ *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*. (2000).

Australia ICOMOS Incorporated: Burwood, Australien. sid. 2.

http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf [hämtat 14/11 2012].

²⁴ Nilsen, Lisa (red.) (2010). *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/publicerat/9789172095571.pdf> [hämtat 6/2 2013].

1.3 Syfte och målsättning

Uppsatsens syfte är att lyfta fram intressentperspektivet och undersöka hur det kan fungera under verkliga förhållanden i samband med konservering av en kalkmålning. Målsättningen är att identifiera några av de faktorer som styr processen kring en specifik kalkmålningsskonservering, i Barsebäcks kyrka. Eftersom flera olika intressenter deltar i processen är en del av målsättningen också att identifiera dessa och analysera dem utifrån deras formella roller samt hur de styrs av den egna subjektiva värdeuppfattningen. Tanken är att uppsatsen ska kartlägga förhållanden mellan de olika intressenterna samt att visa på mångfalden i tankar och åsikter och deras plats i diskussionen.

1.4 Frågeställningar

- Går det att finna orsaker till att kalkmålningens frågan i Barsebäcks kyrka blev så långdragen?
- Vilka intressenter finns det kring Barsebäcks kalkmålningar?
- Finns det likheter och olikheter i hur intressenterna värderar kalkmålningarna?
- Hur påverkas intressenternas agerande av deras yrkesroll och värderingar?
- Vilka intressenter får komma till tals i diskussionerna och vem har makten över besluten?
- Hur argumenterar intressenterna för olika åtgärder på kalkmålningarna utifrån tekniska, formella och värdemässiga perspektiv?

1.5 Forsknings- och tillämpningsläge

Uppsatsens ambition är att problematisera intressentperspektivet och att undersöka hur intressenterna samspelar och vad som styr deras handlande och åsikter i en kalkmålningsskonservering. Det teoretiska perspektivet lutar sig framförallt på Salvador Muñoz Viñas bok *Contemporary theory of conservation*.²⁵ Häri redovisas och diskuteras stakeholderbegreppet och dess innebörd, vilket också appliceras i denna uppsats. De av Muñoz Viñas tankar som har störst relevans för uppsatsen har redovisats ovan under rubriken *teoretiskt perspektiv*.

Att applicera intressentperspektivet på beslutsfattande och konserveringsdiskussioner, både teoretiskt och i fallstudier, är ett forskningsområde som inte har undersökts i någon större utsträckning. Ett undantag är dock *Sharing conservation decisions*, utgiven av ICCROM år 2007 och redigerad av Rosalia Varoli-Piazza.²⁶ Publikationen bygger på erfarenheter som samlats under en ICCROM-kurs som fokuserat på frågor kring hur konserveringsbeslut kan delas mellan olika intressenter. Utgångspunkten för kursen grundade sig i följande behov som framgick under tidigare ICCROM-kurser:

- the need to re-focus the reflection on the cultural values of heritage at the core of any conservation actions;

²⁵ Muñoz Viñas (2005).

²⁶ Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.) (2007). *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Rome: ICCROM.
http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013].

- to establish conservation as a bridge between the cultural object and the past, present and future generations;

- and finally to encourage, diffuse and protect the plurality of approaches, disciplines and contexts in the field of conservation.²⁷

Det handlade således om att diskutera värdeperspektiv, att se konservering som en länk mellan olika generationer och att problematisera mångfalden i förhållningssätt till konservering. Dessa frågor ligger också till grund för den problematik som denna uppsats vill undersöka.

Förutom att ta upp tankar och erfarenheter från kursen återfinns man i publikationen *Sharing conservation decisions* texter som rör tekniker för att dela och kommunicera, värdediskussioner, objekt i en kontext, objekt som informationskällor, lärdomar från katastrofer och verktyg för framtiden. Här blandas både teoretiska texter, reflektioner och fallstudier.

Två andra texter som influerat frågeställningen i denna uppsats är skrivna av den danska kalkmålerikonserveraren Isabelle Brajer. Framförallt rör det sig om artikeln "Authenticity and restoration of wall paintings: issues of truth and beauty" där hon utifrån fallstudier av olika konserveringsprojekt diskuterar frågor om retuschering i ett autenticitetsperspektiv.²⁸ Just retuscheringens omfattning är en del av konservering som inte kräver teknisk expertis och därför en fråga där fler intressenter kan ha en åsikt. I den andra artikeln "Values and opinions of the general public on wall paintings and their restoration: a preliminary study" undersöker Brajer genom enkätundersökning kyrkobesökarnas reaktioner på och förhållande till en kalkmålningens konservering i Danmark.²⁹ Denna studie tillhör en av de få försök som gjorts till att undersöka hur de intressenter som inte är experter ser på kalkmålningar och konserveringsmetoder, vilket också varit en utgångspunkt och en inspirationskälla för denna uppsats.

Riksantikvarieämbetet står bakom två publikationer som syftar till att informera och stödja församlingar inför vård och konservering av kyrkans inventarier: *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* och *Att vårda en kyrka*.³⁰ Texterna ska även hjälpa professionella inom kulturvård att definiera sina roller i konserveringsprocessen. Ideala konserveringsprocesser har också behandlats i *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmålerikonservering* av konservator Anna Henningsson, finansierad av FoU.³¹

En aspekt som saknas i forskningen och i Riksantikvarieämbetets riktlinjer är en analys av hur olika värden spelar in i konserveringsprocessen. Inte heller visar de på vilken roll de informella intressenterna har, eller kan ha, i denna process. Detta är ett tomrum som denna uppsats ämnar bidra till att fylla.

²⁷ Antomarchi, Catherine (2007). "From design to evaluation: the anatomy of an ICCROM Course". I: *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.). Rome: ICCROM. sid. 6-9. http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013]. sid. 6.

²⁸ Brajer (2009).

²⁹ Brajer, Isabelle (2008) "Values and opinions of the general public on wall paintings and their restoration: a preliminary study". I: *Conservation and access: contributions to the London Congress, 15-19 September 2008*. (red.) Saunders, David, Townsend, Joyce H. & Woodcock, Sally London: International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works.

³⁰ Svalin Gunnarsson, Elisabeth (red.) (2004). *Att vårda en kyrka*. Stockholm: Verbum. <http://www.raa.se/publicerat/9152630110.pdf> [hämtat 6/2 2013]; Nilsen (red.) (2010).

³¹ Anna Henningsson (2005). *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmålerikonservering*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. http://www.raa.se/publicerat/varia2011_3.pdf [hämtat 22/2 2013].

1.6 Metod

Uppsatsens undersökning utgår från en fallstudie. Det specifika fall som studerats utgörs av en kalkmålningskonservering i Barsebäcks kyrka. I uppsatsen beskrivs och utreds konserveringsprocessen i Barsebäck med hjälp av intervjuer och arkivmaterial för att få en så fullständig bild av händelseförloppet som möjligt. Därefter analyseras fallet utifrån tre olika perspektiv: ett tekniskt, ett organisatoriskt och ett värdemässigt perspektiv. Metoden kallas på engelska för *embedded case study design* och innebär att ett fall studeras ur olika perspektiv, till skillnad från en holistisk fallstudie där endast en förklaringsmodell eller teori används för att förklara fallets struktur.³² Metoden har valts eftersom den ger en möjlighet att sätta fokus på en verklig konserveringsprocess och att problematisera processen och intressenternas roller utifrån olika perspektiv. Detta är också styrkan med fallstudien som metod eftersom den fokuserar på djupet snarare än bredden, på det speciella snarare än det generella, på relationer och processer snarare än resultat och slutprodukter samt på naturliga miljöer snarare än på konstlade.³³ Genom att endast välja att fokusera på ett fall, istället för flera jämförande fall, ges en möjlighet till en fullständig utredning av händelseförloppet genom arkivstudier och intervjuer.

Konserveringen i Barsebäcks kyrka har valts ut, inte för att den nödvändigtvis är representativ, utan på grund av att det här har varit en långdragen process med många turer och diskussioner som ger ett rikt källmaterial. I regel är kyrkliga konserveringsprocesser mer okomplicerade och mycket har också gjorts för att reglera dem och förenkla för de inblandade aktörerna. Dock är det intressant att analysera en konserveringsprocess som inte följer normen för att se vad som kunde gjorts annorlunda för att den skulle kunna förenklats. Genom att välja ett specialfall ges dessutom möjligheten att problematisera den ideala processmallen och undersöka om det finns faktorer som kan påverka konserveringsprocessen men som idealet inte tar hänsyn till. Detta har gjorts genom en jämförande metod där den ideala processen, som den framställs av Riksantikvarieämbetets *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* och konservator Anna Henningssons undersökning *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmålerikonservering*, har jämförts med konserveringsprocessen i Barsebäcks kyrka.³⁴

Valet av studieobjekt gjordes genom en förfrågan som skickades till landets stiftsantikvarier, länsstyrelser, läns museer och olika privata konserveringsfirmor. Här efterfrågades huruvida man kände till någon kalkmålningskonservering där det funnits delade meningar om vad som skulle göras och hur det bäst skulle utföras. Av de som svarade sade sig få känna till något sådant fall, vilket kan tyda på att de är ovanliga i dag. Dock kan det även förklaras med att sådana processer kan vara känsliga för de inblandade och att man därför inte velat rekommendera dem för undersökning. Mycket tyder dock på att man, genom att strukturera processen bättre och införa krav på de inblandade, numera sällan stöter på meningsskiljaktigheter vid kalkmålningskonserveringar. Istället verkar de vara något vanligare vid konservering av kyrklig träskulptur.³⁵

En metod som används inom kulturvårdsforskningen för att identifiera betydelsen av en kulturhistorisk plats för dess intressenter är *Rapid Ethnographic Assessment Procedures* (REAP).

³² Yin, Robert K. (2003). *Case study research: design and methods*. 3 ed. Thousand Oaks: Sage Publications. sid. 39-46.

³³ Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur. sid. 43.

³⁴ Nilsen (red.) (2010); Henningsson (2005).

³⁵ Kristofer Sjöo, antikvarie, Länsstyrelsen i Hallands län. ”SV: Skickat från: skyddad bebyggelse”. E-post: 23/8 2011.

Ett exempel där denna metod har använts är Setha M. Lows undersökning av Independence National Historical Park och av Ellis Island.³⁶ Metoden lämpar sig bäst för just denna typ av större områden av kulturell betydelse, men i mindre skala och i en anpassad form skulle den även kunna vara relevant för att undersöka betydelsen av enskilda objekt för dess intressenter. Vid undersökning av större kulturarvsområdena ingår bland annat beteendekartor, guidade rundturer med olika intressenter och deltagande observation, men detta är varken möjligt eller relevant i undersökningen av en kalkmålning. I REAP ingår dock även arkivstudier, vilket även tillämpats i denna uppsats. Dessutom ingår en serie av intervjuer av olika slag. Man börjar med *individuella intervjuer* med lokala användare och boende i närheten. Därefter följer *expertintervjuer* med de personer som anses ha speciell kunskap om objektet. *Improviserade gruppintervjuer* hålls med personer som samlats på platsen eller vid möten som organiserats där. Dessutom kan man sätta ihop *fokusgrupper* med representanter för intressenter som har svårt att hävda sig, exempelvis barn och äldre.³⁷ Denna typ av kompletterande intervjuer hade varit relevant för undersökningen i denna uppsats. Dock var genomgången av arkivmaterialet så tidsödande att fokus fick ligga på detta källmaterial istället för på intervjuer. REAP utförs dessutom ofta av en större grupp forskare som kan fördela undersökningsmetoderna mellan sig och därmed vinna tid. Dock hade en sådan modifierad REAP med fokus på arkivmaterial och intervjuer varit högst relevant för fallet i Barsebäck och därför varit ett önskvärt framtida projekt för att nå ännu längre in i intressenternas upplevelser och tankar än vad som nu varit möjligt.

1.7 Material

Uppsatsens källmaterial består av arkivhandlingar som har kompletterats med intervjuer och mötesanteckningar. Arkivhandlingarna är hämtade från flera olika arkiv för att täcka en så stor del av den tillgängliga dokumentationen som möjligt: Lunds stift, Länsstyrelsen i Skåne, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne och Antikvarisk- topografiska arkivet. Handlingarna utgörs av rapporter, mötesprotokoll, beslutsunderlag och korrespondens mellan olika myndigheter, aktörer och intressenter. Dessutom har i uppsatsen använts handlingar som är hämtade från Riksantikvarieämbetets, stiftets och länsstyrelsens hemsidor i form av villkor, policy, vägledningar, handböcker och forskningsrapporter, som tagits fram för att hjälpa församlingar och förenkla konserveringsprocessen. Även kulturminneslagen har använts.

Intervjuerna har haft karaktären av kvalitativa intervjuer, det vill säga ett relativt öppet samtal där den intervjuade tillåts skapa förutsättningarna för samtalet och för dess resultat.³⁸ Metoden kallas även ostrukturerad intervju.³⁹ Detta är en passande intervjuform då syftet är att få en inblick i den intervjuades tankar om kalkmålningarna och konserveringsprocessen. Därför krävs längre svar och en öppenhet från den intervjuandes sida, för att inte samtalet skulle styras i förutbestämda riktningar eller sträva efter ”rätta” svar. Intervjun är en vanlig källa inom

³⁶ Low M., Setha (2004). ”Social sustainability: People, history, and values”. I: Teutonico, Jeanne Marie & Matero, Frank (red.) (2004). *Managing Change: Sustainable Approaches to the Conservation of the Built Environment*. Getty Conservation Institute, US. sid. 47-63.

³⁷ Low (2004). sid. 53-55.

³⁸ Patel, Runa & Davidson, Bo (2003). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 3., [uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur. sid. 77-82.

³⁹ Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur. sid. 135f.

den del av kulturarvsforskningen som rör människors attityder och tankar om det förflutna eftersom det är en hjälp att förstå komplexa och abstrakta relationer.⁴⁰

De mötesanteckningar som använts i uppsatsen fördes av uppsatsförfattaren vid ett möte som hölls i Barsebäcks kyrka den 20 september 2011. Här deltog även representanter för församlingen, stiftet, länsstyrelsen, den antikvariska experten, samt den utomstående konservatorn Peder Bøllingtoft från Köpenhamn. De konservatorer som utfört arbetena i kyrkan närvarade dock inte. Den huvudansvariga konservatorn hade vid denna tid avlidit och man hade inte fått tag i de konservatorer som hjälpte honom i arbetet.

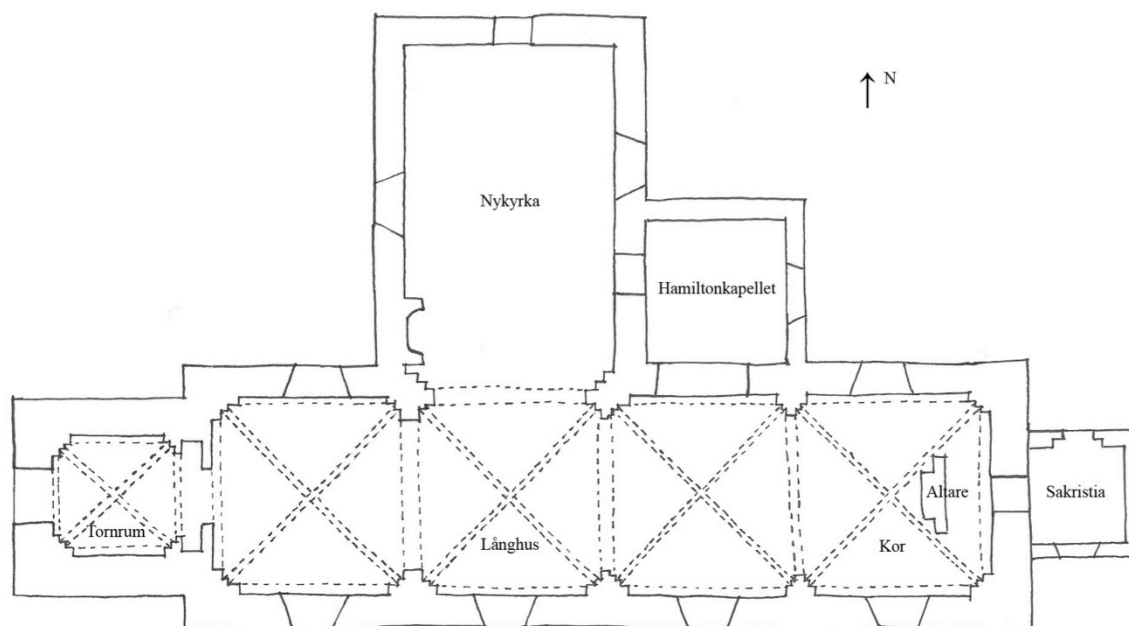
Ur ett källkritiskt perspektiv kan materialvalet ifrågasättas. Framförallt hade fler kompletterande intervjuer varit önskvärt. Eftersom arkivsökningar, och arbetet med att utreda den mer än tioåriga processen, har tagit så lång tid har dock detta urval gjorts. Att till så stor del förlita sig på arkivmaterial är vanskligt eftersom det ofta utgörs av formella handlingar som är officiella och kan läsas av alla. Därför är det troligt att en del personliga reflektioner och åsikter har utelämnats. Att komplettera med intervjuer är ett sätt att åtgärda denna brist. Eftersom informanterna är medvetna om att intervjuerna utförs för ett uppsatsarbete som övriga intressenter kan ta del av är det dock troligt att det inte heller här går att få fram personliga tankar helt. Att den längsta intervjun, som spelades in, gjordes med just representanter för Barsebäcks kyrka var ett sätt att nå en grupp intressenter som kan vara svårare att komma åt i arkivmaterialet eftersom de ofta företräds av andra parter och vars personliga åsikter därför är svåra att nå på annat sätt. I uppsatsen har deras tankar och åsikter även använts för att ringa in en större och mer svåråtkomlig intressentgrupp som utgörs av bland annat församling och kyrkobesökare. För att få en mer representativ bild torde även dessa intressenter tillfrågats. Eftersom det rör sig om en relativt stor grupp hade eventuellt en enkätundersökning kunnat tillämpas. Detta hade dock krävt en större arbetsinsats som valdes bort på grund av tids- och utrymmesskäl.

⁴⁰ Stig Sørensen, Marie Louise (2009). "Between the lines and in the margins: interviewing people about attitudes to heritage and identity". I: *Heritage studies: methods and approaches*. Stig Sørensen, Marie Louise & Carman, John (red.). London: Routledge. sid. 164-177. sid. 164.

2. Barsebäcks kyrkas restaureringshistoria 1925-2012

2.1 Barsebäcks kyrka

Vid mellersta Skånes västra kust, några kilometer in i landet från det numera nerlagda kärnkraftverket ligger Barsebäck. Liksom i många andra skånska orter finns där en medeltida kyrka som ligger mitt i den gamla byn. Stenkyrkan uppfördes under 1100-talet och var då helgad åt S:t Thomas.⁴¹ Kyrkan kompletterades på 1200- eller 1300-talet med ett västtorn vars bottenvåning, det så kallade tornrummet, liksom långhuset försågs med spetsbågiga tegelvalv på 1300-talet.⁴² En tillbyggnad, den så kallade nykyrkan, ska ha uppförts i samband med välvingen av kyrkorummet men saknar valv själv. Kring år 1500 revs det äldre koret och ersattes med ett nytt, rakavslutat kor som var lika brett som långhuset. Under 1700-talets andra hälft utfördes en del ombyggnationer. Bland annat byggdes tornets övre del om, öster om koret byggdes en sakristia och koret försågs med nuvarande altarpupsats och altarring. Samtidigt fick nykyrkan sin nuvarande form och man uppförde det så kallade Hamiltonkapellet öster om denna med underliggande gravkor till släkten Hamilton. Denna släkt ägde Barsebäcks gods, som mellan åren 1649 och 1922 hade patronatsrätt över kyrkan.⁴³ Omkring år 1890 genomfördes en renovering där cementgolvet och den nuvarande bänkinredningen tillkom.⁴⁴ Vid nästa renovering, 1925-1928, upptäckte man och tog fram kalkmålningar i bågen mellan tornrum och långhus. Resterande kalkmålningar, som återfanns spridda i kyrkorummet, togs fram vid restaureringen år 2000-2003.

Figur 1. Plan över Barsebäcks kyrka. Efter byggritning, ritad av Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-17.

⁴¹ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003.* Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). sid. 10.

⁴² *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003.* Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). sid. 11.

⁴³ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003.* Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). sid. 8.

⁴⁴ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003.* Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). sid. 12.

I detta kapitel ges en beskrivning av de två senaste större renoveringarna i Barsebäcks kyrka där kalkmålningar upptäcktes och togs fram. Texten är kronologiskt uppdelad. Den börjar med kyrkorenoveringen 1925-1928 där kalkmålningarna i tornbågen upptäcktes år 1927. Denna restaurering är inte den som huvudsakligen undersöks i uppsatsen utan tas upp för att ge ett historiskt jämförelsematerial till värdediskussionen som följer senare i uppsatsen. Istället är det restaureringen som påbörjades år 2000 som utgör det primära undersökningsmaterialet i uppsatsen och gås därför igenom mer noggrant. Även denna restaurering beskrivs kronologiskt. Dock har texten som beskriver kalkmålningarna delats upp efter kyrkorummets olika delar: koret, långhuset, tornbågen och tornrumsvalvet. Slutligen följer en kronologisk genomgång av de olika bevarandeåtgärderna som antingen genomförts eller endast diskuterats: klimatkammare, valvinkapsling, överkalkning och klimatstyrning i rummet.

2.2 Renoveringen 1925-1928

Renoveringen i Barsebäcks kyrka på 2000-talet är inte den enda som har väckt motstridiga känslor. Meningsskiljaktigheter förekom redan år 1925. Renoveringen påkallades av ett avtal från år 1923, då patronatsrätten över Barsebäcks kyrka övergick från greve Adolf Hamilton (1874-1936) till Barsebäcks församling, där greven förbundit sig att bekosta en upprustning av kyrkan. Domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin (1864-1948) upprättade ett restaureringsförslag som godkändes av både Riksantikvarien och av Kungliga Byggnadsstyrelsen.⁴⁵ Restaureringsförslaget omfattade yttre murningsarbeten, byte av fönster och dörrar samt måleriarbeten. Barsebäcks församlingsmedlemmar var dock inte odelat positiva till restaureringsförslaget. Folkskollärare Lindberg framförde önskemål om ytterligare åtgärder, vilka han ansåg att förre patronus borde bekosta. Vid en diskussion med greve Hamilton godkändes en del av Lindbergs förslag, bland annat reparation av den spruckna lilla kyrkklockan, men någon reparation av krucifix och predikstol ville han inte bekosta. Församlingen godtog detta men uttryckte en förhoppning om att detta kunde ske i framtiden.⁴⁶

Den 15 november 1925, medan renoveringsarbetet pågick för fullt, fick kyrkan besök av Ludvig Sjöberg (1890-?), redaktör på Lunds dagblad.⁴⁷ Att Sjöberg inte var helt nöjd med arbetet framgår tydligt av hans brev till Riksantikvarien, där restaureringen beskrivs som ”mycket underbar och i mitt tycke föga överensstämmande med god kyrkvård”.⁴⁸

Sjöberg hade en del att påtala. Bland annat beklagade han skicket av ett krucifix från 1400-talets slut, samt en del av den trabes den tidigare stått på, vilka nu förvarades i ett hörn, omgivna av bland annat brandspruta, kolbox, sopborstar. Sjöberg konstaterade att ”det brukar vara vanligt och högeligen önskligt att om inte eljest så dock vid en restaurering äldre och förnämligare föremål av konsthistoriskt värde konserveras eller beredas betryggande vård” vilket han uppenbarligen skulle ha föredragit även i det här fallet.⁴⁹

⁴⁵ Brev från Kungl. Byggnadsstyrelsen till Pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 28/11 1924. Dnr. 3363. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁴⁶ *Avskrift – utdrag ur protokoll angående patronatsrätten för sammanträde 10/9 1923*. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁴⁷ Harnesk, Paul (red.) (1948). *Vem är vem?. D. 4, Skånedelen*. Stockholm: Vem är vem bokförlag. sid. 505. Publicerad på internet som faksimil: <http://runeberg.org/vemarvem/skane48/0505.html>. (10/2 2012).

⁴⁸ Brev från redaktör Ludvig Sjöberg till Riksantikvarien, 16/11 1925. Dnr. 3449, ankommet till Kungliga Witterhetsakademien och Riksantikvarien d. 17 nov 1925. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁴⁹ Brev från redaktör Ludvig Sjöberg till Riksantikvarien, 16/11 1925. Dnr. 3449. Antikvarisk- topografiska arkivet.

Brevet avslutades med ett hot om att förhållandena i Barsebäcksrestaureringen egentligen borde delges allmänheten genom en publicerad artikel, en lösning som säkerligen legat nära till hands för en tidningsredaktör. Dock var Sjöberg villig att låta saken bero såvida Riksantikvarien gör något åt de utpekade bristerna.

Det hade legat nära till hands att påtala märkeliga förhållanden i pressen. Efter allt ordande och alla ansträngningar för en bättre kyrkovård i landet ter sig detta vara något på sidan av som tydligen icke uppmärksammats i tillräcklig grad av byggnadsstyrelsen. Det verkar som hade det hela behandlats allt för expeditionsmässigt.

[...]

För att emellertid ej göra för mycket väsen av denna sak eller röra för mycket i dessa förhållanden – restaureringarna här i Skåne är ju ett känt kapitel för sig – så har jag istället valt att på detta sätt göra ett meddelande. Det förutsättes givetvis såsom högeligen önskligt och nödvändigt, att fallet blir föremål för en snar inspektion, så att det hela kan ordnas innan det väcker för mycket uppseende.⁵⁰

Sjöberg antydde i citatet att missförhållanden inom kyrkorestaureringar inte verkade vara ovanligt i Skåne vid denna tid. Kanske var detta droppen som fick hans bägare att rinna över.

Redaktör Sjöbergs brev fick omedelbara konsekvenser. Redan den 25 november 1925 skrev Riksantikvarien till Otto Rydbeck (1872-1954), docent i konstarkeologi och professor i arkeologi vid Lunds universitet, tillika föreståndare för Lunds universitets historiska museum. Riksantikvarien anhöll om att ”herr Professorn behagade besöka platsen och därefter återställa handlingarna till Riksantikvarien jämte eget yttrande och förslag till eventuella åtgärder från Riksantikvariens sida”.⁵¹ Rydbeck hörsammade begäran och utförde en besiktning den 8 mars 1926. Därefter delgav han Riksantikvarien sina synpunkter i ett brev den 18 mars 1926.⁵²

Framförallt frågan om triumfkrucifixets belägenhet engagerade Rydbeck. Krucifixet var enligt honom av ”stort kulturhistoriskt och konstnärligt värde”.⁵³ Därför förtjänade det inte att förvaras bland kolboxar och sopborstar, vilket hade bidragit till att krucifixet skadats. För att skydda det borde krucifixet, enligt Rydbeck, flyttas till Lunds universitets historiska museum.⁵⁴

Till saken hör att Otto Rydbeck, sedan tillträdet som föreståndare för Lunds universitets historiska museum år 1904, mer än fördubblat antalet föremål i museets samlingar.⁵⁵ Sedan medeltidens slut hade många inventarier, särskilt sådana som inte hade någon plats i den protestantiska mässan, förstörts eller i bästa fall negligerats i församlingarna. Rydbeck agerade därför utifrån denna erfarenhet när han föreslog en överflyttning av krucifixet.

⁵⁰ Brev från redaktör Ludvig Sjöberg till Riksantikvarien, 16/11 1925. Dnr. 3449. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁵¹ Brev från Riksantikvarien till professor Otto Rydbeck, 25/11 1925, Dnr. 3449. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁵² Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁵³ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁵⁴ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁵⁵ Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi. Ny, rev. och rikt ill. uppl. (1904-1926). Stockholm: Nordisk familjeboks förlag. Band 38 (1926). s. 93. Publicerad på internet som faksimil: <http://runeberg.org/nfcr/0069.html> [hämtat 6/3 2012].

Som svar på professor Otto Rydbeck's rapport skickade därefter Riksantikvarien ett brev vardera, den 7 april 1926, till pastorsämbetet i Barsebäcks församling och till Kungl. Byggnadsstyrelsen. Riksantikvarie vid denna tid var Sigurd Curman (1879-1966). Till Byggnadsstyrelsen skrev han att de ska "lämna församlingen föreskrifter i huvudsaklig överensstämmelse med vad av Rydbeck föreslagits".⁵⁶ För de mer pressande problemen, bland annat med krucifixet, skrev Riksantikvarien dock ett uppläxande brev direkt till pastorsämbetet i Barsebäcks församling. Häri fick kyrkoherden och kyrkvårdarna veta att de "icke uppfyllt den lagligen åvilande skyldighet att sörja för god vård och förvaring".⁵⁷ Strax efter det att Riksantikvariens brev anlant till Pastorsämbetet kom nästa brev, adresserat från Kungl. Byggnadsstyrelsen, där föreskrifterna huvudsakligen överensstämde med Rydbeck's förslag.⁵⁸

Dessa uppmaningar tänkte dock inte kyrkoherde Olof Olinder (f. 1853-?) ta till sig utan en chans att förklara sig. I ett brev till Riksantikvarien 7 maj 1926 skrev han att han påtalat krucifixets olämpliga förvaring för kyrkans patronus, greve Hamilton, utan att något hänt, trots att även arkitekt Wåhlin rådfrågats.⁵⁹ Krucifixets skador skulle enligt Olinder ha uppkommit antingen före hans tillträde på kyrkoherdetjänsten eller i samband med *Utställningen för kyrklig konst* i Malmö år 1914. Att det därefter lämnats orört förklarade han enligt följande:

... hade jag försökt att flytta det [krucifixet] – med den naturliga påföljden att det fallit sönder – så skulle man fått se, att det då icke blott blifvit tal om vanvård och pliktförgätenhet i ämbetsutövningen utan om den mest upprörande åverkan och skadegörelse på ett så dyrkat konstverk.⁶⁰

Kyrkoherde Olinder gjorde sig slutligen till en bricka i ett spel som bestämdes av högre ort och hänvisade till alla de förordningar och överenskommelser som stod honom som ensam kyrkoherde högt över huvudet. Krucifixets förvaringsplats hade således bestämts av Kungl. Förordningen den 29 nov. 1867. Om detta berodde på att han försökte avsäga sig allt ansvar i frågan, eller om han var ärligt frustrerad över sin maktlöshet i frågan om kulturhistoriskt värdefulla inventarier, låter sig dock vara osagt. Olinder skrev vidare: "Enligt öfverenskommelse genom Patronatsrättsnämnden skall krucifixet öfverlämnas åt församlingen att efter nödig reparation placeras på lämplig plats i kyrkan. Och denna öfverenskommelse är af Kungl. Majt. fastställd."⁶¹ Trots att församlingen alltså ägde triumfkrucifixet måste man dock, enligt Riksantikvarien, skänka bort det.

Riksantikvarien vill icke tillåta församlingen behålla krucifixet i sin kyrka utan har anmodat pastorsämbetet att omedelbart deponera det i Lunds Universitets Historiska Museum eller i Statens Historiska Museum i Stockholm. Men måste eller kan pastorsämbetet göra detta utan att höra församlingen? Är församlingen alldeles rättslös i detta hänseende?⁶²

Citatet låter oss ana frustrationen över församlingens maktlöshet i frågan.

⁵⁶ Brev från Riksantikvarien till Kungl. Byggnadsstyrelsen, 7/4 1926. Dnr. 3449 och 1017. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁵⁷ Brev från Riksantikvarien till Pastorsämbetet i Barsebäck, 7/4 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁵⁸ Brev från Kungliga byggnadsstyrelsen till pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 23/4 1926. Dnr. 1730. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁵⁹ Brev från Olof Olinder, kyrkoherde i Barsebäcks församling till Riksantikvarien, 7/5 1926. Dnr. 1600. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁶⁰ Brev från Olof Olinder, Kyrkoherde i Barsebäcks församling till Riksantikvarien, 7/5 1926. Dnr. 1600. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁶¹ Brev från Olof Olinder, Kyrkoherde i Barsebäcks församling till Riksantikvarien, 7/5 1926. Dnr. 1600. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁶² Brev från Olof Olinder, Kyrkoherde i Barsebäcks församling till Riksantikvarien, 7/5 1926. Dnr. 1600. Antikvarisk-topografiska arkivet.

Efter att ha mottagit kyrkoherdens brev skickade Riksantikvarien det vidare till professor Rydbeck för kommentarer till denna livliga protest.⁶³ Rydbeck gav också svar på tal. Att krucifixet inte var skadat, varken före eller under utställningen 1914 fastslog Rydbeck efter att ha konsulterat utställningens inventariebok samt ett antal fotografier som togs i samband med utställningen. Istället hade det skadats efter år 1918.⁶⁴ Rydbeck ifrågasatte även kyrkoherdens engagemang i frågan. ”Hans påstående, att spottlådorna m.m. ’kunde icke på minsta sätt skada krucifixet’, vittnar bäst om vilken grad av pietet han hyser för det krucifix, som han nu på allt sätt vill bevara åt kyrkan”.⁶⁵ Sist i brevet följde en paragraf som strukits över, men som fortfarande är läslig. I dessa rader skymtar Rydbecks egentliga syn på Olinders engagemang: ”Kyrkoherdens ställning i denna fråga synes mig ohållbar. Om hans förmåga att under förhandlingarna om patronatskassan och restaureringen tillvarata kyrkans intressen vittnar de vunna resultaten”.⁶⁶ Riksantikvarie Sigurd Curman skrev därefter till pastorsämbetet i Barsebäcks församling för att slutgiltigt avgöra ärendet.

Givetvis är det för Riksantikvarien likaväl som för församlingen ett önskemål att ifrågavarande ytterligt värdefulla krucifix kan kvarstanna i församlingens vård, under förutsättning att det här blir fråga om vård och ej uppenbar vanvård; och då Riksantikvarien av pastorsämbetets sist berörda skrivelse tror sig kunna skönja ett om och sent vaknat lokalt intresse för ifrågavarande kyrkoinventarium har Riksantikvarien åtminstone t.v. ansett sig icke böra vidtaga några rättsliga åtgärder.⁶⁷

Tonen i brevet var mer försonande än Rydbecks föregående brev, men samtidigt underströk Curman situationens allvar och sina egna befogenheter genom att nämna åtal som ett alternativ om inte Riksantikvariens krav möttes.

2.3 Kalkmålningar upptäcks 1927

I Wåhlins restaureringsförslag för Barsebäcks kyrka ingick åtgärden att den dåvarande skiljeväggen mellan långhus och torn skulle flyttas längre åt öster.⁶⁸ Vad syftet med detta var är oklart, men professor Otto Rydbeck tolkade åtgärden i sin inspektionsrapport så att: ”förmodligen för att läktarens bakre vägg härigenom kommer att döljas”.⁶⁹ Rydbeck verkade dock inte finna åtgärden optimal utan föreslog istället en alternativ lösning.⁷⁰ Rydbecks föreslagna åtgärd bifölls även av Kungl. byggnadsstyrelsen:

Vidare har professor Rydbeck föreslagit, att, när den tilltänkta skiljeväggen mellan långhus och torn upprättas, denna vägg något förskjutes åt väster från det å ritningen föreslagna läget för att murbågen bättre må markera sig, och har professorn Rydbeck vidare framhållit, att det vore önskvärt, att icke förtagningen i det gamla murverket gjordes utan att den nya väggen förankrades blott

⁶³ Brev från Riksantikvarien till Professor Otto Rydbeck, 12/5 1926. Dnr. 1600. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁶⁴ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 28/5 1926. Dnr 1949. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁶⁵ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 28/5 1926. Dnr 1949. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁶⁶ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 28/5 1926. Dnr 1949. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁶⁷ Brev från Riksantikvarien till pastorsämbetet i Barsebäck, 2/6 1926. Dnr. 1600 och 1949. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁶⁸ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁶⁹ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷⁰ Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017. Antikvarisk- topografiska arkivet.

genom stickkankare. Detta förslag till modifiering av det fastställda förslaget biträdades även av byggnadsstyrelsen.⁷¹

Antagligen på grund av diskussionerna med Riksantikvarien och Kungliga byggnadsstyrelsen försenades restaureringsarbetet och flyttningen av långhusets västvägg så att det inte kom igång förrän i oktober 1927. Domkyrkoarkitekten Theodor Wählin skickade, den 22 oktober 1927, följande brev till Riksantikvarien:

Härmed får undertecknad vördsamt meddela, att vid insättande av ett dörrparti i inre väst-dörren i Barsebäcks kyrka en kalkmålning påträffats i den spetsbågiga muröppningen. Målningen, ett bladverk av ganska grov behandling, är mycket fragmentarisk och härrör antagligen från 1500-talets början. Den torde vara utan nämnvärt konsthistoriskt intresse men verkar ganska dekorativ, varföre skäl torde vara att undersöka, om den kan spåras i hela den dock numera delvis av mur dolda valvöppningen.⁷²

Figur 2. Kalkmålning i tornrumsbågen. Foto: Kajsa Nyström Rudling.

Wählin själv verkade av brevet att döma inte särskilt imponerad av kalkmålningens fyndet (se Figur 2), men ansåg däremot att det var ganska dekorativt. Riksantikvarien, i sin tur, skrev till professor Otto Rydbeck för att få hans bedömning i ärendet.⁷³ Istället för att denna gång åka själv skickade Rydbeck amanuensen Olle Källström (1900-1983), som gjorde en inspektion den 1 december 1927. Källström var då förste amanuens vid Lunds Universitets Historiska Museum (1922-28) för att sedan gå över till att arbeta för Vitterhetsakademien.⁷⁴ Hans rapport till Riksantikvarien löd:

I den 27 cm breda, spetsiga valvbåge, som markerar skillnaden mellan torn och långhus hade påträffats senmedeltida kalkmålning som var i det närmaste renknackad i norra båghalvan (fig 1). Målningen består av kvaderimitation i den sedvanliga rödbruna konturfärgen mot vackert grågul botten. Under denna dekoration framträder en stor bladslinga i svartnad färg (fig 2). Bladslingans höjd c:a 60 cm.

Undertecknad framtog försöksvis partier av kvaderdekorationen å södra båghalvan. Den stod klar och färgstark i oskadat skick, och möjligt är ju att vid vidare framknackning även en bladslinga kan framträda.

Jag får därför föreslå, att församlingen erhåller tillstånd att på denna valvbåge (som utgör en dekorativ enhet) helt framtaga den påträffade kalkmålningen, vilken [sic] ej är i behov av särskild restaurering. Om möjligt bör man därvid försöka få fram den under kvadreringen skymtande blad-

⁷¹ Brev från Kungliga byggnadsstyrelsen till Pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 23/4 1926. Dnr. 1730. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷² Brev från domkyrkoarkitekt Theodor Wählin till Riksantikvarien, 22/10 1927. Dnr. 4310. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷³ Brev från Riksantikvarien till professor Otto Rydbeck, 26/10 1927. Dnr. 4310/27. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷⁴ http://www.visualarkiv.se/xtf/view?docId=SE/ATA/ENSK/64.ead.xml&doc.view=entire_text [hämtat 22/3 2012].

slingan och dess eventuella pendant i söder. Arbetet torde draga en mycket obetydlig kostnad och kan på kort tid verkställas av en konservator, exempelvis målaremästaren H. Erlandsson, Lund.⁷⁵

Riksantikvarien skrev i sin tur till Kungl. byggnadsstyrelsen för att de, som ansvariga för kyrkobyggnaden, skulle meddela Barsebäcks församling att Riksantikvarien stod bakom Olle Källströms bedömning att låta ta fram målningarna. De enda kraven Riksantikvarien ställde på församlingen i detta hänseende är att arbetet skulle utföras av en person som godkänts av Riksantikvarien, förslagsvis den av Källström nämnda Erlandsson, samt att fotografier skulle tas efter avslutat arbete och därefter sändas till Riksantikvarien. Kostnaderna för friläggningen bedömdes som obetydliga.⁷⁶

Även om Riksantikvarien, och genom honom Kungl. byggnadsstyrelsen, uppmanade församlingen att låta ta fram kalkmålningarna låg uppenbarligen beslutet här helt på församlingen. Detta framgår av en del av ett brev skickat från Kungl. byggnadsstyrelsen till pastorsämbetet i Barsebäcks församling 23/3 1928:

I ärendet har Lunds domkapitel, efter remiss, avgivit utlåtande och därvid fogat från Eder infortrat protokollsutdrag från kyrkostämma med Barsebäcks församling den 22 februari 1928, utvisande att församlingen beslutat låta genom den av riksantikvarien godkände konservatorn H. Erlandsson i dess helhet framtagna omförmälda kalkmålning samt fastkramla berörda gravsten på angiven plats. Vad däremot beträffar dopfontens placering på dess fotplatta på korttrappan i kyrkans mittlinje har detta förslag icke vunnit församlingens gillande, utan har församlingen i stället beslutat låta dopfonten kvarbliva på dess nuvarande plats samt placera fotplattan inom kyrkans murar i norra delen av norra utbygget. I sitt omförmälda utlåtande har domkapitlet tillstyrkt vad församlingen sålunda beslutat.

Vid föredragning denna dag har Kungl. Byggnadsstyrelsen godkänt Barsebäcks församlings vid nämnda kyrkostämma den 22 februari 1928 i förevarande frågor fattade beslut.⁷⁷

Arbetsgången verkar ha varit så att församlingen beslutat sig i frågan på en kyrkostämma 22 februari 1928. Därefter fick Lunds domkapitel också uttala sig angående beslutet, vilket de i detta fall stod bakom. Slutligen skickades ärendet till Kungl. Byggnadsstyrelsen som också gav sitt godkännande. Dock kan man också utläsa i citatet ovan att församlingen, när det gäller frågan om det dopfontsfundament som Källman hittade på kyrkogården under sin inspektion, gick emot Källmans, Riksantikvariens och Kungl. byggnadsstyrelsens uppmaning. I detta fick de dock rätt, först av domkapitlet och sedan av byggnadsstyrelsen.

2.4 På väg mot en ny renovering på 1990-talet

Det dröjde till det tidiga 1990-talet innan en ny större renovering av Barsebäcks kyrka kom på tal. Barsebäcks församling ordnade i detta skede två församlingskvällar där en eventuell renovering diskuterades. Från församlingens sida gällde planerna framförallt möjligheten att flytta bänkar och dopfont.⁷⁸ Det fanns dessutom ett behov av en uppfräschning av kyrkans väggar och valv. Kyrkan hade ett dåligt klimat och stora problem med fukt och invändiga saltutfällningar. Det hade dessutom fallit ner puts och därmed blottat dålig tegelsten. De romanska

⁷⁵ Brev från amanuensen Olle Källström till Riksantikvarien. 12/12 1927. Dnr. 5089. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷⁶ Brev från Riksantikvarien till Kungl. Byggnadsstyrelsen, 29/12 1927. Dnr. 3410, 5089/27. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷⁷ Brev från Kungl. Byggnadsstyrelsen till Pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 23/3 1928. Dnr. 1349. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁷⁸ Informant: Owe Backland, Kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 13/12 2011.

kvaderstensmålningarna i tornbågen var redan framtagna, och Petter Jansson, antikvarie vid Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, funderade över möjligheten att fler målningar dolde sig under väggytsen på andra ställen i kyrkan.⁷⁹ I ett utlåtande från dåvarande Landsantikvarien i Malmöhus län från den 1 februari 1996 nämns tornbågsmålningarna:

Angående förslaget till invändiga konserveringsåtgärder är det särskilt angeläget att de medeltida kalkmålningarna i tornbågen ses över. Målningarna har akuta skador och är i behov av åtgärder för att inte vittra bort. Denna del av ansökan bör bedömas av särskild expertis rörande konserveringsfrågor.⁸⁰

I den första ansökan till länsstyrelsen om att få kalka om kyrkans väggar nämndes inte hur eventuella underliggande kalkmålningar skulle hanteras.⁸¹ Den antikvariska kontrollanten Petter Jansson framförde dock synpunkten att ”mot bakgrund av att äldre, sannolikt medeltida kalkmålningar iakttagits i långhuset bör arbetena föregås av provknackning av konservator”.⁸²

Eftersom Riksantikvarieämbetet vid denna tid hade en remissfunktion tillfrågades de innan arbetet skulle påbörjas. I ett uttalande skrev Håkan Lindberg, konservator på Statens historiska museer och Riksantikvarieämbetet:

Beträffande kalkmålningarna och kyrkans putsade ytor bör ett mer detaljerat åtgärdsförslag göras, som innefattar rengöringsprov även av odekorerade ytor. Bedömningar av rengöringsprov bör ligga till grund för beslut huruvida en rengöring av väggarna är ett bättre alternativ till omkalkning. Fördelarna med en rengöring är att de bevarade medeltida målningarna står i bättre samklang med de äldre väggytorna, och man undviker ytterligare kalkskikt som måste patineras för att uppnå samma effekt.⁸³

Dessutom kom konservator Ingrid Hemgren från Riksantikvarieämbetet ner till kyrkan för att själv inspektera och prata med de inblandade.⁸⁴ Eftersom saltproblematiken och vittringsskadorna var allvarliga kontaktade man även Peder Bøllingtoft, konservator från Konservatorskolan i Köpenhamn. Resultatet av denna kontakt blev en studieresa till Danmark för församlingen, länsstyrelsen och Petter Jansson, där man fick titta på avsaltningssprojekt.

De problem man ville åtgärda var dels saltutfällningarna, dels stommen som smulade sönder samt även det frilagda kalkmåleriet. Diskussionerna kring kalkmålningarna rörde frågan hur dessa skulle hanteras, om man hade rätt att ta fram dem och om man kunde täcka över dem igen när de väl var framtagna. Dessa frågor var å ena sidan tekniska och till hjälp här tillfrågades man en bred expertis, bland andra Kenneth Sandin, professor i materiallära på Lunds Tekniska Högskola. Å andra sidan var det frågan om en etisk diskussion och en fråga om kalkmålningarnas värde.⁸⁵

⁷⁹ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

⁸⁰ Meddelande från Petter Jansson, Landsantikvarien i Malmöhus län, 1996-02-01. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skånes.

⁸¹ *Barsebäcks kyrka, invändig putsnings- och kalkmålningsarbeten*, Wigot Konsult AB till Länsstyrelsen Skåne län, 1997-03-14. Dnr. 225-13096-97. Länsstyrelsens Skåne län.

⁸² *Invändiga putsnings- och kalkmålningsarbeten i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun*, Petter Jansson Landsantikvarien i Skåne län till Länsstyrelsen Skåne län, 1997-07-18. Dnr. 225-13096-97. Länsstyrelsens Skåne län.

⁸³ Brev från Håkan Lindberg, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Institutionen för konservering, målerienheten, 1996-03-08. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁸⁴ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

⁸⁵ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

Församlingen kontaktade en konservator, Magnus Wihlborg, som skrev ett åtgärdsprogram i november 1995. Detta innefattade konservering av de kalkmålningar som redan var frilagda i kyrkorummet, det vill säga dem i valvbågen, samt en provknackning och undersökning av kyrkans kalklager före omkalkningen av kyrkan.⁸⁶ Länsstyrelsen godkände åtgärdsförslaget i september 1997 med krav på antikvarisk medverkan genom Landsantikvarien i Malmöhus län och att regelbundna byggmöten skulle hållas till vilka den antikvariska medverkan och länsstyrelsen skulle vara inbjudna.⁸⁷

I detta tidiga skede var inte stiftet inkopplat i diskussionerna och därmed inte heller stiftsantikvarien. Detta eftersom den kyrkoantikvariska ersättningen ännu inte fanns. Sedan denna instiftades år 2002 är det stiftens ansvar att hantera ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning och att distribuera den till kyrkorna. Man fick dock kyrkobyggnadsbidrag, medel som Svenska kyrkan hanterade centralt. Det var först med möjligheten att söka kyrkoantikvarisk ersättning som man upprättade en kontakt med stiftet och detta skedde först när man i renoveringsarbetet kom fram till det mer konserveringstekniskt svåra tornrummet/vapenhuset.

2.5 Renoveringen år 2000-2002

Efter ett antal planeringsmöten som hölls under sommaren år 2000 kom arbetet med den inre renoveringen i Barsebäcks kyrka igång under hösten samma år. Huvudansvaret för arbetet gick till Lundabaserade Wigot Konsult AB. Cecilia Runsten, civilingenjör väg och vatten, skötte de huvudsakliga kontakterna. Magnus Wihlborg anlätades som konservator för de större invändiga arbetena och med honom arbetade även Susanne Frick och Carmen Deas.

I den besiktning som utfördes av Wigot konsult AB i november 2000 står att läsa:

Man vet att det finns medeltida kalkmålningar i minst två lager under vitkalkningen. Avsikten är att de ska bevaras under befintligt kalkskikt. En provknackning har utförts av konservator 31/8-1/9. Den visar att kalkmålningarna i huvudsak befinner sig på västväggen mellan vapenhus och långskepp, i valven i vapenhuset samt i de två västligaste valven i långhuset.⁸⁸

Man var således tidigt medveten om förekomsten av kalkmålningar och redan i inledningsskedet av restaureringen utfördes en provknackning för att fastställa hur mycket som bevarats och hur spridningen i kyrkorummet såg ut. Av dokumentationen framgår det dock inte om syftet var att ta fram målningarna eller om man endast ville ta tillfället i akt att rekognosera. Konserveringsarbetet av de putsade invändiga murarna och taket verkar sedan ha kommit igång direkt under hösten 2000.

Koret

I Barsebäcks kyrka var problemet med saltutfällningar större ju längre västerut man kom i kyrkorummet. I koret fanns det en del lossning i putsen, men detta var inte saltrelaterat.⁸⁹ Konserveringsbehovet fanns där likväl och för att möjliggöra detta kunde man bli tvungen att ta fram en del kalkmåleri under putsen. Redan i detta skede diskuterades möjligheten att täcka

⁸⁶ Preliminär arbetsbeskrivning och förslag till arbetsbeskrivning för konserveringsarbeten. Konservator Magnus Wihlborg till Kyrkorådet i Barsebäck, 24/11 1995. Vidarebefordrat till Riksantikvarieämbetet 28/1 1996. Dnr. 331-508-1996. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁸⁷ Brev från länsstyrelsen i Malmöhus län till Riksantikvarieämbetet. Dnr. 330-1597-1996, 11/3 1996. Antikvarisk- topografiska arkivet, Stockholm; Brev från länsstyrelsen i Malmöhus län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet. Dnr. 330-4794-1997, ink 1997-09-10. Antikvarisk- topografiska arkivet.

⁸⁸ Barsebäcks kyrka - invändigt underhåll: Besiktning 2000-11-22. Wigot konsult AB. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁸⁹ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

över målningarna igen när de konserverats. Man tvekade dock om vilket material man kunde använda för att täcka över utan att skada målningarna. Konserveringstekniskt var dock kormålningarna relativt okomplicerade och därför bestämde man sig, enligt den antikvariska kontrollanten Petter Jansson, för att om det kom fram något kalkmåleri här så fick det vara kvar.⁹⁰

Koret ska ha uppförts kring år 1500 som en ersättning för det ursprungliga romanska koret.⁹¹ Därför fanns ingen förhoppning om att det skulle finnas medeltida målningar i tegelvalvet. Dock fann man under putslagren på korets östvägg ett draperimåleri och i den östra valvkappan målningar föreställande moln och änglahuvuden, båda kalkmålningar från 1700-talet. Tygstycket i draperimålningen knyts upp av en rosett på vardera sidan och fungerade från början som en inramning av altaret och altaruppsatsen (se Figur 3).⁹² Under draperimålningen skall även ett äldre draperimåleri, daterat till 1600-1700-tal, ha återfunnits men inte tagits fram.⁹³

Tyvärr finns ingen konserveringsrapport över arbetet med korets målningar. Enligt Jansson fanns det dock, som tidigare nämnts, en del områden med sämre vidhäftning. Det är dock oklart om detta även gällde kalkmålningarna eller endast den överliggande putsen.

Förmodligen har lös puts med måleri fästs av konservatorerna. Dessutom har kalkmåleriet i koret, enligt uppgift, retuscherats.⁹⁴ Retuscheringsarbetet finns inte beskrivet i någon konserveringsrapport, men finns redovisat som före- och efterbilder tagna på en av änglarna, en bit av molnen och en bit av draperiet, publicerade i en broschyr över den invändiga restaureringen som församlingen låtit trycka upp.⁹⁵ Här kan man se att bortfall i måleriskiktet har retusch-

Figur 3. Koret med draperimålning och änglar. Foto: Kajsa Nyström Rudling.

⁹⁰ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

⁹¹ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). s. 11. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁹² *Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer, sid. 5. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁹³ *Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer, sid. 17. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁹⁴ Informant: Owe Backland, Kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 13/12 2011.

⁹⁵ *Barsebäcks kyrka: Invändig restaurering*. Informationsbroschyr.

erats in integrerat, så att det på fotografierna inte går att urskilja retuschererna från originalmålneriet.

Kalkmålningarna i koret väckte från början starka känslor och både församling och kyrkoråd var uppdelade i två läger, för eller emot kormålningarna. Motståndet verkar ha bottnat i att målneriet framträtt så starkt i och med retuscheringen.⁹⁶ Att målningarna dessutom befann sig precis i blickfånget för gudstjänst- och kyrkobesökare, bidrog också till avigheten. Med tiden minskade dock motståndet allt mer. När beslutet togs att ha dem framme verkar majoriteten varit för denna lösning. I protokollet för byggmötet 23 april 2001 står att läsa:

Man har upptäckt kalkmålningar bestående av draperimålning och moln. Församlingen ska ta ställning om man vill att dessa ska tas fram i sin helhet och förbli synliga eller inte. Arvid Tegenrot (Löddeköpinge kyrkliga samfällighet) har kallat till möte 23/4 för att ta beslut. Carmen gör ett fotomontage över hur målningarna kan tänkas ha sett ut en gång.⁹⁷

Huruvida den visuella rekonstruktionen av kormålningarna hjälpte till att övertyga skeptikerna förtäljer inte dokumentationen, men målningarna behölls i alla fall framme.

Långhuset

Långhusets murar är de ursprungliga från den romanska kyrka som uppfördes ca 1150-75. Valvslagningen skedde dock först kring mitten av 1400-talet.⁹⁸ Vid renoveringens början hade man, enligt Petter Jansson, inte räknat med att finna några kalkmålningar.⁹⁹ En indikation i denna riktning fanns dock då arkitekt E. Lundberg år 1937, efter provknackning och besiktning av nedfallna kalklager, iakttagit kalkmålningar under långhusputsens.¹⁰⁰ Mycket riktigt återfanns också kalkmålningar under konserveringsarbetet år 2000.

De målningar som återfanns på långhusets västra mur, över ingången, var liksom korets målningar konserveringsmässigt relativt enkla att hantera. Kalkmålningarna som hittades i långhusets västra valv var dock mer komplicerade att konservera på grund av saltutfällningar.¹⁰¹ Inte heller för dessa målningar finns det någon tillgänglig konserveringsrapport, vilket gör att det i efterhand är svårt att avgöra skadebild och konserveringsåtgärder. Att långhusets västvalv var mer drabbat av saltutfällningar indikeras dock av att valvets ovalsida var mer skadat än de östligare valven.

Målningarna som kom fram i långhuset hade skapats under flera tidsperioder. De äldsta, daterade till 1100-1200-talet, återfanns på långhusets väggar. Motivet är mycket fragmentariskt, satt mot en varmgul bakgrund. Kring dörröppningen i västmuren återfanns kvaderstensmålning i blågrått och rött daterat till 1200-talets slut. På långhusväggarna fanns spår av 1300-talsmåleri utfört i en ljus färgskala och som liknar de utförda av Snårestadsmästaren.¹⁰²

⁹⁶ Informant: Owe Backland, kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 13/12 2011.

⁹⁷ *Byggmöte 2001-04-23 kl. 13*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁹⁸ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). s. 11. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁹⁹ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

¹⁰⁰ Holmberg, Rikard & Hervius, Elisabeth (1972). *Barsebäcks och Hofterups kyrkor: Harjagers härad, Skåne band I:2*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. sid. 55. Författarna hänvisar till ett dokument som benämns "Tjänstememoriel, K-byrån, Raå"

¹⁰¹ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

¹⁰² *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). s. 28. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

I västvalvets västra kapp återfanns ett par fötter som tolkats tillhöra Kristus i Yttersta domen, även dessa från 1300-talet. På flera ställen i långhusets väggar och valv finns spår av 1400-talsmåleri i starka färger. Till dessa hör bland annat en avbildning av en liten djävulsfigur med en snabelliknande näsa och en liten röd stjärna ovanför (se Figur 4).¹⁰³

Figur 4. Långhusets västvägg med kalkmåleri från flera olika tidsperioder. Foto: Kajsa Nyström Rudling.

Djävulsfiguren som daterats till 1400-talet är den kalkmålning i Barsebäck som givit upphov till mest uppmärksamhet från omvärlden. Redan den 23/12 2000 skrevs en artikel i Sydsvenska dagbladet med titeln ”Kyrkan vittrar - då dyker djävulen upp”:

[...] när de [konservatorerna] undersökte området ovanför vapenhusets dörr hittade de en djävulsliknande figur.

- Nåja, man kan väl åtminstone kalla den en ful gubbe, säger Magnus Wihlborg. Figuren härstammar från 1400-talets senare hälft.

Man kan nog anta att den inte har varit synlig de senaste fyrahundra [sic] åren. På samma vägg har vi dessutom hittat målningar från 1200-talet och 1300-talet.

Varför ritade man djävulsliknande figurer på kyrkväggarna?

Tja, läskunnigheten var väl inte särskilt utbredd på den tiden, svarar Magnus Wihlborg. Det är ännu inte beslutat om målningarna skall vara synliga i framtiden.

Men de skall åtminstone konserveras så att de kan tas fram senare, säger Magnus Wihlborg. Än så länge är Barsebäcks kyrka öppen. Men den 5 januari [sic] stängs kyrkan och håller stängt fram till april på grund av restaureringsarbetena. Församlingen kan fira jul i sin kyrka som vanligt. Men denna jul blir lite ovanlig eftersom det sitter en djävul på kyrkväggen.

Jo. Men om man tittar i ena hörnet kan man också se en stjärna. Den representerar hoppet och det tycker jag vi skall ta fasta på när vi tittar på figuren, säger kyrkoherden Owe Backland.¹⁰⁴

¹⁰³ Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindutrymmen. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer, sid. 17. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

¹⁰⁴ Rosvall, Östen. (2000) ”Kyrkan vittrar - då dyker djävulen upp” *Sydsvenskan*, 2000-12-23. sid. 5-7.

Att djävulsfiguren väckte intresse kan bero på att den var en av de få målningar i den västra delen av långhuset som hade ett igenkännbart motiv. Dessutom väcker en snabelförsedd djävul fantasifulla associationer, särskilt i en kyrksal. Detta beror i sin tur på att dagens kyrkobesökare inte är lika insatta i den ikonografi som medeltidens kyrkobesökare var vana vid, vilket indikeras av journalistens frågor i det ovanstående citatet. Dessutom är djävulsfiguren ryckt ur sitt sammanhang då inget mer av den tidigare omgivande bilden återstår. Som en del av exempelvis Yttersta domen, hade den kanske varit lättare att ta till sig. Efter mer än tio år sedan friläggningen har intresset för djävulsfiguren dock svalnat något. Kyrkoherde Backland tror att detta beror på att man med tiden blir hemmablind.¹⁰⁵ Dock får både kyrkoherden och kyrkvaktmästaren Pontus Kvarnholt fortfarande frågor om den, särskilt under dogdustjänster när det kommer många gudstjänstdeltagare som inte tidigare besökt kyrkan. I synnerhet är det barnen som intresserar sig för figuren och särskilt kommenterar dess snabel.¹⁰⁶

Även kring långhusmålningarna fanns det i början två läger i församlingen där det ena ville ha målningarna framme och det andra ville ha helt vita väggar. Enligt den antikvariska kontrollanten Petter Janssons uppfattning var församlingen delad i många frågor. Det fanns en mer traditionellistisk del av församlingen som ville behålla kyrkan i princip som den var innan renoveringen. För att underlätta diskussionerna hölls öppna träffar med kyrkoråd och församling. Målningarna som kom fram visades upp för representanter för församlingen och dessa tog till slut ett demokratiskt beslut att man ville behålla målningarna framme i kyrkan. Även om djävulsfiguren väckte en del diskussioner bestämde man sig även för att denna borde få vara kvar. Fil. lic. Åke Nisbeth, som forskat mycket om kalkmålningar i Sverige, kommenterade målningen genom att konstatera att det inte rörde sig om ”vilken djävul som helst.”¹⁰⁷

Figur 5. Ribba i långhuset med dekorationsmålning. Foto: Kajsa Nyström Rudling.

Förfarandet vid friläggningen av långhusets kalkmålningar är intressant eftersom det, enligt kyrkoherden Owe Backland, styrdes mycket utifrån konservatorns intresse och förmåga att entusiasmera församlingen. Ett exempel på detta berättar Owe Backland om en dag när han kom in i kyrkan och konservatorn Magnus Wihlborg just hade tagit fram en bit zigzag-bårddekor på en av långhusvalvens ribbor (se Figur 5):

Den är jag ju stolt för. Jag kom in här och så säger konservatorn: ”Du, tänk så fint! Så har det varit, så som den lilla biten, så har det varit runt om! Ja, vill du, skall man täcka för det eller ska man låta det vara kvar?”. [Owe Backland svarade:] ”Så klart vi ska ha det kvar! Då kan man ju se hur det har varit.” Och sen, eftersom jag tycker om enkelhet sa jag [Backland]: ”Det [där] är för mig målning. Det tycker jag om!”. Jag var ju inte så glad åt det [syftar på kormålningarna], men: ”Det [ribbdekoren] ska vi ha kvar!”. Så, hade jag inte sagt det den där dagen, så hade det inte funnits där. [...] Så då kan man ju säga att kyrkoherden, [...] just eftersom jag kom in vid det tillfället, och det var ju det lilla, och då kunde jag ju ta det beslutet [...]. ”Och vi kan ju ta och fråga de andra, det är ju klart vi ska ha det, det är ju inga konstigheter!”. Det var ju bara pedagogiskt att

¹⁰⁵ Informant: Owe Backland, Kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 13/12 2011.

¹⁰⁶ Informant: Pontus Kvarnholt, kyrkvaktmästare, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

¹⁰⁷ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

få se [...]. Och det är också att konservatorn [...] var ju öppen och ärlig mot oss. Och ringde på ibland, för jag bor ju intill. Så man kan ju säga att, i diskussionen som blev sedan med myndigheter och stift och allt, var ju konservatorn med kyrkorådsfolket mot de andra i så fall. Vi stod så på enad fot.¹⁰⁸

Dock fanns det fortfarande inget formellt tillstånd att hantera målningarna. Länsstyrelsen hade svårt att besluta om att ha kalkmålningarna framme. Länsstyrelsens policy var, enligt antikvarie Petter Jansson, att inte ta fram kalkmåleri som döljs under putslager, samma princip som gäller för arkeologiska utgrävningar som undviks så länge inte fornminnen riskerar att förstöras. Friläggnings- och konserveringsarbetet skedde, enligt Jansson, mer och mer med länsstyrelsens goda minne. Istället för att ha frilagt målningar hette det att man låtit dem vara framme efter konservering.¹⁰⁹

Tornbågen

I tornets bottenvåning finns en romansk valvbåge, belägen i rummets östra del, ovanför ingången till kyrkorummet. I denna rundbåge finns rester av kalkmålningar. De togs fram i samband med restaureringen år 1927. Ansvarig konservator var Hans Erlandsson från Lund.¹¹⁰ Konserveringsrapport saknas. Vid friläggningsarbetet upptäcktes två lager av kalkmåleri. Ett av dem var ett kvaderstensmåleri bestående av grå stenar, vita konturer och röda fogar. Detta lager har daterats till 1200-1300-talet¹¹¹ och 1200-talets slut¹¹². Det andra målningsslaget avbildade en blomranka, till hälften röd och hälften grön, som inte har daterats. Båda målningsslagen togs fram så att blomrankan nu verkar vila ovanpå kvaderstenarna. Målningarna konserverades år 2000, i samband med den större restaureringen, med hjälp av Kyrkligt sysselsättningsbidrag.¹¹³

Tornrumssvalvet

Tornrumssvalvet var liksom större delen av kyrkan vitkalkad vid restaureringens början år 2000. Man hade dock iakttagit vittringsskador med flagnande kalkskikt på ribbornas nedre delar och fläckvis upp i valvet.¹¹⁴ Skadorna attribuerades både till det dåliga inomhusklimatet som fick putsen att släppa från underlaget men också till den gamla klockringningsanordningen som gav upphov till vibrationer i tornet vid ringandet. Därför byttes kläpparna ut mot nya, som var mer dämpade.¹¹⁵

Genom lakuner i kalkskikten anände man äldre kalkmålningsskikt och utgångspunkten var att undersöka hur dessa hade påverkats av vittringen och hur man i så fall kunde konservera dem. Vid en granskning visade det sig att det låg 12-13 kalkskikt ovanpå kalkmålningarna och att både kalklagren och kalkmålningarna hade dålig vidhäftning vid underlaget. Därför frilade

¹⁰⁸ Informant: Owe Backland, kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 13/12 2011.

¹⁰⁹ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

¹¹⁰ Holmberg, Rikard & Hervius, Elisabeth (1972). *Barsebäcks och Hofterups kyrkor: Harjagers härad, Skåne band I:2*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. sid. 54.

¹¹¹ Holmberg & Hervius (1972). sid. 56.

¹¹² *Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. sid. 17.

¹¹³ *Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka*, Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26. Lunds stift.

¹¹⁴ *Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005*. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

¹¹⁵ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

konservatorerna kalkmålningarna för att kunna konsolidera dem, vilket gick relativt enkelt då ovanliggande lager hade så dålig vidhäftning vid målningarna.¹¹⁶

Alla fyra kapporna i tornrumsvalvet hade spår av kalkmålningar. I den östra kappan avbildas en växt med blommor, som tolkats som Livets träd (se Figur 6). Denna målning daterades till 1300-tal och var relativt välbevarad. Några spår av målning från 1500-talet förekom också. Dessa var fragmentariska och överlappade delvis 1300-talsmåleriet. I puts slagret fanns ett fint nät av tunna sprickor och den nedre delen uppvisade vittringsproblem.¹¹⁷ Dock hade puts slagret bättre vidhäftning vid underlaget än i de andra kapporna.

Figur 6. Tornrumsvalvets östra kappan med avbildning av Livets träd. Foto: Kajsa Nyström Rudling.

I den södra kappan påträffades en avbildning av en man med pilgrimshatt samt vandringsstav och bok i händerna (se Figur 7). Attribueringen till S:t Jakob d.ä. bekräftas av ett språkband som ligger runt figuren med texten: ”Sanctos Iacobus”. S:t Jakob och omgivande bladgrenar dateras till 1300-talet. I kappans övre del återfanns 1500-talsfragment där det går att urskilja en person med gloria, en person med krona och en torso av ett barn, vilka inte kunde identifieras. Ett finmaskigt nät av sprickor fanns i hela kappan och vittringsskador i de nedre delarna. Färgflagning förekom i 1500-talsmåleriet och i något mindre utsträckning i 1300-talsmålningen.

Den västra kappan uppvisade knappt några kalkmålningsspår utom en infärgning i den norra svickeln, samt svaga konturer som tolkats som klädveck.¹¹⁸ Liksom övriga kappor förekom vittring och dålig vidhäftning vid underlaget, framförallt i de nedre delarna.

I norra kappans östra del avbildades en gloriärsedd man i lång klädnad, tolkad som en apostel, och svag bladornamentik, i den västra delen spår av en annan person med gloria. Målerifragmenten var sämre bevarade än i östra och södra kapporna. Skadorna var värre än i övriga kappor, med omfattande saltutfällningar, vittring, flagning, större sprickbildningsnät och dåligt fäste vid underlaget.¹¹⁹

¹¹⁶ Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

¹¹⁷ Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

¹¹⁸ Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

¹¹⁹ Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

På ribborna förekom dekorationsmålningsspår i form av grå och röda avfärgningar, samt liknande skadeproblematik som i övriga valvet.

För att fästa putsen vid murverket användes två konsolideringsmedel: kalk med mikrofiller i större tomrum och Ledan TB i övriga. Ledan TB är, enligt tillverkaren Kremer Pigmente, ett kemiskt stabilt hydrauliskt kalk med tillsatser av bland annat salter och kiselpulver.¹²⁰ Medlet är framtaget för att stabilisera kalkmålningar, ta sig in i små tomrum utan förvätning, och ska

Figur 7. Långhusvalvets södra kapp med avbildning av S:t Jakob med pilgrimsattribut. Foto: Kajsa Nyström Rudling.

enligt tillverkaren inte orsaka blödning av smuts eller färg.¹²¹ Kalkmålning-lager som hade flagat från sitt underlag fästes ner genom injektioner och pensling av Primal AC33 och Acronal 500 D.¹²² Båda är syntetiska bindemedel. Primal AC33 är en vattenemulsion med låg viskositet av en akrylpolymer, framtagen för att behandla sten och murbruk. Acronal 500 D är en vattenhaltig dispersion av en akrylatkopolymer med karboxylgrupper och innehållande vinylacetat, främst använd för fästning på trä och papper.¹²³ Kalkmåleriet rengjordes med gomma pane, en deg av vetemjöl, vatten, kopparsulfat och målarsoda, som används som ett suddgummi. Man gjorde ingen retuschering eller kom-

lettering av lakuner utan nöjde sig med att färga in lagningar i en "lokal nyans" med hjälp av kulekalk och färgpigment.¹²⁴ Att man över huvud taget brydde sig om detta kan indikera att man inte tänkte sig en framtida övertäckning.

Dessa konserveringsåtgärder var dock inte nog då kontinuerliga saltutfällningar hotade att skada de nu framtagna kalkmålningarna. Därför diskuterades om en överkalkning av målningarna kunde skydda dem genom att fungera som ett offerskikt. Nackdelarna med denna metod var, förutom att man saknade erfarenhet av en sådan teknik, att målningarna riskerade att blekas ytterligare och att de efter övertäckningen inte skulle kunna kontrolleras för förändringar. För att samla erfarenheter på området tog församlingen in åsikter och uttalanden från konser-

¹²⁰ Kremer Pigmente: Produktbeskrivning av Ledan® TB 1. http://www.kremer-pigmente.com/media/files_public/31000e.pdf?xaf26a=5d6fea164564a46d96ba3777ac6d4f0b [hämtat 12/7 2012].

¹²¹ Kremer Pigmente: Produktbeskrivning av Ledan® TB 1. http://www.kremer-pigmente.com/media/files_public/31000e.pdf?xaf26a=5d6fea164564a46d96ba3777ac6d4f0b [hämtat 12/7 2012].

¹²² Barsebäcks kyrka: *Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005*. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stifts arkiv.

¹²³ Conservation Resources International: Produktbeskrivning av Primal (Rhoplex) AC33. http://www.conservationresources.com/Main/uk_section_019/019_042.htm [hämtat 12/7 2012]; BASF Dispersions & Pigments: Produktbeskrivning av Acronal® 500 D. <http://www.dispersions-pigments.basf.com/portal/load/fid736676/TI%20%20Acronal%20500%20D.pdf> [hämtat 12/7 2012].

¹²⁴ Barsebäcks kyrka: *Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005*. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

vator Misa Asp på Riksantikvarieämbetet, antikvarie Petter Jansson på Regionmuseet, Ulla Haastrup på Nationalmuseet i Köpenhamn, Åke Nisbeth och församlingens representanter.¹²⁵

Av alla kalkmålningar i Barsebäcks kyrka är det de i tornrummet som har givit upphov till flest kontroverser. Å ena sidan värderades de högst av församlingen och ansågs vara av högst konstnärlig kvalitet, å andra sidan var tornrummet utsatt för störst nedbrytning. Detta har i sin tur gjort att man trots deras kulturhistoriska värde diskuterade att täcka över dem som skydd. Övertäckning verkar inte ha diskuterats för kyrkans övriga målningar.

2.6 Bevarandeåtgärder

Klimatkammare

Vid tiden för renoveringen hade kyrkan ett fuktigt och fluktuerande inomhusklimat, vilket kan ha påverkat saltvandringar och kristallisering i kalkputsens. Fukten verkade inte påverka kormålningarna som fäste väl vid underlaget och inte uppvisade någon saltvittring. Däremot blev det ett problem vid friläggningsarbetet av kalkmålningarna i långhuset, i synnerhet den västra delen. Det var i samband med detta som en klimatkammare började övervägas.¹²⁶ Idén var att fästa en låda av reflexfritt plexiglas ca 5 cm utanpå en del av väggen där det fanns kalkmåleri man vill behålla framme.¹²⁷ I lådan, kring kalkmålningarna, skulle ett mikroklimat bildas utan påverkan av kyrkans inomhusklimat, vilket man till viss del skulle kunna styra och mäta.

Redan 23 april 2001 diskuterades idén om en klimatkammare under ett byggmöte mellan konservator Peder Bøllingtoft, antikvarie Petter Jansson, konservator Magnus Wihlborg, konsult Cecilia Runsten och Hans Wiqvist från Löddeköpinge kyrkliga samfällighet.¹²⁸ Kalkmålningen man var intresserad av att täcka med klimatkammare var området kring djävulsfiguren på långhusets västvägg. Den 9 augusti 2001 tog kyrkorådet ett beslut om att angöra en sådan klimatkammare för att kunna mäta klimat och saltförekomst.¹²⁹ Fyra år senare hade dock inget hänt med projektet och på ett nytt byggmöte togs beslutet att kostnaderna var för höga för att göra en klimatkammare. De hänvisade även problem med hur klimatmätningen skulle skötas tekniskt och att klimatkammaren missgynnade kalkmålningarnas tillgänglighet.¹³⁰

Vid återsamlingsmötet som hölls den 19 september 2011 kom dock diskussionen upp på nytt, men i en ny utformning. Istället för att kapsla in målningarna pratade man nu om att kapsla in kyrkorummet. Man skulle då sätta upp glasskivor längs väggarna, utan att de skulle ligga an mot murytan. Dessutom skulle ingången till vapenhuset från utsidan förses med en luftsluss eller dubbeldörrar samtidigt som en glasörr placeras i öppningen in till långhuset. På så sätt skulle man få ett klimat i kyrkorummet som inte påverkade kalkmålningarna. Metoden med att skapa ett ”rum i rummet” sades vara vanligare i Danmark. Enligt kyrkoherde Owe Backland har den dock även använts i skånska kyrkor, bland annat i Tvistofta och i Glumslöv där man satt in glasörrar för att avhjälpa kalkmålningarna som påverkades av klimatet.¹³¹

¹²⁵ *Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005.* Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

¹²⁶ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad och Landsantikvarien i Malmöhus län, 21/9 2011.

¹²⁷ *Byggmöte 2001-08-09.* Barsebäcks kyrka. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

¹²⁸ *Möte 2001-04-23 kl. 10.* Barsebäcks kyrka. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

¹²⁹ *Möte 2001-04-23 kl. 10.* Barsebäcks kyrka. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

¹³⁰ *Barsebäcks kyrka invändigt underhåll – Anteckningar från möte på platsen 2005-05-18.* Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

¹³¹ Informant: Owe Backland, kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 20/9 2011.

Framförallt har inglasningsmetoden utvecklats ur energisynpunkt, för att spara energikostnader, men Petter Jansson hävdade att den även borde fungera klimatomfattigt.¹³² Om metoden kommer att genomföras i Barsebäcks kyrka är dock ännu oklart.

Valvinkapsling

Ett stort bekymmer för kyrkobyggnaden och kalkmålningarna var det vittrande teglet och saltutfällningarna på ytan i långhusets västligaste valv samt i valvet i tornets bottenvåning. För att avhjälpa problemet kom det, i slutet av år 2000, förslag om att långhus- och tornvind (se Figur 8) skulle rensas på löst material, damm och bråte som ansamlats under åren, och att valven därefter skulle kapslas in med ett offerskikt. I åtgärdsförslaget som inskickades till länsstyrelsen av Wigot konsult AB, står det hur detta skulle gå till.¹³³ Större föremål skulle avlägsnas för hand medan övrigt löst material skulle sugas upp och samlas i olika behållare för att separeras tidslagren. Detta material skulle sedan genomgå av arkeologer. Dessutom skulle man även öppna skvallerhål i svicklarna för att öka luftväxlingen i kyrkorummet. När vinden var rensad skulle vittrade tegelstenar skrapas ned till fast underlag och lagas med kalkbruk. Slutligen skulle valvkappornas ovansida kläs med ett drygt centimetertjockt lager av kalkputs som skulle fungera som ett offerskikt där saltutfällningarna kunde ske istället för i teglet. Av ett byggmötesprotokoll från den 28 november 2000 framgår att åtgärden föreslogs av konservatorn Peder Bøllingtoft.¹³⁴ Åtgärdsförslaget godkändes av både Jesper Carlsson på Regionmuseet i Skåne och av Petter Jansson, under förutsättningen att definitionerna av ”löst” och ”fast” material bestämdes av antikvarisk kontrollant på plats under arbetet.¹³⁵ Även länsstyrelsen godkände åtgärdsförslaget.¹³⁶ Fram till dagens datum har dock endast valvet i långhusets västra del försetts med offerskikt. Detta troligtvis eftersom vittrings- och saltutfällningsproblematiken var störst i denna del av kyrkan samt att man velat prova tekniken på ett begränsat område.

Figur 8. De murade valvens ovansida på Barsebäcks kyrkvind. Kajsa Nyström Rudling.

Överkalkning

Exakt när diskussionen om överkalkning dök upp är svårt att fastställa. Redan i ett byggmötesprotokoll från 28 november 2000 nämns dock en diskussion där både konservator Peder

¹³² Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad och Landsantikvarien i Malmöhus län, 20/9 2011.

¹³³ *Barsebäcks kyrka, Åtgärdsförslag: Kyrkvinden*. Cecilia Runsten, Wigot konsult AB till Länsstyrelsen Skåne län, 2000-12-08. Dnr. 225-36430-00. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹³⁴ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹³⁵ *Angående rengöring av långhusvind och tornvind, Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn*. Jesper Carlsson, Regionmuseet i Skåne, till Wigot Konsult AB, 2000-12-11. Dnr. 225-36430-00. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹³⁶ *Barsebäcks kyrka, rengöring av vindarna över långhus och torn, reparation av fem gravstenar i tornets bottenvåning, Kävlinge kommun*. Thomas Romberg, Länsstyrelsen i Skåne län, till Löddeköpinge Kyrkliga Samfällighet, 2001-01-12. Dnr. 225-36430-00. Länsstyrelsen i Skåne län.

Bøllingtoft vid Nationalmuseet i Köpenhamn och konservator Magnus Wihlborg, ansvarig för restaureringen i Barsebäcks kyrka, rekommenderat en skyddande övertäckning:

Ska målningarna tas fram?

Det bestäms till stor del av målningarnas omfattning och skick anser PJ. (Petter Jansson, mitt förtydligande). För att komma åt att fästa målningsbärande puts-skikt mot underlaget måste kalklagren som täcker målningarna avlägsnas på många ställen enligt MW. (Magnus Wihlborg, mitt förtydligande). Det ger också en möjlighet att konservera och dokumentera dem. Sedan kan man täcka över igen med vitkalkning anser MW och PB [Peder Bøllingtoft]. PJ tycker att någon del ska förbli synlig för att visa vad som finns i kyrkan och för att man vid framtida renoveringar ska vara medveten om målningarna. PB påpekar att frilagda kalkmålningar är mycket utsatta och fort kan förstöras, särskilt som det finns problem med saltutfällningar som det gör här.¹³⁷

Av citatet framgår också att antikvarie Jansson istället ville att åtminstone en del av målningarna skulle hållas framme. Frågan om övertäckning aktualiserades dock först i samband med ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning som inkom till Lunds stift i april 2001. Till ansökan hade bifogats en arbetsbeskrivning som sammanställts av Cecilia Runsten på Wigot Konsult AB.¹³⁸ Här framgår att man under arbetet med konserveringen av kalkmålningarna upptäckt betydande skador som orsakats av saltutfällning, dock ej om dessa återfanns vid friläggningen eller om de uppstått därefter som en konsekvens av det dåliga klimatet i kyrkan. I arbetsbeskrivningen följer sedan ett avsnitt om hur kalkmålningarna skulle behandlas:

Avsikten är att bevara kalkmålningarna för eftervärlden genom att fästa målningsbärande puts-skikt, att säkra och konservera nyfunna målningspartier samt att åter täcka över dessa med lämplig slamning och kalkavfärgning etc för att skydda mot ljus, luft och saltutfällning i ytskiktet.

Endast på några mindre partier avses kalkmålningarna förbli synliga. Dels till nöje för församlingen och dels som påminnelse till kommande generationer om vad som göms under vitkalkningen.

De målningar som lämnas synliga ska hållas under noggrann uppsikt och mätningar av mikroklimatet bakom en uppsatt skärm ska göras under ca ett år. Därefter ska en utvärdering göras och beslut tas om lämpliga åtgärder för att låta målningarna förbli framme.¹³⁹

Som det framgår av ansökan hade man vid denna tid för avsikt att endast ta fram målningarna för att kunna konservera dem och fästa dem mot underlaget. Därefter skulle de täckas över med kalk för att bevara dem för eftervärlden. Dock lades en brasklapp in om att några mindre partier av kalkmålningarna avsågs behållas synliga. Inget nämns om vilka partier det rör sig om eller deras storlek och betydelse. Förmodligen fanns inte behovet av att definiera dem på detta stadium då konserveringen fortfarande pågick, men på sikt skulle detta bli ett problem.

Som svar på ansökan beviljade stiftet kyrkoantikvarisk ersättning för bevarande av medeltida kalkmålningar för att täcka 41 % av kostnaderna eller högst 400 000 kr under år 2002.¹⁴⁰ Innan utbetalningen utförde stiftsantikvarie Aina Mandahl en besiktning 17 oktober 2002 av

¹³⁷ ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹³⁸ *Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka*, Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26. Lunds stift.

¹³⁹ *Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka*, Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26. Lunds stift.

¹⁴⁰ Brev från Lunds stift till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2001-09-26. Lunds stifts arkiv.

kyrkans interiör och av de pågående konserveringsarbetena i tornrummet.¹⁴¹ I sitt utlåtande efter besikten citerade hon det byggmötesprotokoll från 28 november 2000 som citerats ovan på sidan 36.¹⁴² Där framgick det tydligt att båda de närvarande konservatorerna talade för övertäckning och detta poängterade nu Mandahl. Dessutom hade hon riktlinjer från Svenska kyrkan att förhålla sig till. Mandahl refererade till dessa i sitt svar till församlingen:

Kulturminnesvårdens allmänna uppfattning i frågan om framtagning av idag dolda kalkmålningar är att de mår bäst av att finnas kvar under det täckande kalkskiktet, som inte sällan döljer medeltida kalkmålningar och att varken kyrkobyggnadsbidrag eller kyrkoantikvarisk ersättning utgår för framtagning och konservering av tidigare dolda kalkmålningar. (Enl. Länsantikvarie Erik Nordin, sakkunnig i Svenska kyrkan ang. handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.)¹⁴³

Efter ett möte med Barsebäcks församling 10 december 2002, där problematiken diskuterades, beslutade så stiftsantikvarien att kyrkoantikvarisk ersättning inte kunde utgå för konserveringsarbetena av kalkmålningarna i långhuset, men väl för arbetena ovan valven samt i tornrummets valv, så länge kalkmålningarna täcktes över med ett offerskikt av kalkputs. Hon öppnade dock för att en mindre del av de framtagna kalkmålningarna kunde behållas synlig. Den delutbetalning som hade utlovats i beslutet från 26 september 2001 drogs också in tills konserveringsarbetet avslutats och godkänts av både antikvarisk kontrollant och av stiftsantikvarien själv.¹⁴⁴

Efter mötet mellan stiftsantikvarien och församlingen dröjde det närmare ett år innan något hände i frågan. Den 7 november 2003 ansökte Wigot Konsult AB, på församlingens vägnar, om att få täcka över kalkmålningarna i två av tornrummets valvkappor. I ansökan står det tydligt att församlingen fortfarande önskade att behålla kalkmålningarna framme, men att ”mot bakgrund av krav från Lunds stift att för att få bidrag (kyrkoantikvarisk ersättning) önskar nu församlingen att åter få täcka över delar av de nu synliga kalkmålningarna i tornvalvet”.¹⁴⁵ Intressant att notera är valet av vilka två valvkappor som man nu önskade täcka över. Det rörde sig dels om den västra kappan, där mycket lite kalkmåleri är bevarat, dels den norra kappan, vars kalkmålningar inte är särskilt sammanhängande eller fullständiga och där man dessutom inte kunnat tolka motivet. De kappor man vill behålla framme var den östra, med ett sammansatt och relativt fullständigt motiv föreställande livets träd, samt den södra med Jakobs-bilden och en del spår av 1400-talsmåleri. Varför man valt att täcka över just den västra och norra kappan motiverades inte i ansökan. Detta trots att man, sett ur bevarandeperspektiv, torde vara mer benägen att skydda partier med större andel kalkmåleri.

I en kortfattad beskrivning av material och arbetssätt som konservator Magnus Wihlborg skickade in strax därefter, som ett komplement till ansökan, stod det att övertäckningen skulle utföras med ”limfärg, bindemedel irländsk mossa, alternativt kalkbruk”.¹⁴⁶

¹⁴¹ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*, Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁴² ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁴³ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁴⁴ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁴⁵ *Barsebäcks kyrka, Kävlinge kommun*. Johny Wigothson, Wigot Konsult AB, till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-11-07. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁴⁶ Konservator Magnus Wihlborg till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-11-11. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

Redan innan övertäckningsansökan lämnades in hade man hört sig för med Riksantikvarieämbetet för att få deras syn på saken, och konservator Misa Asp skickade sitt svar 20 oktober 2003.¹⁴⁷ Brevet uttrycktes i generella ordalag och skrevs dessutom enligt Asp ”i hast”, vilket tyder på att hon inte hunnit sätta sig så väl in i det specifika fallet. Övertäckning av kalkmåleri kan ha både för- och nackdelar, men enligt Asp överväger nackdelarna. Det bästa vore, menade hon, att låta bli att frilägga kalkmåleri eftersom det i framtiden kan komma metoder för att analysera måleri under puts och att oframtaget kalkmåleri då blir mer värdefullt tack vare sin autenticitet. Om målningarna, som i detta fall, redan har frilagts kan en övertäckning skydda dem från nedbrytning av ljus, syre, rengöringsslitage och saltkristallisation.¹⁴⁸ En nackdel i Barsebäcks fall är att så stora partier är frilagda och övertäckande puts då måste bindas hårt vid kalkmålningarna vilket försvårar en framtida friläggning utan att skada dem. Asp föreslog att istället använda limfärg, alternativt en svag puts, i ett skikt på minst en centimeter, men även denna metod skulle medföra friläggningsslitage.¹⁴⁹ Dessutom ansåg hon att frilagt måleri borde lämnas framme eftersom det har ett stort autenticitetsvärde och att ”restaurering, retuschering, komplettering eller ’bättring’ på annat sätt” inte borde få förekomma.¹⁵⁰

Innan länsstyrelsen kunde ta beslut i frågan bad de Riksantikvarieämbetet om ännu ett uttalande utifrån de givna förutsättningarna.¹⁵¹ Riksantikvarieämbetet, som nu tagit del av ansökan från Wigot Konsult AB samt Wihlborgs komplettering, gjorde bedömningen att målningarna i tornvalvet borde behållas framme för att möjliggöra analys av saltförekomst och observation av eventuell fortsatt nedbrytning, eftersom dessa uppgifter inte fanns i de insända handlingarna. Riksantikvarieämbetets svar hade undertecknats både av Asp och enhetschef Sune Lindkvist och dessutom hade 1:a antikvarie Karna Jönsson konsulterats i frågan.¹⁵² Man hade således bemödat sig om att ta in expertis på både de materiella och de antikvariska aspekterna.

För att reda upp situationen hölls ett möte i Barsebäcks kyrka 12 december 2003 mellan företrädare för samfälligheten, Regionmuseet, Lunds stift, länsstyrelsen i Skåne län, konservator Magnus Wihlborg och Johny Wigothson från Wigot Konsult AB. Mötet resulterade i att länsstyrelsen skulle skriva ett beslut om övertäckning av två valvkappor i tornrummet ”enligt de av samfälligheten framförda önskemålen”, men att målningarna på långhusets västvägg skulle lämnas framme.¹⁵³ Förutsättningen var dock att ansökan kompletterades med dokumentation av måleriets tillstånd, konserveringsprogram, konservatorsrapport, plan för besiktning och ett förslag på material och metod för övertäckning av kalkmålningarna som skulle utarbetas i samråd mellan Magnus Wihlborg och Riksantikvarieämbetet.¹⁵⁴ Anledningen till att mötet hölls verkar ha varit att lösa frågan om huruvida kyrkoantikvarisk ersättning kunde utgå för arbetet med kalkmålningarna. För att frågan skulle kunna lösas innan årsskiftet 2003-2004

¹⁴⁷ *Angående övertäckning av muralt måleri.* Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

¹⁴⁸ *Angående övertäckning av muralt måleri.* Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

¹⁴⁹ *Angående övertäckning av muralt måleri.* Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

¹⁵⁰ *Angående övertäckning av muralt måleri.* Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

¹⁵¹ *Angående kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun, Skåne län.* Ann Tschannen, Länsstyrelsen i Skåne län till Riksantikvarieämbetet, 2003-11-29. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁵² *Övertäckning av kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Löddebygdens församling, Kävlinge kommun.* Sune Lindkvist & Misa Asp, Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-12-01. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁵³ *Angående kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun, Skåne län.* Thomas Romberg, länsstyrelsen i Skåne län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2003-12-16. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁵⁴ *Angående kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun, Skåne län.* Thomas Romberg, länsstyrelsen i Skåne län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2003-12-16. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

bestämde Petter Jansson från Regionmuseet, Thomas Romberg och Ann Tschannen från länsstyrelsen, konservatorn Magnus Wihlborg samt Aina Mandahl på stiftet, under en egen överläggning att handlägga ärendet gemensamt för att kunna utbetala den kyrkoantikvariska ersättningen även om inte alla formaliteter var klara till årsskiftet.¹⁵⁵

I slutet av år 2004, mer än ett år efter mötet i Barsebäcks kyrka, skickade länsstyrelsen ett brev till församlingen för att höra vad som hänt i ärendet. Man efterfrågade de dokument som skulle komplettera ansökan, samt en uppdatering av huruvida kraven som stiftet ställt för utbetalning av kyrkoantikvarisk ersättning hade blivit tillgodosedda.¹⁵⁶ Församlingen svarade, genom Wigot Konsult AB, att man anlitat en konsult, Roy Clevenholm på Arbetsmiljöingenjörerna, för att mäta temperatur och fuktförhållande i kyrkan och sammanställa rapport snarast. Man hade också anlitat Kennet Sandin, putsexpert på Lunds tekniska högskola, för att undersöka saltförekomst, som en del av den besiktningsplan man blivit ålagd att utföra. Wihlborg avvaktade med att skriva klart konserveringsrapporten tills ett slutgiltigt beslut i frågan om övertäckning hade kommit. Slutligen meddelade församlingen att den kyrkoantikvariska ersättningen hade betalats ut, och att kyrkoherden nu kontaktade stiftsantikvarien för att få klarhet i frågan om övertäckningskrav.¹⁵⁷ Den 30 mars 2005 samlade man till ett nytt möte i Barsebäcks kyrka för att diskutera saken. Sandin redovisade då de värden han fått fram genom mätning av saltförekomst i tornrumsvalvet. Det visade sig att salthalten föll inom normalvärdet i större delen av valvet men var sex gånger högre i den sydvästra valvsvickeln. Clevenholm visade resultat av klimatmätningarna som då pågått i fyra år.¹⁵⁸ Av ett e-postmeddelande, från Petter Jansson till Alice Öberg på länsstyrelsen, framgår att stiftsantikvarien fortfarande vidhöll att den kyrkoantikvariska ersättningen inte skulle gå till friläggning av kalkmåleri. Enligt vad Jansson förstått av kyrkoherde Backland verkade församlingen nu mer övertygade om att de ville ha kalkmålningarna framme även om det skulle betyda att man inte fick något ekonomiskt bidrag, samt att församlingen för tillfället hade en god ekonomi. Förhoppningen var att församlingen skulle träffas för att ta beslut i frågan.¹⁵⁹ Av e-postmeddelandet framgår också att det varit en diskussion om varifrån fukten i väggarna, som orsakade saltvandringen, kom. Sandin trodde att det kunnat orsakas av en gammal vattenläcka och hävdade samtidigt att uppvärmningen av kyrkorummet inte hade någon större betydelse i sammanhanget. Clevenholm trodde dock att fukten berodde på vatteninträngning utifrån och att detta kunde åtgärdas med hjälp av ett lager silikatfärg på kyrkans fasader samt att klimatfluktuationerna var naturliga men påverkades av ojämn uppvärmning av kyrkorummet.¹⁶⁰

Vid ett ytterligare möte 18 maj 2005 redovisade Kennet Sandin förekomsten av flera olika salter i murarna med skilda fysikaliska egenskaper, vilket bland annat betydde att de kristalliseras vid olika nivåer av relativ luftfuktighet. Den blandning av salter som nu förekom omvandlas från lösning till kristaller och tillbaka vid 60-65% relativ luftfuktighet. Eftersom kli-

¹⁵⁵ *Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen med representanter för länsstyrelsen 2003-12-12.* Johny Wigothson, Wigot Konsult AB, 2003-12-17. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁵⁶ *Angående kalkmålningarna i vapenhuset. Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun.* Ann Tschannen, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2004-12-22. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁵⁷ *Angående kalkmålningar i vapenhuset Barsebäcks kyrka Kävlinge kommun.* Johny Wigothson, Wigot Konsult AB till Länsstyrelsen i Skåne län, 2005-01-27. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelse i Skåne län.

¹⁵⁸ *Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen 2005-03-30.* Johny Wigothson Wigot Konsult AB. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁵⁹ *Barsebäcks kyrka.* e-post från Petter Jansson, Regionmuseet Kristianstad, till Alice Öberg, Länsstyrelsen i Skåne län, 2005-03-31 kl 13.41. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶⁰ *Barsebäcks kyrka.* e-post från Petter Jansson, Regionmuseet Kristianstad, till Alice Öberg, Länsstyrelsen i Skåne län, 2005-03-31 kl 13.41. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

matet i kyrkorummet fluktuerade skedde omvandlingen kontinuerligt vilket medförde nedbrytning av det yttersta putslagret. Man beslutade nu att kalkmålningarna skulle behållas i nuvarande skick eftersom Lunds stift hade dragit tillbaka sitt krav på övertäckning för att betala ut kyrkoantikvarisk ersättning. Dock skulle kalkmålningarna besiktigas och fotodokumenteras årligen och konservator Magnus Wihlborg fick i uppdrag att göra en besiktningsplan. Klimatmätningarna skulle fortsätta men man skulle inte följa Clevenholms rekommendation att behandla fasaderna med silikatfärg för att stänga ute fukten. Däremot skulle stuprören undersökas för att se om dessa var underdimensionerade för att effektivt ta hand om regnvattnet.¹⁶¹

Efter detta möte skulle det dröja sex år innan något nytt hände i frågan. Den 20 september 2011 samlades man åter, på initiativ av kyrkoherde Owe Backland, eftersom man bestämt att så skulle ske inom en tioårsperiod av kyrkorenoveringens avslutande, räknat från år 2002, samt att man nu installerat ett nytt uppvärmningssystem i Barsebäcks kyrka.¹⁶² Med på mötet, som hölls i kyrkobyggnaden var: konservator Peder Bøllingtoft, stiftsantikvarie Aina Mandahl, kyrkvärden Karin, kyrkorådsordförande Jan Ranevi, före detta kyrkorådsordförande Arvid Tegenrot, ordföranden i kyrkogårdsnämnden Bo Hirche, kyrkvaktmästare Pontus Kvarnholt, kyrkoherde Owe Backland, antikvarie Petter Jansson från Regionmuseet, antikvarie Alice Öberg från länsstyrelsen samt masterstudenten i kulturvård Kajsa Nyström Rudling. Ingen av de konservatorer som utförde konserveringsarbetet på kalkmålningarna i kyrkan närvarade dock. Den ansvarige konservatorn, Magnus Wihlborg, hade då avlidit. Inga beslut togs under mötet, men kraven på övertäckning verkade nu åtminstone slutgiltigt ha släppts.

Klimatstyrning i rummet

Mätningar av inomhusklimatet i Barsebäcks kyrka hade pågått sedan år 2000 när renoveringarna började. En uppföljning utfördes år 2006 på uppdrag av Barsebäcks församling, av ingenjör Roy Clevenholm på Arbetsmiljöingenjörerna AB. Då framkom att det fuktiga inomhusklimatet och saltsprängningen i väggarna inte hade förbättrats på de fyra år som förflutit och att det i vissa fall var sämre än innan renoveringen.¹⁶³ Den omputsade innerväggskalken släppte redan fläckvis från underlaget och inomhusklimatet fluktuerade kring 70-75% relativ luftfuktighet. Enligt Clevenholm berodde detta dels på allt för stor fuktinträning utifrån och dels på det föråldrade eldrivna uppvärmningssystemet som fungerade dåligt när det gällde klimatstyrning och dessutom var dyrt i drift. Som lösning på problemet föreslog Roy Clevenholm därför att sänka marknivån runt kyrkobyggnaden, eftersom denna sedan kyrkans uppförande hade höjts med ca 40 cm, vilket bidrog till att fukten hölls kvar kring grunden och trängde in i väggarna. Som en andra åtgärd föreslog Clevenholm ett byte av det gamla värmesystemet med direktverkande el mot ett vattenburet värmesystem kopplat till jordvärme.¹⁶⁴

På grund av klimatproblemet tillsattes en arbetsgrupp. Den 5 mars 2007 kallade de till möte med representanter för länsstyrelsen, stiftet och församlingen. Clevenholm förklarade problemet och sina förslag på lösningar. Länsantikvarie Thomas Romberg och stiftsantikvarie Aina Mandahl menade att man borde börja med dräneringsarbetena och utvärdera dessa innan man började med uppvärmningsproblematiken. Kyrkorådsordförande Jan Ranevi ville dock skyn-da på arbetet med uppvärmningen eftersom dröjsmål skulle innebära stora energikostnader för

¹⁶¹ *Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från 2005-05-18.* Johny Wigothson, Wigot Konsult AB. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶² *Till översynssammankomst angående Barsebäcks kyrkas kalkmålningar och murverksstatus.* Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling, 2011-08-08. Dnr. -. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶³ *Kompletterande åtgärder till renoveringen 2000-2002 Barsebäcks kyrka: februari 2007.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2007-02-15. Länsstyrelsen i Skåne.

¹⁶⁴ *Kompletterande åtgärder till renoveringen 2000-2002 Barsebäcks kyrka: februari 2007.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2007-02-15. Länsstyrelsen i Skåne.

församlingen. Länsstyrelsen ansåg också att en landskapsarkitekt skulle ge förslag på hur marksänkningen kunde utformas och man enades om att kontakta arkitekt Barbara Jonsson.¹⁶⁵

En ansökan om marksänkning och byte av värmesystem, författat av Clevenholm, skickades till länsstyrelsen 26 mars 2007. Länsstyrelsen önskade dock ett klagörande över schaktets bredd och dess påverkan på framkomligheten, samt var man skulle göra håltagningen i kyrkobyggnaden för det nya värmesystemet. Man önskade också se planen som utfärdats av landskapsarkitekt Barbara Johnson.¹⁶⁶ Clevenholm kompletterade ansökan 4 maj.¹⁶⁷ Dock verkade länsstyrelsen ändå inte nöjd då man 5 juli åter uppmanade församlingen att komplettera ansökan.¹⁶⁸ Clevenholm svarade med den efterfrågade informationen, men uttryckte samtidigt sitt missnöje med den tid det tagit länsstyrelsen att fatta beslut i frågan eller ens höra av sig i ärendet. Då inget beslut kommit, och man varit tvungen att påbörja arbetet för att bli klart innan årsskiftet, hade man därför tagit saken i egna händer och börjat gräva för installation av jordvärme. Eftersom kyrkan ligger på ett fornlämningsområde, kräver detta dock tillstånd från länsstyrelsen, vilket resulterade i att dessa nu polisanmälde Clevenholms företag.¹⁶⁹

Efter ett möte på plats i Barsebäcks kyrka mellan Henrik Ogstedt från länsstyrelsen, kyrkorådsordförande Jan Ranevi, energikonsult Roy Clevenholm och kyrkvaktmästaren bestämdes att arbetet med värmesystemet skulle avstanna i väntan på beslut från länsstyrelsen och man diskuterade den håltagning som gjorts i kyrkomuren vilken Ogstedt ansåg vara olämpligt placerad.¹⁷⁰ Av en e-postkonversation mellan honom och Petter Jansson på Regionmuseet framgår att de båda ansåg att informationen i ansökan fortfarande var bristfällig. Jansson framförde där också stark kritik mot schaktningen kring kyrkobyggnaden som han ansåg kunna äventyra stabiliteten i byggnaden då man saknade tillräcklig information om geologin i marken och om hur kyrkans grund såg ut. Därför tyckte han att länsstyrelsen inte borde godkänna schaktningen. Både Ogstedt och Jansson ansåg att det i ansökan och i den kompletterande informationen var för stort fokus på den fukt som kom utifrån, genom regn på fasaden och genom uppsugning genom den förhöjda marknivån. Man ville istället se ett mer nyanserat åtgärdsförslag.¹⁷¹ I det officiella meddelandet till Barsebäcks församling ville länsstyrelsen ha mer information om var de dataloggrar som använts vid klimatmätningarna i kyrkan varit placerade. Man valde att inte kommentera schaktningsarbetena utan lämnade detta tills uppvärmningsfrågan var löst. Istället begärdes det att en konservator skulle bedöma tillståndet och på-

¹⁶⁵ *Möte den 2007-03-05 Barsebäcks församlingshem*. Bo Hirche, Arbetsgrupp Barsebäck uppvärmning, 2007-03-05. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶⁶ *Ansökan om samråd/tillstånd enligt 2 kap Kulturminneslagen (SFS1988:950)*. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB till Länsstyrelsen i Skåne län, 26/3 2007. Dnr. 431 18870-07, 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶⁷ *Kompletterande information till vår ansökan om nytt värmesystem samt återställande av marknivå vid Barsebäcks Kyrka*. E-post från Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna, till Emma Bönnestig, Länsstyrelsen i Skåne län. 2007-05-04 kl. 16:01. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶⁸ *Angående ansökan om att gräva ett schakt runt kyrkan och installation av vattenburen värme, Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun*. Emma Bönnestig, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddebygdens församling, 2007-07-05. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁶⁹ *Ert brev den 5 juli 2007 angående om att gräva ett schakt runt kyrkan och installation av vattenburen värme, Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge Kommun*. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB till Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-12. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁷⁰ Vaktmästaren är ej namngiven i texten. *Minnesanteckningar efter möte i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun*. Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-13. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁷¹ *Nu har jag tröttnat*. E-postkonversation mellan Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, och Petter Jansson, Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien Skåne län, 18-20/7 2007. Länsstyrelsen i Skåne.

verkan av värmesystemet på kyrkans träinventarier och kalkmålningar.¹⁷² Efter ytterligare brevlades konversation med Clevenholm, som här representerade församlingen, samt ett möte mellan de tre parterna 26 juli 2007, fattade till sist länsstyrelsen, 31 juli 2007, att bifalla församlingens ansökan om installation av vattenburen värmeanläggning. Man påpekade också i beslutet att åtgärden att placera jordvärmepumpen i det oanvända bårhuset var en god idé, men att församlingen skulle ha väntat på länsstyrelsens beslut innan arbetet påbörjats.¹⁷³

Det dröjde sedan till november 2007 innan det kom en begäran om kompletterande information angående schaktningsarbetena. Länsstyrelsen ifrågasatte då om så mycket fukt kunde dras in genom grunden när gravkoret, som delvis ligger under mark, inte uppvisade samma fuktproblem som tornrummet. Dessutom undrade man om inte markhöjningen runt kyrkan istället kunde vara ett tecken på att kyrkan sjunkit och att problemet därför skulle återkomma samtidigt som stabiliteten i murarna äventyrades. Man ville också ha ytterligare undersökningar av vattenavrinningsystemet utanpå kyrkan för att se om en ändring av detta kunde förbättra förutsättningarna för fukttransport från utsidan.¹⁷⁴ Kyrkorådet tog därefter beslutet att inte påbörja några schaktningsarbeten, utan istället återkomma till länsstyrelsen om detta skulle bli aktuellt i framtiden.¹⁷⁵

¹⁷² *Begäran om ytterligare komplettering angående värmesystem i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kommun.* Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddebygdens församling, 2007-07-25. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁷³ *Installation av vattenburet värmesystem i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun.* Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-31. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁷⁴ *Angående ansökan om tillstånd att schakta runt Barsebäckskyrka, Barsebäck socken, Kävlinge kommun.* Emma Bönnevig, Länsstyrelsen i Skåne län till Svenska kyrkan i Löddebygdens församling, 2007-11-07. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

¹⁷⁵ *Utdrag från Kyrkorådets protokoll, sammanträde 2007-12-05.* Löddebygdens församling, 2007-12-05. Länsstyrelsen i Skåne län.

3. Tekniska perspektiv på Barsebäcks restaureringar

3.1 Tekniska perspektiv

De tekniska aspekter som här diskuteras är de som rör konserveringsprocessens praktiska utövande, det vill säga de som bestäms utifrån en teknisk konservatorskompetens. Kapitlet utgår från de tre olika moment i den konserveringsprocessen som startade år 2000 i Barsebäcks kyrka, som antingen genomfördes eller har diskuterats. Dessa moment är *friläggning*, *övertäckning* och *preventiv konservering*. Dessa tre åtgärder diskuteras i egna delkapitel som innehåller en analys av åtgärden som sådan, vad som finns skrivet om det i litteraturen, om det finns liknande exempel och hur den har genomförts eller diskuterats i Barsebäcks fall. Fokus ligger på kalkmålningarna i tornrummet, eftersom dessa är de som varit mest hotade av nedbrytning och det är hit man koncentrerat de flesta konserveringsförslag. Uppdelningen av delkapiteln är delvis en annan än den som återfinns i bakgrundskapitlet. Detta beror på att bakgrundskapitlet är kronologiskt uppbyggt. I analyskapitlet har det dock varit mer relevant att analysera åtgärderna utifrån deras syfte. Därför har åtgärden valvinkapsling förts in under rubriken *Övertäckning* eftersom det, liksom övertäckningen av tornrumsvalvets kalkmålningar, syftar till att skapa ett offerskikt för att skjuta nedbrytningsfasen från det känsliga originalmaterialet till ett utbytbar material. Diskussionen om en klimatkammare har lagts under delkapitlet *Preventiv konservering* eftersom de båda syftar till att styra klimatet kring kalkmålningarna och därvid bevara dem utan att täcka över dem med ett offerskikt.

3.2 Friläggning av kalkmåleri

En intressant aspekt av Barsebäcks restaurering är att kalkmålningarna togs fram från första början. Enligt de flesta källor skulle kalkmålningarna istället mått bättre av att finnas kvar under putsen. De skulle då inte riskera att skadas vid friläggning eller hotas av nedbrytning i det fuktiga kyrkorummet eller genom ny övertäckning och eventuell framtida friläggning.

Eftersom friläggning av kalkmåleri numera verkar vara en ovanlig företeelse är det svårt att finna publicerad forskning kring ämnet. I en artikel om kalkmålningskonservering skriver dock Kirsten Trampedach, konservator vid Nationalmuseet i Köpenhamn, om hur friläggning av kalkmåleri betraktas i Danmark.¹⁷⁶ Där ska friläggning endast ske om det är nödvändigt för bevarandet, och bara som en sista utväg. Istället ska preventiv konservering prioriteras.¹⁷⁷ De skäl för friläggning som hon anger är dels om täckande kalklager konserverats med syntetiskt bindemedel som försvårar fukttransporten i materialet, dels om överliggande kalklager är så tjockt att det släpper från underlaget på grund av ytspänningar. I det sistnämnda fallet går det, enligt Trampedach, ofta att istället göra en kalkvattenbehandling av ytan.¹⁷⁸

Om avtäckning av kalkmåleri anses nödvändigt utförs det med en speciell hammare med två skärkanter som står i vinkelrätt mot varandra, en så kallad avtäckningshammare (se Figur 9), men man tar även hjälp av knivar, skalpeller och ultraljudsapparater.¹⁷⁹ Innan arbetet påbörjas måste dock kalklagrens stratigrafi undersökas och dokumenteras, genom att tvärsnitt tas ut och undersöks.

¹⁷⁶ Trampedach, Kirsten. "Lime-based materials used in the conservation of wall paintings in Denmark". I: *Western medieval wall paintings: studies and conservation experience : Sighisioara, Romania, 31 August - 3 September 1995*. (1997). Rome: ICCROM. sid. 79-83.

¹⁷⁷ Trampedach (1997). sid. 82.

¹⁷⁸ Trampedach (1997). sid. 82.

¹⁷⁹ Trampedach (1997). sid. 82.

Att hitta och frilägga kalkmålningar vid kyrkliga restaureringar är relativt ovanligt i dagens Sverige. Dock finns det några undantag. Ett fall som liknar det i Barsebäck är Ilstorps kyrka, som även den ligger i Skåne. När målaren Göran Johansson skulle kalka om kyrkans väggar i januari 2002 upptäckte han av en slump kalkmåleri när en del av putsen ramlade ner.¹⁸⁰ Johansson började då knacka ner puts kring skadan för att se vad som fanns under kalken, och fann bland annat en Mariabild i koret. Först efter det att han upptäckt fler kalkmålningar tillkallade församlingen konsult Niclas Hansson från Danewids Ingenjörbyrå AB.¹⁸¹ Hansson stoppade arbetet och tillkallade Magnus Wihlborg, som också var konservator i Barsebäck. Kalkmålningarna låg i flera lager där de äldsta ansågs vara från 1200-talet. De bäst bevarade daterades till sent 1400-tal, verkade ha varit särskilt välbevarade.¹⁸² Det dröjde dock till år 2006 innan kalkmålningarna konserverades.¹⁸³ I länsstyrelsens beslut att låta målningarna vara framme i kyrkorummet ingick att församlingen skulle göra en uppföljning av kalkmålningarnas bevarandeskick inom fem år efter konserveringen, men detta glömdes bort av församlingen som fick en påminnelse av länsstyrelsen i november 2011.¹⁸⁴ Intressant i detta fall är att målningarna frilades utan konservatorskonsultation eller tillstånd av länsstyrelsen. Dessa intressenter kom därför in i processen när arbetet till stor del redan utförts.

Figur 9. Avtäckningshammare och andra redskap. Foto: Ingrid Wedberg.

Ilstorps församling verkar initialt ha varit bekymrade över kostnaderna för friläggning och konservering av kalkmålningarna eftersom man inte hade räknat med detta i sin budget, som ursprungligen låg på 350 000 kronor men som enligt preliminära beräkningar år 2002 skulle kunna uppgå till flera miljoner kronor för konserveringsarbetet.¹⁸⁵ Eftersom inte alla kalkmålningar togs fram utan man höll sig till tre mindre fält klarade dock församlingen de nödvändiga kostnaderna utan kyrkoantikvarisk ersättning. Församlingen verkar dock ha haft önskemål om att ta fram mer kalkmåleri men detta verkar man inte fått gehör för.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Nilsson, Göran (2002). "Kalken dolde exklusiva bilder". *Sydsvenskan*. 2002-05-08, sektion A, sid. 5; "Ilstorps kyrka [1200-tal]", informationsblad, Sjöbo församling, Svenska kyrkan, <http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/Ilstorp.pdf> (hämtat 17/1 2013).

¹⁸¹ Nilsson, Göran (2002). "Kalken dolde exklusiva bilder". *Sydsvenskan*. 2002-05-08, sektion A, sid. 5.

¹⁸² Nilsson, Göran (2002). "Kalken dolde exklusiva bilder". *Sydsvenskan*. 2002-05-08, sektion A, sid. 5.

¹⁸³ Angantyr, Lasse (2011). "Församlingen glömde medeltida målningar". 2011-11-21.

<http://www.nsk.se/article/20111121/SJOB0/711219883/-/forsamlingen-glomde-medeltida-malningar> (hämtat 17/1 2013).

¹⁸⁴ Angantyr, Lasse (2011). "Församlingen glömde medeltida målningar". *Norra Skåne*. 2011-11-21.

<http://www.nsk.se/article/20111121/SJOB0/711219883/-/forsamlingen-glomde-medeltida-malningar> (hämtat 17/1 2013).

¹⁸⁵ Nilsson, Göran (2002). "Kalken dolde exklusiva bilder". *Sydsvenskan*. 2002-05-08, sektion A, sid. 5.

¹⁸⁶ Angantyr, Lasse (2011). "Församlingen glömde medeltida målningar". *Norra Skåne*. 2011-11-21, <http://www.nsk.se/article/20111121/SJOB0/711219883/-/forsamlingen-glomde-medeltida-malningar> (hämtat 17/1 2013); Information om Ilstorps kyrka på Sjöbo församlings hemsida:

<http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/kyrkor.html> [hämtat 17/1 2013]: "Målningar i kyrkan. När kyrkan våren 2002 skulle kalkas om invändigt fann man målningar i kyrkan. Den tydliga bild som framträdde i korets tak

I ett informationsblad om Ilstorps kyrka står det att ”fler målningar än de nu synliga får inte tas fram, då de bevaras bäst under kalken”.¹⁸⁷ Detta tyder på att man från myndighetshåll mot-satte sig en mer omfattande kalkmålningsfriläggning. Dock framgår det inte om beslutet kom från länsstyrelsen, stiftet eller någon annan. Det finns en möjlighet att beslutet var en kompromiss där man i Ilstorps fall drog lärdom av erfarenheterna från Barsebäcks kyrka. Intressant att notera är också den uppmärksamhet som kalkmålningsfyndet fick och det ökande besökar-antal som det bidrog med. Detta antyds av följande citat från Sydsvenska dagbladet: ”Å andra sidan har ryktet om fynden i Ilstorp redan spridits och kyrkan har fått flera besök. Inte bara av svenskar utan också av danskar, eftersom målningarna är dansk kulturhistoria”.¹⁸⁸

Det finns klara paralleller till Barsebäck i Ilstorps fall. Fynden av kalkmåleri framkom vid ungefär samma tid och två av de verksamma konservatorerna var desamma. Dock verkar det som om klimatproblemen som fanns i Barsebäck inte förekom i samma utsträckning i Ilstorp eftersom man ändå fick ha några målningar framme, under den enda förutsättning att de konserverades och en uppföljning av skicket gjordes inom en femårsperiod. Det verkar inte heller som om samma krav på övertäckning av de provknackade områdena har förekommit i Ilstorp, men eftersom detta fall inte varit huvudmål i denna uppsats har endast översiktliga undersökningar om källäget gjorts, och dessa har inte kunnat ge en mer uttömmande bild av händelse-förloppet än vad som redovisats ovan.

Tyvär saknas konserveringsrapport över arbetet med kalkmålningarna i Barsebäcks långhus och kor. En konserveringsrapport skrevs dock över arbetet i tornrummet, och denna inkom till länsstyrelsen först år 2005, alltså tre år efter det att det praktiska konserveringsarbetet var slutfört. I denna rapport beskrivs friläggningsarbetet och dess motivering väldigt kortfattat:

Målet blev att undersöka omfattningen av vittringsskadorna och tillståndet av målningsskiktet som man anade genom lakunerna i ovanliggande kalklagren samt på vilket sätt man kunde konsolidera dessa målningar.¹⁸⁹

Ett tjockt lager av 12- 13 kalkskikt i olika nyanser hade mycket dåligt [sic] vidhäftning till ett underliggande skikt bestående av äldre kalkmålningsfragment målade i all secco teknik. Huvud-problemet var att putsen under målningarna i stor utsträckning släppte från själva murverket. För att närmare kunna granska målningarnas tillstånd och för att kunna konsolidera dem, valde man att frilägga dem.¹⁹⁰

Det är svårt att se hur detta kunde ligga till grund för länsstyrelsebeslut, om inte mer omfat-tande dokumentation försvunnit eller kompletterats muntligt. Att dokumentationen av för-undersökningen och arbetets utförande är så knapphändig gör det även svårt att i efterhand göra några bedömningar av kalkmålningarnas tillstånd före konserveringen. Det är dessutom svårt att uttala sig om det hade funnits några alternativa konserveringsåtgärder som kunnat tillämpas utan att först behöva ta fram målningarna.

föreställer troligen Paulus. Efter provknackningar har flera bilder framträtt. Församlingens intention är att försöka ta fram målningarna i koret. Detta kommer att ske under våren 2007.”

¹⁸⁷ Ilstorps kyrka [1200-tal]”, informationsblad, Sjöbo församling, Svenska kyrkan.

<http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/Ilstorp.pdf> [hämtat 17/1 2013].

¹⁸⁸ Nilsson, Göran (2002). ”Kalken dolde exklusiva bilder”. *Sydsvenskan*. 2002-05-08, sektion A, sid. 5.

¹⁸⁹ *Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005*. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

¹⁹⁰ *Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005*. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

Det som går att fastställa, utifrån den skriftliga dokumentationen från konserveringsprocessen, är att konservator Wihlborg ansåg det nödvändigt för kalkmålningarnas bevarande att de först befriades från överliggande kalklager för att kunna undersökas och fästas mot sitt underlag.¹⁹¹ Redan innan kalkmålningarna började tas fram var man dock medveten om att de inte skulle må bra av att stå framme i kyrkorummet. Konservatorn Peder Bøllingtoft påpekade redan i november år 2000 att: ”frilagda kalkmålningar är mycket utsatta och fort kan förstöras, särskilt som det finns problem med saltutfällningar som det gör här”.¹⁹²

Bevarandet av kalkmålningarna verkar inte heller ha det enda skälet för friläggningen. Den antikvariska kontrollanten Petter Jansson ville passa på att åtminstone dokumentera kalkmålningarna, och dessutom bevara några av dem framme av pedagogiska skäl. Detta för att ge kyrkobesökarna möjligheten att föreställa sig hur kyrkan en gång sett ut samt att göra framtida konservatorer medvetna om vad som doldes under putsen.¹⁹³

Att bevarandeperspektivet inte var det uteslutande motivet för kalkmålningens friläggningen antyds också av den minnesbild kyrkoherde Owe Backland har av friläggningsarbetet. Enligt honom hände det vid ett tillfälle, då Backland råkade befinna sig i kyrkan, att konservatorn frågade honom om ett nyligen framtaget kalkmålningssparti på en av långhusvalvets ribbor: ”Du, tänk så fint! Så har det varit, så som den lilla biten, så har det varit runt om! Ja, vill du, ska man täcka för det eller ska man låta det vara kvar?”.¹⁹⁴ I det aktuella fallet verkar det snarare som att konservatorns arbetsmetod utgick mer från viljan att visa fram målningarnas estetik och pedagogiska funktion i kyrkorummet, än från det akuta behovet av friläggning för att rädda kalkmåleriet. Det senare motivet kunde ju dock ha varit det primära från början, särskilt för tornrummets del där målningarna var mer utsatta och dessutom är det enda ställe i kyrkan där kalkmålerikonserveringen har dokumenterats.

3.3 Övertäckning

Syftet med övertäckningen i Barsebäck var att skapa ett offerskikt, det vill säga ett lager utanpå kalkmålningarna. Detta för att skydda målningarna. I väggen finns lösliga salter som transporteras runt med det vatten som också finns i murarna. Vid de klimatfluktuationer som uppstår när värmen i kyrkorummet inte kan kontrolleras eller hållas på en jämn nivå, kan vattnet och salterna dras till väggens kalkyta. När vattnet sedan avdunstar stannar salterna kvar på ytan och kristalliseras. Om kalkmålningarna är frilagda kommer kristallisationen att ske i det yttersta kalkskiktet där målningen sitter. Vid saltkristallisationen kan då kalkmålningens lagret sprängas sönder av kristallerna som bildas. Om saltkristallerna istället ligger på ytan kan målningarna riskera att skadas och nötas när saltet ska avlägsnas. Finns det överliggande lager över kalkmålningarna torde saltet istället kristalliseras i det yttersta lagret, som därför nöts och som kan avlägsnas eller bytas ut när det skadats så mycket att det mist sin funktion. Det är väsentligt att offerskiktet ligger helt an mot kalkmålningsskiktet överallt, eftersom det, om det uppstår luftspalter mellan de båda skiktet, annars finns risk att saltkristallisation sker under offerskiktet. Detta är ännu svårare att kontrollera än om kalkmålningarna hade fått stå fria i rummet.

¹⁹¹ ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁹² ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁹³ ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

¹⁹⁴ Informant: Owe Backland, kyrkoherde i dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling, 13/12 2011.

Det finns inte många exempel på överkalkning av kalkmåleri utförda i Sverige på senare tid. Här ska dock ett exempel tas upp som utfördes år 2010 av Skånes Målerikonservatorer på en kalkskada i Hässlunda kyrka i Skåne. Skadan uppstod under renoveringsarbetet i kyrkan våren 2010, genom ett slag eller en stöt mot den kalkade väggen på korets norrsida.¹⁹⁵ Olyckan resulterade i ett 13 x 24 cm stort hål där flera putslager släppt från väggen, varav ett område på 5 x 5,5 cm släppt ända ner till den medeltida putsen med kalkmålningsfragment från ca år 1500.¹⁹⁶ Det skadade området skulle lagas och fyllas i och för att skydda det exponerade målningsfragmentet täckte man först över detta med en fiberduk innan putsskadan fylldes i med grovt och fint kalkbruk.¹⁹⁷ Den fiberduk som användes var en så kallad geotextil *Fiberduk N1* som enligt varuinformationen är tillverkad av nålfiltad 100 % polypropylen, vilket gör att vatten kan passera men den stänger ute små partiklar. Fiberduken ska enligt uppgift vara stabil i olika klimat och resistent mot syror, alkalier och mikrobiologiska angrepp.¹⁹⁸

Den största skillnaden mot fallet i Barsebäcks kyrka är övertäckningens omfattning och att skadan i Hässlunda satt på en vertikal, plan vägg, medan Barsebäcks målningar till största delen sitter i ett välvt tak. Att skydda de medeltida kalkmålningarna från ett direkt påfört kalkskikt torde vara en bra metod, eftersom detta minimerar skador och dessutom underlättar för en framtida friläggning. Dock är det viktigt att först lösa problemet med dukens fästning eftersom den bör ligga precis an mot måleriskiktet om fukt och salttransporterna ska kunna fungera och för att undvika saltkristallisation på målningarna, under duken. Detta skulle göra mer skada än nytta. Således måste fiberduken också fästa mot precis all bemålad puts i tornrummet/vapenhuset, för att undvika partiell saltkristallisation.

Ett annat tillfälle när övertäckning har diskuterats, men dock inte genomförts, är vid restaureringen av Lerums kyrka i Västra Götaland. Taket ifråga är ett välvt, reveterat¹⁹⁹ tak i kyrkans transept, som bemålats med oljefärg år 1900 av Reinhold Callmander. Motivet var tänkt att harmonisera med de himmelsmotiv som målats på det äldre långhustaket av tapetmästaren Christian Drab år 1750.²⁰⁰ Vid restaureringen av kyrkan vid mitten av 2000-talet upptäckte man omfattande skador på det reveterade taket, bland annat spjälkning, flagning och putsbortfall i stora delar av taket. Dessutom var putsen på många ställen nedbruten och urlakad och man bedömde en skaderisk för kyrkobesökarna på grund av nedfallande puts.²⁰¹ Det åtgärdsförslag som togs fram av Studio Västsvensk Konservering utgick från att man, istället för att konservera målningarna, skulle bygga ett nytt innertak i trä nedanför det gamla i transeptet. Detta eftersom tidsåtgång och kostnader för puts- och färgfästning skulle bli så pass höga. Det nya innertaket skulle målas i blå linoljefärg för att harmonisera med 1700-talstaket i långhuset. Transeptets målningar skulle innan dess fotodokumenteras, bland annat med stereofotografering, så noga att målningarna skulle kunna rekonstrueras. Därefter skulle målningarna

¹⁹⁵ *Rapport Hässlunda kyrka. Konservering av bemålning i kor och absid samt delar av kyrkans inventarier. 20110601.* (2010). Skånes Målerikonservatorer: Ingrid Wedberg och Hanna Eriksson. sid. 58.

¹⁹⁶ *Rapport Hässlunda kyrka. Konservering av bemålning i kor och absid samt delar av kyrkans inventarier. 20110601.* (2010). Skånes Målerikonservatorer: Ingrid Wedberg och Hanna Eriksson. sid. 61.

¹⁹⁷ *Rapport Hässlunda kyrka. Konservering av bemålning i kor och absid samt delar av kyrkans inventarier. 20110601.* (2010). Skånes Målerikonservatorer: Ingrid Wedberg och Hanna Eriksson. sid. 58; ”Varuinformation: Fiberduk N1”.

http://www.byggmax.com/se-sv/byggvaror/altan-tradgard/sten-markplattor/markduk/21032/fiberduk-n1#Product_information (Hämtad 8/1 2013).

¹⁹⁸ *Rapport Hässlunda kyrka. Konservering av bemålning i kor och absid samt delar av kyrkans inventarier. 20110601.* (2010). Skånes Målerikonservatorer: Ingrid Wedberg och Hanna Eriksson. sid. 69.

¹⁹⁹ Trätak klätt med puts.

²⁰⁰ Wildte, Fridolf (1955). *Lerums kyrka*. Sid. 9.

²⁰¹ *Åtgärdsförslag avseende reveterade tak i Lerums kyrka*. Studio Västsvensk Konservering. 2006-02-10. Dnr. 433-17934-2006. Antikvarisk- topografiska arkivet.

skyddsinklistras, med papper och klister som lätt kunde lösas och avlägsnas i framtiden, förslagsvis gelatin och japanskt, kinesiskt eller rayonpapper.²⁰² Förslaget hade tagits fram i samråd med parter från länsstyrelsen, länsmuseet, Lerums församling och Archidea arkitekter.²⁰³ Dock förkastades åtgärdsförslaget av Riksantikvarieämbetet som ansåg att skyddsinklistring var en nödlösning som inte skulle bevara måleriet på sikt, samtidigt som Callmanders 1900-talsmåleri var för värdefullt för att täckas över.²⁰⁴ Istället var man på Riksantikvarieämbetet övertygad om att målningarna skulle kunna konserveras och behållas framme, om man utförde en noggrann förundersökning, vilket också skedde.

Denna övertäckningslösning är svår att tillämpa i Barsebäck eftersom det rör sig om så olika problematik. Eventuellt hade en skyddsinklistring kunnat fungera som ett offerskikt för att skydda kalkmålningarna från saltkristallisation, men som Hélèn Svahn nämner i sitt yttrande från Riksantikvarieämbetet i Lerumsärendet är detta inte en långsiktigt hållbar lösning.²⁰⁵ Dessutom är det oklart hur papper och klister skulle fästa mot putsen och om de åldras utan att påverka målningarna. Förutom detta skulle man behöva undersöka om skyddsinklistringen skulle vara möjlig att avlägsna i framtiden och hur det skulle påverka kalkmålningarna. En sista invändning mot denna metod i Barsebäcks kyrka är den estetiska, hur tornrummet skulle te sig med halvt transparent papper täckande takvalvet.

Att applicera ett offerskikt av puts har faktiskt redan testats i Barsebäcks kyrka, på ovansidan av det västra långhusvalvet, uppe på kyrkvinden. Här noterades en större vittring av valvteget än i det övriga långhusvalven, troligtvis förorsakad av en högre saltutfällning som man dock inte kunna finna orsaken till. Metoden, som den genomfördes, föreslogs av konservator Peder Bøllingtoft. Den gick ut på att rensa valvets ovansida från löst material som kunde hålla kvar fukt intill valvet, och sedan skrapa tegelstenarna ner till fast material, laga med kalkbruk och till sist klä in det med ett drygt centimetertjockt lager kalkputs.²⁰⁶ Den exakta tillredningen av bruk respektive puts framgår inte, men troligtvis rör det sig om en högre andel av ballast, det vill säga sand, i bruket än i putsen. Bruket skulle användas endast som lagning av tegelstenarna medan putsskiktet som skulle läggas över hela valvet skulle vara det som fungerade som offerskikt. Tanken var att offerputsen skulle tas bort efter det att man sett att den fungerade som salttransportör. Hur väl salttransporteringen fungerar är en teknisk fråga som beror på brukssammansättningen och fogbruket och detta diskuterades med Lunds tekniska högskola samt med konservatorer i Danmark och i Stockholm.²⁰⁷ Någon formell uppföljning av projektet har dock inte gjorts, men en snabb okulär undersökning som gjordes i samband med återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka 20 september 2011 verkade Bøllingtoft och den antikvariska kontrollanten Petter Jansson nöjda med resultaten så långt.

De metoder som nämns i samband med övertäckningsdiskussionen i Barsebäck rör en övermålning av tornrummets kalkmålningar med antingen kalk eller limfärg. I byggmötesproto-

²⁰² *Åtgärdsförslag avseende reveterade tak i Lerums kyrka*. Studio Västsvensk Konservering. 2006-02-10. Dnr. 433-17934-2006. Antikvarisk- topografiska arkivet.

²⁰³ *Åtgärdsförslag avseende reveterade tak i Lerums kyrka*. Studio Västsvensk Konservering. 2006-02-10. Dnr. 433-17934-2006. Antikvarisk- topografiska arkivet.

²⁰⁴ *Yttrande angående ändring av tak i Lerums kyrka, Lerums socken, Lerums kommun, Västra Götalands län*. Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelsen i Västra Götalands län. 2006-09-06. Dnr. 312-2510-2006. Antikvarisk-topografiska arkivet.

²⁰⁵ *Yttrande angående ändring av tak i Lerums kyrka, Lerums socken, Lerums kommun, Västra Götalands län*. Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelsen i Västra Götalands län. 2006-09-06. Dnr. 312-2510-2006. Antikvarisk-topografiska arkivet.

²⁰⁶ *Barsebäcks kyrka, Åtgärdsförslag: Kyrkvinden*. Cecilia Runsten, Wigot konsult AB till Länsstyrelsen Skåne län, 2000-12-08. Dnr. 225-36430-00. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁰⁷ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

kollet från 28 november 2000 talar både konservatorerna Bøllingtoft och Wihlborg om övertäckning med ”vitkalkning”, utan att precisera metoden ytterligare.²⁰⁸ I Wigot Konsult AB:s arbetsbeskrivning nämns ”lämplig slamning och kalkavfärgning etc. för att skydda mot ljus, luft och saltutfällning i ytskiktet” som en metod som diskuterades 2001.²⁰⁹ Kalkavfärgning är benämningen på att måla kalkfärg på vägg. Misa Asp, då konservator vid Riksantikvarieämbetet, föreslår att man kan använda ”limfärg, alternativt en svag puts, i ett skikt på minst en centimeter”.²¹⁰ Asp framhåller i sitt förslag också problemen med att täcka över redan framtaget kalkmåleri. Särskilt i Barsebäcks kyrka där det rör sig om så stora partier där ”den övertäckande putsen då måste ha stora ytor att fästa vid, vilket gör att den binder till kalkmålningarna och således kan vara svårt att avlägsna i framtiden utan att skada målningarna”.²¹¹ År 2003, knappt en månad efter det att församlingen mottagit Asps uttalande, skrev Wihlborg att övertäckningsmaterialet ska vara: ”limfärg, bindemedel irländsk mossas, alternativt kalkbruk”.²¹²

Eftersom offerskiktet mister sin funktion om det inte ligger helt an emot kalkmålningsskiktet måste offerskiktet målas direkt på kalkmålningarna. Frågan är dock vilket material som är lämpligast för offerskiktet. I Barsebäcksdiskussionerna har föreslagits antingen kalkputs/bruk eller limfärg.

Den limfärgstyp som nämns av Wihlborg, ”Irländsk mossas”, är kallas även *karagenalg*. Av denna alg framställs *karagen* eller *karragenan* som är ett blekt, luktlöst och närmast smaklöst pulver som kan bilda flera typer av geler med varierande elasticitet och värmestabilitet, oftast använt som tillsats i mat. Den består av en sulfathaltig, linjär polysackarid, uppbyggd av galaktos och anhydrogalaktosenheter som är helt vattenlöslig vid 80° C.²¹³ I traditionellt limfärgsmålteri användes fram till början av 1900-talet vanligtvis animaliska limmer som hud- eller hornlim, vilka krävde att färgen var varm när den ströks på, men dessa ersattes senare av cellulosebaserade limmer.²¹⁴ Dock förekom även traditionellt att man använde mossor, lavar eller alger som limbas.²¹⁵ Dessa kunde strykas på kalla och hade längre torktid vilket gjorde dem lättare att arbeta med.²¹⁶ Limmet blötlades innan användning och blandades sedan med krita.²¹⁷ Karagen används fortfarande inom konservering, bland annat av Skånes målerikon-

²⁰⁸ ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

²⁰⁹ *Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka*. Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26. Lunds stift.

²¹⁰ *Angående övertäckning av muralt måleri*. Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

²¹¹ *Angående övertäckning av muralt måleri*. Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

²¹² Konservator Magnus Wihlborg till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-11-11. Dnr. 433-55431-03. Länsstyrelsen i Skåne län.

²¹³ ”Karagen”. *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/karagen> [hämtat 2013-01-22].

²¹⁴ Rittsél, Johan (2003). ”Så målade man - målarmästaren berättar”. *Byggnadskultur* nr 4/2003, <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/s%C3%A5-m%C3%A5lade-man-m%C3%A5larm%C3%A4staren-ber%C3%A4ttar> [hämtat 2013-01-22]; Tunander, Pontus (2002). ”Limfärg - Ett material med många förtjänster”. *Byggnadskultur* nr 2/2002.

<http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/limf%C3%A4rg-ett-material-med-m%C3%A5nga-f%C3%B6rtj%C3%A4nster> [hämtat 2013-01-22].

²¹⁵ ”Limfärg”. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/limf%C3%A4rg>, *Nationalencyklopedin*, hämtad 2013-01-22.

²¹⁶ Tunander, Pontus (2002). ”Limfärg - Ett material med många förtjänster”. *Byggnadskultur* nr 2/2002. <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/limf%C3%A4rg-ett-material-med-m%C3%A5nga-f%C3%B6rtj%C3%A4nster> [hämtat 2013-01-22].

²¹⁷ Rittsél, Johan (2003). ”Så målade man - målarmästaren berättar”. *Byggnadskultur* nr 4/2003. <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/s%C3%A5-m%C3%A5lade-man-m%C3%A5larm%C3%A4staren-ber%C3%A4ttar>, hämtad 2013-01-22; ”Limfärg”. *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/limf%C3%A4rg> [hämtat 2013-01-22].

servatorer som bereder den genom att försiktigt värma mossan i destillerat vatten och sedan sila den, för att därefter vanligtvis tillsätta något mögelhämmande medel som Thymol.²¹⁸

Det finns en del potentiella fördelar med att använda limfärg framför kalkputs vid en kalkmålningsövertäckning. Den största är att det är ett annat material än kalken och att det därför är lätt att urskilja från kalkmålningarna. Liksom kalken är den porös och bör därför fungera bra som fukttransportör.²¹⁹ Eftersom limfärg är vattenlösligt behöver den vid en framtida borttagning inte avlägsnas med verktyg som hammare eller kniv, och bör därför inte slita lika mycket på den underliggande ytan. Limfärgen ger också ett matt slutresultat som torde homogenisera bra med övrig kalkbemålning i rummet.

Det finns dock en del nackdelar med limfärgen som hade varit viktiga att undersöka innan arbetet med övertäckningen påbörjades. Ett känt problem med limfärg, eftersom det är vattenbaserat, är att det är väldigt fukt känsligt. Vid kontakt med vatten kan det därför uppstå så kallade ”fuktrosor” där smuts och pigment transporteras ut med fukten och ger upphov till en ojämn missfärgning. Hur ett limfärgsmålari skulle reagera i en fuktig inomhusmiljö, som den i Barsebäcks kyrka, är därför något som skulle behövs diskuteras. Ett annat potentiellt problem är hur limfärgen reagerar på kontakten med den kalkade muren och vice versa. Kalkskiktet är relativt porösa och en risk är att limfärgen dras in i väggen med fukten i färgen. Hur detta påverkar kalkmålningen och hur det på sikt påverkar möjligheten att avlägsna limfärgen i framtiden är också frågor som bör undersökas innan arbetet sätts igång. När limmet torkar, genom att vattnet avdunstar, minskar dess storlek och limfärgsskiktet dra ihop sig. Finns det då risk att det vid torkningen drar med sig en del av kalkskiktet? Effekten beror troligtvis på limstyrkan och hur mycket lim som tillsats färgen. Om man ska få upp ett färgskikt med 1 cm tjocklek kan man dock inte använda en allt för limsvag färg. Att i detta fall använda karagen har dock en fördel över cellulosa och pärllim/kaseinbas eftersom den inte kan bli för stark.²²⁰ En annan fördel är att den är naturligt antiseptisk.

En annan relevant fråga är hur limfärgen skulle gå att helt avlägsnas i framtiden. Vanligtvis tvättas limfärgsmålade tak ner, eftersom den vattenlösliga färgen är olämplig att måla över med ny limfärg. Frågan är hur en nedtvättning skulle påverka det underliggande kalkmåleriet. Går lim och pigment som eventuellt dragits in i den porösa kalken att avlägsna helt? Påverkar den ökade fuktmängden under tvätten salt- och fuktbalansen i muren? Kan limfärgen avlägsnas med en skonsam metod som inte bidrar till slitaget av kalkmålningarna? Slutligen kommer frågan om huruvida limfärgen fungerar som ett offerskikt för kalkmålningarna, det vill säga hur väl limmet fungerar som fukt- och salttransportör.

Allt detta är frågor som måste övervägas och om möjligt undersökas. Sådana undersökningar nämns dock inte i det skriftliga materialet efter renoveringen. Inte heller verkar det ha varit ett krav från länsstyrelsen för att kunna genomföra beslutet att täcka över kalkmålningarna.

Att istället för limfärg använda kalkputs har föreslagits i Barsebäcksdiskussionerna. Dock medför även detta problem. Kalken måste ligga an mot underliggande kalkskikt och måste fästa lika bra överallt. Dock får den, vilket också påpekats av konservator Misa Asp, inte vara för stark så att den inte går att avlägsna i framtiden utan att skada kalkmålningarna. Den största fördelen är att man vet att kalken fungerar som fukt- och salttransportör, eftersom det är

²¹⁸ Informant: Ingrid Wedberg, konservator, Skånes målerikonserverer. ”Re: Förfrågan”. E-post: 17/4 2013.

²¹⁹ Tunander, Pontus (2002). ”Limfärg - Ett material med många förtjänster”. *Byggnadskultur* nr 2/2002. <http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/limf%C3%A4rg-ett-material-med-m%C3%A5nga-f%C3%B6rtj%C3%A4nster> [hämtat 2013-01-22].

²²⁰ Informant: Ingrid Wedberg, konservator, Skånes målerikonserverer. ”Re: Förfrågan”. E-post: 17/4 2013.

samma material som kalkmålningarnas underlag. Detta förutsätter dock att valet av kalkputs och dess egenskaper noga övervägs och undersöks innan arbetet påbörjas, så att inga tillsatser förekommer som kan skada kalkmålningarna eller som påverkar kalkens transportegenskaper. En annan fördel är att ett kalkat tornrumsvalv eller enstaka kappor homogeniserar bättre utseendemässigt med det övriga rummet eftersom materialet är detsamma. Dock torde en del pigment behöva tillsättas till kalken för att få en liknande färgnyans som den medeltida kalken, särskilt om endast två av fyra valvkappor avsågs att täckas över.

Det största problemet med en övertäckning av kalkmåleri är att det är relativt obeprövat som skyddsmetod och att man därför inte har någon garanti för att det kommer att ge det avsedda skyddet. För att finna en indikation på att överkalkning inte alltid fungerar på lång sikt behöver vi inte ens lämna Barsebäcks kyrka. Tornrummet har vid flera tillfällen i historien kalkats över. Kalkmålningarna som vid restaureringen år 2000 låg skyddade under flera putslager hade, enligt konserveringsrapporten, så dålig vidhäftning att man var tvungen att avlägsna överliggande puts för att fästa och konservera kalkmålningarna.²²¹ Om de tidigare övertäckningarna hade fungerat problemfritt hade en konservering inte varit nödvändig. Det går att argumentera att de kalklager som avlägsnades vid detta tillfälle inte var tänkta att fungera som offerskikt och därför inte var anpassade på det sätt man tänkt sig med det nya offerskiktet. Dessutom kan man hävda att kalkmålningarna trots allt skyddats relativt väl med tanke på den snabba nedbrytning de upplevt sedan friläggningen. Dock måste man här ta hänsyn till klimatet i kyrkan som troligtvis har förvärrats sedan man började värma upp kyrkan och som sedan dess har varit så svårt att styra att man fått ett inomhusklimat med fuktluft, kyrkobesökare som fått andningsproblem och periodvisa översvämningar i kyrkorummet.²²²

En annan indikation på att ett offerskikt inte skulle fungera så väl som man önskar är det faktum att saltkristallisation vid vattenavdunstning inte endast sker vid ytan utan även kan ske längre in i väggen, så kallad kryptoflorescens.²²³ Att saltkristallisationen är så skadlig för kalkmålningarna beror till stor del på att kristallisationen sker inne i kapillärer och porer i kalkskiktet. När kristallernas volym ökar bryts kalkskiktet sönder, antingen på grund av fukt-evaporation eller till följd av att fukt tillförs.²²⁴ Denna inre saltkristallisation är skadligare för kalkmålningarna än den som sker på ytan eftersom den skapar en sprängande kraft inne i kalkputsen som orsakar flagning av putsskiktet. Vid yttre kristallisation ligger saltkristaller på ytan vilket framförallt bidrar till att skymma målningarna. Att täcka över kalkmålningarna med offerputs torde således inte vara någon garanti för att inte den skadligare formen av inre saltkristallisation skulle fortsätta att ske inne i kalkmålningslagret.

3.4 Fukt- och saltvandring samt preventiv konservering

Trots det att kalkmålningsdiskussionerna i Barsebäck startade med avtäckningen och frågan om övertäckning går det inte att blunda för det ursprungliga problemet som orsakade skadorna, nämligen klimatet. Om inte Barsebäcks kyrka hade haft ett så dåligt inomhusklimat och salthaltiga murar skulle saltkristallisationen inte ha varit något problem och man hade inte behövt överväga en övertäckning.

²²¹ *Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005.* Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

²²² Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

²²³ Mora, Paolo, Mora, Laura & Philippot, Paul (1984). *Conservation of wall paintings.* London: Butterworths. Sid. 180.

²²⁴ Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 180f.

Att fukt och salt förekommer i väggarna kan ha två orsaker, antingen dras fukten upp från marken, eller så kommer den från regn och fukt som dras in genom väggen. Vilken av dessa faktorer som är den största orsaken till fukten i Barsebäcks kyrka verkar inte ha klarlagts helt, även om flera försök har gjorts. Man började redan år 2000 att göra klimatmätningar i rummet. Men när uppföljning av mätningarna gjordes år 2006 visade det sig att det fuktiga inomhusklimatet var detsamma eller sämre än vid renoveringens början.²²⁵

I sin rapport ”Klimatpåverkan, problem i tiden” redovisade ingenjören och klimatkonsulten Roy Clevenholm, som anlätts av församlingen, hur fukttransporten i kyrkans ytterväggar fungerade teoretiskt.²²⁶ Uppgifterna byggde så vitt det går att se av rapporten endast på klimatmätningar och alltså inte på någon analys av varifrån vattnet trängde in i byggnaden.

I rapporten har Clevenholm även inkluderat åtgärdsförslag för att begränsa skadorna på byggnad och kalkmålningar.²²⁷ För att begränsa fuktinträngningen genom regn föreslogs ny ytbehandling av ytterväggarna med vattenglasbunden kalk som skulle försegla den porösa kalken och därmed förhindra vatteninträngning i muren. Vidare föreslog han att man ska dra ut salter med så kallad saneringsputs. Vad gäller saltproblemen ansåg Clevenholm att kristallinisk gips (saltutfällningar) kunde borstas bort från kalkmålningarna.²²⁸

I sin nästa rapport som kom år 2007 hade Clevenholm upprättat kompletterande åtgärdsförslag, som tar hänsyn till andra eventuella orsaker till kyrkans inomhusklimat.²²⁹ Han föreslog dels att sänka marknivån runt kyrkan för att minska fuktinträngningen från marken, och dels ett byte av kyrkans värmesystem.²³⁰ Både Henrik Ogstedt på länsstyrelsen och Petter Jansson, antikvarisk kontrollant, ifrågasatte dock hur mycket fukt som kunde dras in genom grunden och menade att en schaktning även kunde äventyra kyrkmurarnas stabilitet. Därför beviljas inte detta förslag.²³¹ Istället föreslog de en översyn av vattenavrinningsystemet på kyrkans utsida, för att undersöka om dåliga stuprör kan vara en av orsakerna till fukten i väggarna. Inte heller Clevenholms förslag om ny ytbehandling på murarna för att stänga ute fukt beviljades. Länsstyrelsen biföll dock ansökan om ett nytt vattenburet värmesystem.²³²

Kring frågan om klimatsystemets påverkan på fukt- och salttransporter i kalkmålade murar finns publicerad forskning att tillgå, då sådana problem inte är ovanliga. En av dessa undersökningar har gjorts av Alison Sawdy, forskningsassistent på Institute of Archaeology,

²²⁵ *Kompletterande åtgärder till renoveringen 2000-2002 Barsebäcks kyrka: februari 2007.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2007-02-15. Länsstyrelsen i Skåne.

²²⁶ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

²²⁷ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

²²⁸ Denna åtgärd kan dock skada målningarna betydligt om det görs kontinuerligt, vilket det här skulle vara frågan om. Särskilt om det görs av personer utan konservatorsutbildning, eftersom målningsskiktet som redan luckrats upp av saltsprängningen lätt kan skadas av en sådan behandling även om det görs varsamt.

²²⁹ *Kompletterande åtgärder till renoveringen 2000-2002 Barsebäcks kyrka: februari 2007.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2007-02-15. Länsstyrelsen i Skåne.

²³⁰ *Kompletterande åtgärder till renoveringen 2000-2002 Barsebäcks kyrka: februari 2007.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2007-02-15. Länsstyrelsen i Skåne.

²³¹ *Angående ansökan om tillstånd att schakta runt Barsebäcks kyrka, Barsebäck socken, Kävlinge kommun.*

Emma Bönnevig, Länsstyrelsen i Skåne län till Svenska kyrkan i Löddebygdens Församling, 2007-11-07. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

²³² *Installation av vattenburet värmesystem i Barsebäcks kyrka, Barsebäck socken, Kävlinge kommun.* Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-31. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

University Collage London.²³³ Sawdy har konstaterat att saltskadorna framförallt uppstår genom den kontinuerliga fasövergången från fast form till löst i vatten. En enstaka katastrof vid exempelvis en stor vattenläcka där mycket salt transporteras ut från väggen är således inte lika skadlig som de fasövergångar som uppstår vid kontinuerliga fluktuationer i temperatur och relativ luftfuktighet.²³⁴ Sådana fasövergångar kan ske flera gånger under en 24-timmarsperiod och krafterna som alstras är så starka att tegelstenar innehållande salt kan rubbas och spricka under samma tidsintervall.²³⁵ Att införa ett klimatsystem som kan reglera temperaturen är en bra, men inte helt okomplicerad, lösning på saltproblemet, särskilt i äldre kulturhistoriska byggnader. Dessutom pekar hon på vikten av att förstå vilka faktorer som påverkar och snabbar upp salternas fasövergångstakt i väggen. I sin undersökning fann Sawdy att fuktadsorptionen i muren framförallt var beroende av yttre faktorer som luftfuktighet, luftströmmarnas hastighet och temperatur, medan fuktadsorptionens hastighet styrdes mer av väggmaterialets porositet.²³⁶ Utifrån sina resultat drar Sawdy slutsatsen att klimatkontroll är ett bra sätt att minimera saltskador på kalkmåleri, men att man här inte får hänga upp sig endast på luftfuktigheten. Det är lika viktigt att kontrollera temperaturen och luftströmmens hastighet genom att hålla en hög luftfuktighet och undvika ventilation samt att använda sig av porösa byggmaterial som exempelvis kalkputs som kan buffra klimatfaktorer.²³⁷ Hög luftfuktighet och stillastående luft kan dock i sin tur främja biologisk tillväxt som hotar både kyrkans inventarier och kyrkobesökarnas hälsa. Därför är det viktigt att ha ta hänsyn till den specifika byggnaden och undersöka befintligt klimattillstånd i byggnaden, den specifika kalkputsens egenskaper samt vilka salter som orsakar skadorna och bestämma deras sorptionsegenskaper, för att minimera slitage och skador på kalkmålningarna.²³⁸

Utifrån Sawdys resultat ter sig de diskussioner som man haft i Barsebäck kring att bygga en klimatkammare runt kalkmålningarna som en intressant idé. Den gick ut på att fästa en låda av reflexfritt plexiglas ca 5 cm utanpå kalkmålningarna och att det mikroklimat som bildades där kunde mätas och styras.²³⁹ Syftet var att kapsla in målningarna på den västra långhusväggen. På grund av höga kostnader och problem med klimatmätning förkastades dock idén. För tornrummets del diskuterade man en liknande lösning vid återsamlingsmötet år 2011. Idén bestod då dels av att sätta in en luftsluss i ingången och en glasörr in till långhuset. Dels skulle man sätta upp glasskivor nära väggarna för att där kunna styra klimatet.²⁴⁰ Frågan om huruvida sådana glasskivor skulle kunna välvas för att anpassas efter valvets former, den del av rummet som man är mest angelägen att skydda, diskuterade man dock inte vid detta tillfälle.

Ett stort problem i Barsebäcks fall är att man gjort så få undersökningar av hur fukt- och saltskadorna uppstår och vad som orsakar dem. Man har utfört klimatmätningar under lång tid, och konstaterat att luftfuktigheten fluktuerat kraftigt, men inte funnit orsaken. Likaså har man konstaterat att skador har uppstått i valven i tornrummet och i det västra långhusvalvet men inte kunnat fastslå varför skadorna är större där än i den östra delen av kyrkan. Man har konstaterat saltförekomst, men inte fastställt vilken typ av salt det rör sig om eller hur salttyperna

²³³ Sawdy, Alison (2003). "The role of environmental control for reducing the rate of salt damage in wall paintings". I: *Conserving the painted past: developing approaches to wall painting conservation : post-prints of a conference organised by English Heritage, London 2-4 December, 1999*. Gowing, Robert & Heritage, Adrian (red.). London: James & James. sid. 95-109.

²³⁴ Sawdy (2003). sid. 95.

²³⁵ Sawdy (2003). sid. 98.

²³⁶ Sawdy (2003). sid. 106.

²³⁷ Sawdy (2003). sid. 106.

²³⁸ Sawdy (2003). sid. 106.

²³⁹ *Byggmöte 2001-08-09*. Barsebäcks kyrka. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

²⁴⁰ Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

påverkar nedbrytningsgraden eller hur de reagerar på luftfuktighetsfluktuationer. Inte heller har man tagit reda på var fukten eller saltet i väggarna kommer ifrån, om det rör sig om slagregn på ytterväggarna eller fukttransport från grunden eller den omgivande marken. Istället har man koncentrerat sig på att ta fram förslag på hur man skulle kunna åtgärda fuktproblemen. Dock finns det flera undersökningar som konservatorer eller andra experter skulle kunna utföra för att fastslå dessa faktorer och således skapa ett mer välunderbyggt åtgärdsförslag.

Enligt Paolo Mora, Laura Mora och Paul Philippot, som skrivit boken *Conservation of Wall Paintings*, finns det fem typer av orsaker till att fukt tar sig in i muren.²⁴¹

- 1) Infiltration av vatten från utsidan, exempelvis genom trasigt tak, läckande stuprör eller slagregn.
- 2) Fukt som dras upp i muren vid kontakt med vattendränkt mark.
- 3) Kondensation av fuktig luft på en kall mur.
- 4) Fukt som dras till muren på grund av hygroskopiska material.
- 5) Fukt från fuktig luft som stiger från marken.

Vilken eller vilka av dessa faktorer som är relevanta i Barsebäck kan man fastställa genom följande undersökningar som beskrivs av Mora, Mora och Philippot.²⁴²

- 1) Mätning av relativ fuktighet och temperatur under ett år, både utomhus och inomhus, för att fastställa vilka förhållanden som påverkar inomhusklimatet och när kondensation uppstår.
- 2) Mätning av murens ytfuktighet.
- 3) Mätning av koncentrationen och fördelningen av fukt inne i muren, för att fastställa om det rör sig om stigande fukt från marken, infiltration genom tak eller vägg eller kondensation. Undersökning kräver att prov tas ur muren eller att elektroder från mätinstrumenten förs in i vägen, vilket kan klassas som förstörande undersökningsmetoder. Det är dock en viktig undersökning för att fastställa hur fukten upptas i väggen.
- 4) Mätning av murens ytemperatur, både inomhus och utomhus, för att genom en jämförelse av resultaten fastställa väggens värmetransportskoefficient och därmed avgöra huruvida kondensation är den huvudsakliga fukttransportören.

Av dessa undersökningar har endast mätningar av temperatur och luftfuktighet gjorts i Barsebäck. Detta har gjorts under flera år vilket torde ge bra jämförande resultat. Men fler typer av mätningar skulle alltså behövas.

Olika typer av salt har olika förmåga att orsaka skador i kalkputsens och de reagerar dessutom olika på fukt och evaporation, därför är det viktigt att försöka fastställa vilka salttyper som finns i vägen, varifrån de kommer och hur de påverkas av fukten. Saltet kan, enligt Mora, Mora och Philippot, härröra från någon eller flera av följande alternativ:²⁴³

- 1) *Byggnadsmaterialet* eller dess nedbrytningsprodukter. I detta fall rör det sig oftast om kalciumkarbonat, sulfater av natrium, kalium, kalcium och magnesium, eller silikater.
- 2) *Markjorden* från vilken det dras in i muren av kapillärkrafter. Vanligtvis består dessa salter av natrium-, kalium- eller kalciumnitrat.

²⁴¹ Mora, Paolo, Mora, Laura & Philippot, Paul (1984). *Conservation of wall paintings*. London: Butterworths. Sid. 166.

²⁴² Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 169f.

²⁴³ Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 181.

- 3) *Luften*. I en byggnad som ligger nära havet förekommer det ofta natriumklorid i muren.
- 4) *Djurträck* som dras in i muren av kapillärkrafter.
- 5) Nedbrutna *konserveringsmaterial*. Exempelvis kalciumsulfat och silikater.

Att salter finns i byggnadsmaterialet i Barsebäcks kyrka är inte otroligt, inte heller att det skulle kunna dragits in salt från den omgivande marken. Att salt från havsluften kommit in i kyrkan verkar högst sannolikt med tanke på dess geografiska läge. Djurträck i större mängder har inte rapporterats. Eftersom kalkmålningarna innan friläggningen år 2000 så vitt man vet legat orörda under putsen torde inte nedbrutna konserveringsmaterial ha orsakat saltförekomsten i murarna. Roy Clevenholm tog prover år 2005 ”i det senaste materialet som putsats upp på kyrkans insida (kulekalken) [...] på synbart skadat och oskadat material”.²⁴⁴ Proverna undersöktes sedan med infrarödspektroskopi och man fann då att det inte förekom något organiskt material, men däremot fann man i missfärgningar på väggarna salter från silikat och karbonat.²⁴⁵ Även Kenneth Sandin, Lunds Tekniska Högskola, tog prover på tre ställen i tornrummet år 2005 och kunde konstatera att saltförekomsten endast var förhöjd i det sydvästra hörnet.²⁴⁶ Exakt vilka salttyper det rörde sig om framgår inte av den tillgängliga dokumentationen, men det ska rört sig om en blandning av salter som kristalliseras och löses vid 60-65% relativ luftfuktighet.²⁴⁷

Vid återsamlingsmötet 20 september 2011 talade Clevenholm om gipsutfällningar, det vill säga kalciumsulfat, som tidigare förekom i kyrkobyggnaden.²⁴⁸ Att ta reda på vilka salter som förekommer är av yttersta vikt för konserveringsprocessen eftersom de har olika egenskaper som påverkar deras nedbrytningsförmåga. De salter som anses vara mest skadliga för puts och kalkmålningar är sulfater av natrium, kalium, magnesium och kalcium eftersom de, beroende på var de kristalliseras, kan påverka kalkputsens kohesion så att det i längden faller sönder.²⁴⁹ Kalciumsulfat, det vill säga gips, kan också bilda en vit slöja på ytan eller kristalliseras i kalkmålningen genom ombildning av kalciumkarbonat vid kontakt med förorenad luft.²⁵⁰ Nitrater av natrium, kalium och kalcium kan orsaka tjocka kristallager på kalkmålningens yta, men är å andra sidan lätta att avlägsna eftersom de inte bryter ner kalkskiktet i samma utsträckning som sulfaterna.²⁵¹ Kalciumkarbonat förekommer i byggnadsmaterialet och har ingen nedbrytande effekt, men kan däremot bilda hårda kristaller som är svåra att avlägsna.²⁵² Natriumklorid, alltså vanligt koksalt som finns löst i havet och som kan transporteras med havsluften, kan kristalliseras på kalkytan, men har ingen nedbrytande effekt. Dock kan den genom hydratiserings- och dehydratiseringsprocesser hjälpa andra salter att bryta ner kalkytan.²⁵³

Att endast mäta temperatur och luftfuktighet inne i kyrkobyggnaden är inte tillräckligt för att kunna dra slutsatser om fuktens ursprung och salternas karaktär. Intressant nog påtalades

²⁴⁴ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka*. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁴⁵ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka*. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁴⁶ *Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen 2005-03-30*. Johny Wigotson Wigot Konsult AB. Dnr. -. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁴⁷ *Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen 2005-05-18*. Johny Wigotson, Wigot Konsult AB. Dnr. -. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁴⁸ Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

²⁴⁹ Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 182.

²⁵⁰ Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 182.

²⁵¹ Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 182.

²⁵² Mora, Mora & Philippot (1984). sid. 182.

²⁵³ Mora, Mora & Philippot (1984). Sid. 182.

denna brist på undersökningar i Barsebäcks kyrka av konservator Peder Bøllingtoft, men det skedde först vid återsamlingsmötet år 2011, alltså mer än tio år efter konserveringsarbetets påbörjan.²⁵⁴ Bøllingtoft påpekade då att man nu kände till luftfuktigheten i rummet men inte fuktkvoten i materialet, samt att saltskadorna kunde vara en konsekvens av salthalten i putsen eller i tegelstenarna. Om det finns fukt i muren och det är torrt i rummet rör sig de upplösta salterna ut mot kyrkans inre väggyta och kristalliseras. Han skulle därför vilja mäta hur mycket fukt det finns i murverket, enklast genom att göra borrhäror. Bøllingtoft konstaterade också att svicklarna var mer skadade än resten av valven, men man har inte funnit någon förklaring till detta. Om man har lös puts kan det finnas en förvittringszon under putsen som inte syns med blotta ögat och detta måste undersökas med andra hjälpmedel.²⁵⁵ Bøllingtoft ville även att offerputsen på loftet skulle undersökas. På återsamlingsmötet dryftades en oro över kostnaderna för sådan provtagning men enligt andra mötesdeltagare skulle den inte ligga på mer än några tusenlappar, vilket verkade ligga inom församlingens budget. Dessutom påtalades att sådana undersökningar bidrar till att man i framtiden inte behöver göra några konservatorskontroller vilket i sin tur sparar pengar för församlingen.²⁵⁶

Efter mötet den 20 september skickade Peder Bøllingtoft ett undersökningsförslag till Barsebäcks församling.²⁵⁷ I förslaget ingick en undersökning av tornrummets valvkappor, ribbor och bågar, från en hög stege, och dokumentering av håligheter mellan tegelsten och puts med ett mätintervall på 5-10 cm. Enligt Bøllingtoft berodde skadorna på saltkristallisering, både på kalkmålningarnas yta och i övergångszonen mellan tegelsten och medeltida puts, orsakad av de senaste tio årens uppvärmning. När man tagit reda på hur stor del av putsen som hade dålig vidhäftning mot muren skulle man ta ställning till hur detta borde hanteras. En lösning kunde vara en egen klimatreglering av tornrummet.²⁵⁸ Den andra undersökningen som Bøllingtoft föreslog var att ta ut fyra prover i tornrumsvalvet på strategiskt viktiga ställen som saknade kalkmåleri, bestående av utskurna fyrkanter i putsen på 2x2 cm, samt en borrhärring i tegelstenen på 2 cm där putsen avlägsnats. Dessa prover skulle sedan analyseras för fukttinhåll på Konservatorskolan i Köpenhamn samt för typbestämning av relevanta vattenlösliga salter på Nationalmuseets laboratorium i Köpenhamn. Dessutom skulle två tunnslipsundersökningar av putsen utföras för att bestämma dess sammansättning. Material skulle slutligen sammanställas i en rapport, inklusive högupplösta digitala bilder.²⁵⁹ Eftersom bevarandeförhållandena i Barsebäck är forskningsmässigt intressanta även för danskt vidkommande kunde undersökningen utföras i Konservatorskolans regi, men omkostnaderna på ca 20 000 danska kronor, exklusive moms plus transportkostnader, skulle dock behöva täckas av församlingen.²⁶⁰

Om dessa undersökningar ännu har påbörjats är dock oklart. Frågan är varför de inte utfördes från första början, redan innan kalkmålningarna togs fram. Hade man från början undersökt

²⁵⁴ Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

²⁵⁵ Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

²⁵⁶ Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

²⁵⁷ Brev från Peder Bøllingtoft, konservator M. Sc. och avdelningschef på avdelningen för monumentalkonst, Det Konglige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, till Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling. Brevet odaterat. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁵⁸ Brev från Peder Bøllingtoft, konservator M. Sc. och avdelningschef på avdelningen för monumentalkonst, Det Konglige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, till Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling. Brevet odaterat. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁵⁹ Brev från Peder Bøllingtoft, konservator M. Sc. och avdelningschef på avdelningen för monumentalkonst, Det Konglige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, till Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling. Brevet odaterat. Länsstyrelsen i Skåne län.

²⁶⁰ Brev från Peder Bøllingtoft, konservator M. Sc. och avdelningschef på avdelningen för monumentalkonst, Det Konglige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, till Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling. Brevet odaterat. Länsstyrelsen i Skåne län.

fuktkvoten i stenen och salternas art och karaktär hade man tidigt kunnat sätta in en preventiv konserveringsplan, där isolering av tornrummets klimat eller en effektivare klimatstyrning av hela kyrkorummet, hade kunnat bespara församlingen och övriga intressenter mycket diskussioner och problem. Med ett mer informationsmässigt välunderbyggt åtgärdsförslag hade kanske friläggningen av kalkmålningarna kunnat undvikas. Eftersom det inte i efterhand går att fastställa originalförhållandena i kyrkan år 2000, utifrån den tillgängliga dokumentationen, är det dock svårt att uttala sig därom. I och med att klimatsystemet byttes ut till jordvärme, några år efter det att konserveringen av kalkmålningarna avslutats, verkar inomhusklimatet i alla fall ha förbättrats avsevärt, enligt Roy Clevenholm. Det värmepumpsystem som håller en högre temperatur för att driva ut fukten har gjort att den relativa luftfuktigheten har sänkts från medelnivåer på över 85 % till under 75 % samt att fluktuationerna dämpats. Detta har i sin tur medfört att den biologiska tillväxten har avstannat liksom den kemiska aktiviteten vilket bidragit till att man i dag inte får några synliga gipsutfällningar och det förekommer färre smutspartiklar i inomhusluften.²⁶¹

3.5 Sammanfattning av de tekniska perspektiven

Oavsett vilket huvudmål man haft för friläggningen av kalkmålningarna under senare puts-lager måste man konstatera att detta var det beslut som togs vid tillfället och att den huvudsakliga motiveringen var att det var nödvändigt för att kunna konservera målningarna. Av den litteratur som går att finna i ämnet går det att konstatera att metoden att avlägsna senare puts-lager för att ta fram kalkmåleri snarast bör ses som en sista utväg, när inga andra konserveringsmetoder hjälper. Trots detta har metoden alltså tillämpats i Skåne vid åtminstone ett tillfälle inte långt efter det i Barsebäck. I Ilstorps kyrka valde man att endast ta fram några mindre partier, men till skillnad från i Barsebäck verkar man inte ha motiverat det med att det var nödvändigt för att kunna konservera kalkmålningarna. Istället verkar målningarna ha knackats fram av en målare innan några konservatorer tillkallades. Det var sedan de redan framtagna målningarna man valde att konservera och behålla framme, eventuellt för att slippa samma diskussioner som i Barsebäck.

Liksom friläggning av kalkmåleri är det svårt att hitta forskningspublikationer kring kalkmålningsovertäckning. Detta trots att det var en vanlig företeelse under framförallt 1700-talet då de medeltida kalkmålningarna ansågs för ålderstigna och irrelevanta för att stå framme i kyrkorummet. En lokal övertäckning har dock utförts i Hässlunda kyrka år 2010. Här satt dock det täckta området var på en vertikal vägg över en skada på 13 x 24 cm och utfördes då med mellanliggande fiberduk som skulle skydda det medeltida kalkmåleriet. Övertäckning har också diskuterats i Lerum, där man ville skyddsinklistra det reveterade och oljefärgsbe-målade transepttak som sedan skulle täckas över med ett nytt brädtak. Detta blev dock aldrig genomfört. Ingen av dessa metoder torde ha fungerat i Barsebäck där det rörde sig om ett välvt tak. Dessutom krävde omständigheterna i den fuktiga kyrkan att övertäckningen fungerade som ett offerskikt där en kontinuerlig saltkristallisering skulle ske för att skona kalkmålningarna. I Barsebäck diskuterades därför istället övermålning direkt på kalkmålningarna med antingen limfärg eller kalkputs. Båda dessa material har sina fördelar och nackdelar, men framförallt kräver de en långtgående undersökning av deras olika egenskaper och påverkan på kalkmåleriet, samt möjligheterna att avlägsna dem i framtiden. Några sådana undersökningar nämns inte i det skriftliga materialet från Barsebäcksrestaureringen, och de verkar inte heller ha krävts för att få igenom övertäckningsbeslutet. Ett stort problem med metoden är att saltkristallisation kan ske även under ytan, inne i kalkskiktet och då med mer förödande skador

²⁶¹ Informant Roy Clevenholm. Ingenjör, Arbetsmiljöingenjörerna. Anteckningar från återsamlingsmötet i Barsebäcks kyrka, 20/9 2011. Kajsa Nyström Rudling.

som resultat. En övertäckning av kalkmåleriet torde inte vara någon garanti för att kalkmålningarnas skyddas för eftervärlden.

Förutom övertäckning av kalkmålerier har det i Barsebäcksrestaureringen föreslagits andra konserveringsåtgärder för att skydda kalkmålningarna. Dessa åtgärder är av en mer preventiv art, såsom minimering av fukt i kyrkan genom en översikt av stuprör, utdikning kring kyrkan samt klimatstyrning i rummet eller en isolering av klimatet i tornrummet där nedbrytningen är som störst. Problemet med dessa lösningar är att de inte bygger på undersökningar av de verkliga förhållandena i Barsebäcks kyrka, utan snarare bygger på teoretiska modeller av vad som är den troliga orsaken till fuktförekomsten. Genom att utföra undersökningar av fukthalt i muren samt att identifiera vilka salter som orsakar skador i kalkputs hade man lättare kunnat ta ställning till vilka åtgärder som bäst skulle lämpa sig i Barsebäck. Sådana undersökningar ha kommit på förslag, men dock först drygt tio år efter konserveringsarbetets start.

4. Formella och organisatoriska perspektiv på Barsebäcks restaureringar

4.1 Organisatoriska perspektiv

En kyrkorestaurering är ett stort projekt som involverar många människor, företag och institutioner. Initieringen av processen ligger dock på församlingen och dess representanter. För att underlätta för församlingarna att få ett grepp om hur konserveringsprocessen bör gå till, vilka aktörer som kan eller ska engageras och vart man ska vända sig, har Riksantikvarieämbetet tagit fram flera skrifter och samlat dem på sin hemsida, som nedladdningsbara PDF-filer.²⁶² En av de mer relevanta skrifterna som publicerats av Riksantikvarieämbetet är *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* som utkom år 2010.²⁶³ Syftet med denna handbok är att tydliggöra konserveringsprocessen och hjälpa både beställare, främst församlingen, och utförare, det vill säga konservatorerna, att tydligt se vad som förväntas av dem och vad slutresultatet bör utmynna i form av dokumentation och rapporter. En ytterligare målsättning med handboken var att likrikta processen i hela landet.²⁶⁴ En annan skrift, *Att vårda en kyrka* som utgavs som ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkan år 2004, syftade till att hjälpa församlingarna med vården av kyrkan och dess inventarier. Dessutom ville man bidra med checklistor för inventeringar och genomgångar av desamma samt att klargöra kyrkans eget ansvar för sina byggnader och ägodelar.²⁶⁵

4.2 Organisation – förvaltningen av Sveriges kyrkor

Kyrkan och den världsliga makten har följts åt genom historien. Att bygga kyrkor i landskapet var ett sätt för stormän och kungar att demonstrera sin makt och sin rikedom under medeltiden. När de tidigmoderna staterna bildades i början av 1500-talet var ett av de viktigaste sätten för kungen att befästa sin makt som enväldshärskare att ta makten över kyrkan. Att flytta dess inflytande från påvemakten i Rom till en svensk statskyrka, vars organisation och ekonomiska tillgångar kunde kontrolleras av staten, var ett sätt för Gustav Vasa att knyta rikets makt till kungamakten istället för att dela den med andligt och världsligt frälse. Sedan reformationen har vi således haft en statskyrka i Sverige, men detta ändrades den 1 januari 2000. Då skildes Svenska kyrkan från staten för att bli ett av flera religiösa samfund. På grund av sin långa historia som del av det svenska samhället har kyrkan dock satt många spår i kulturarvet, inte minst i form av alla de kyrkobyggnader som har uppförts och brukats genom århundradena. Vid skilsmässan överfördes kyrkobyggnaderna i kyrkans ägo, liksom dess inventarier. Svenska kyrkan har ett ansvar att förvalta dem, men hur vård och underhåll ska skötas regleras dock fortfarande av kulturminneslagens 4 kap.²⁶⁶ Enligt denna ska alla kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser som ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan före separationen från staten ”vårdas och underhållas så att deras kultur-

²⁶² Riksantikvarieämbetet: ”Att läsa inom kyrkoområdet”.

<http://www.raa.se/kulturarvet/byggnader/kyrkor/att-lasa-inom-kyrkoomradet/> [hämtat 7/2 2013].

²⁶³ Nilsen, Lisa (red.) (2010). *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/publicerat/9789172095571.pdf> [hämtat 6/2 2013].

²⁶⁴ Nilsen (red.) (2010). sid. 4.

²⁶⁵ Svalin Gunnarsson, Elisabeth (red.) (2004). *Att vårda en kyrka*. Stockholm: Verbum. <http://www.raa.se/publicerat/9152630110.pdf> [hämtat 6/2 2013].

²⁶⁶ *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.* 4 kap.

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ [hämtat 14/2 2013].

historiska värde inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas”.²⁶⁷ För att få utföra väsentliga ändringar av kyrkobyggnader som är uppförda före år 1940 krävs dessutom tillstånd från länsstyrelsen liksom för kyrkobyggnader som uppförts senare men vilka Riksantikvarieämbetet beslutat om tillståndsplikt på grund av deras kulturhistoriska värde.²⁶⁸

För att ha möjligheten att vårda och underhålla det kulturarv som kyrkorna utgör, utan att låta det påverkas av ett eventuellt sviktande församlingsunderlag, uppgjordes mellan staten och Svenska kyrkan om ett ekonomiskt stöd för kulturhistoriskt motiverade merkostnader i form av kyrkoantikvarisk ersättning.²⁶⁹ Denna instiftades år 2000 men började gälla först år 2002. Till den kyrkoantikvariska ersättningen bidrar hela svenska folket genom sina skattemedel, till skillnad från kyrkoavgiften som endast betalas av Svenska kyrkans medlemmar. De medel som hittills delats ut har framförallt gått till direkta vårdinsatser, men även till upprättandet av vård- och underhållsplaner, vilka församlingarna, sedan den 1 januari 2006, är ålagda att utföra. Svenska kyrkan fördelar den kyrkoantikvariska ersättningen på central nivå över de olika stiftet, vilka i sin tur beslutar över fördelningen inom sitt ansvarsområde. Uppgiften faller oftast på stiftsantikvarien om sådan finns i stiftet. Riksantikvarieämbetet har rätt att yttra sig över fördelningen mellan stiftet och länsstyrelsen över fördelningen inom dessa.²⁷⁰

Kyrkoantikvarisk ersättning är ett finansiellt bidrag som församlingar kan söka för vård och underhåll av kyrkobyggnad, inventarier eller begravningsplats. I Kulturminneslagen, kap 4, står specificerat hur fördelningen av Kyrkoantikvarisk ersättning ska gå till:

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).²⁷¹

Det är således stiftet som har ansvar för att fördela de medel de fått tillgängliga genom Svenska kyrkans fördelning. I de stift som har en anställd stiftsantikvarie, som Lunds stift, faller oftast uppgiften på denna. Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen har dock även rätt att yttra sig i fördelningsfrågan. Den 24 september 2012 antog kyrkostyrelsen, som är företrädare för Svenska kyrkan och beslutar i övergripande frågor på nationell nivå, skrivelsen *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* som är en hjälp för stift och församlingar när kyrkoantikvarisk ersättning ska sökas och fördelas.²⁷² De reviderade villkoren ersatte de *Villkor*

²⁶⁷ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. 4 kap, 1 & 2 §.

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ [hämtat 14/2 2013].

²⁶⁸ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. 4 kap, 3 & 4 §.

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ [hämtat 14/2 2013].

²⁶⁹ Hermerén, Karin (2009). *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*. FoU-rapport 2009-09-21, dnr 353-3538-2007. Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/publicerat/9789172095502.pdf> [hämtat 15/2 2013]. sid. 19.

²⁷⁰ Hermerén (2009). sid. 20.

²⁷¹ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ [hämtat 14/2 2013].

²⁷² *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*. Antagen av kyrkostyrelsen den 24 september 2012. Svenska kyrkan. Återfinns på Lunds stifts hemsida: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 19/2 2013].

och allmänna råd som antogs av Svenska kyrkan genom Kyrkofondens styrelsebeslut den 7 juli 2006.²⁷³

I frågan om övertäckning av kalkmålningarna i Barsebäck har den kyrkoantikvariska ersättningen varit en viktig faktor eftersom stiftsantikvarien i Lunds stift, Aina Mandahl, genomgående hävdar att kyrkoantikvarisk ersättning inte ska gå till friläggning av kalkmåleri:

Kulturminnesvårdens allmänna uppfattning i frågan om framtagning av idag dolda kalkmålningar är att de mår bäst av att finnas kvar under det täckande kalkskiktet, som inte sällan döljer medeltida kalkmålningar och att varken kyrkobyggnadsbidrag eller kyrkoantikvarisk ersättning utgår för framtagning och konservering av tidigare dolda kalkmålningar. (Enl. Länsantikvarie Erik Nordin, sakkunnig i Svenska kyrkan ang. handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.)²⁷⁴

Eftersom Mandahl i citatet ovan hänvisar till en person istället för till ett dokument eller en skrivelse är det troligt att nationella riktlinjer saknades vid denna tid. Även i *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* från år 2012 är kraven som ska vara uppfyllda för att få kyrkoantikvarisk ersättning ganska brett formulerade och kan tolkas olika beroende på vilket fall det rör sig om. Enligt villkoren ska kyrkoantikvarisk ersättning beviljas för:

Vård- och underhållsåtgärder som ingår i en långsiktig vård- och underhållsplan. Planen ska vara utförd så att vård och förvaltning kan planeras med god framförhållning. Planen ska vara antagen av kyrkorådet och vara registrerad i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. Ska ersättning beviljas till åtgärder som inte ingår i en vård- och underhållsplan ska åtgärden vara av akut och oförutsägbar karaktär.²⁷⁵

4.3 Formella aktörer vid en kyrklig konservering

Både *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* och *Att vårda en kyrka* beskriver de formella aktörerna och vilken roll de bör ha i konserveringsprocessen. De aktörer som här nämns är *beställare, tillståndsprövande myndighet, läns museer, central förvaltningsmyndighet, stiftsantikvarie, konservator* och *antikvarisk expertis*.

Beställaren

Beställaren, ägaren eller förvaltaren av det kulturhistoriska objektet, som vanligtvis i en kyrklig konservering är församlingen, har ett ansvar att ” känna till vad för slags lagskydd byggnaden och inventarierna omfattas av och när ett tillstånd behövs för åtgärder som konservering, restaurering eller ombyggnad”.²⁷⁶ Församlingarnas förutsättningar för att bedriva sin verksamhet har förändrats under de senaste åren, sedan Svenska kyrkans skilsmässa från staten. Detta har bidragit till att många svenska medborgare valt att gå ur Svenska kyrkan och därmed inte betalar kyrkoskatt, vilket gett givet bidragit till en sämre ekonomi för församlingarna. Dock har Svenska kyrkans medlemsantal inte sjunkit så mycket som man först befarat. Istället påverkas framförallt landskyrkornas ekonomiska förutsättningar och framtid i högre grad av urbaniseringen som pågått från den industriella revolutionen och framåt. Lösningen

²⁷³ *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*. Antagen av kyrkostyrelsen den 24 september 2012. Svenska kyrkan. Återfinns på Lunds stifts hemsida: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 19/2 2013]. sid. 2.

²⁷⁴ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka* Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stifts arkiv.

²⁷⁵ *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*. Antagen av kyrkostyrelsen den 24 september 2012. Svenska kyrkan. Återfinns på Lunds stifts hemsida: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 19/2 2013]. sid. 4.

²⁷⁶ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

på problemet har varit att slå ihop församlingar som då har fått flera kyrkobyggnader och inventarier att förvalta.²⁷⁷

Även Barsebäcks församling har drabbats av urbaniseringen och har gått från att ha varit en egen församling till att år 2002 slås ihop med Hög och Löddeköpinge och bilda Löddebyg-gens församling, som nu är ett eget pastorat. Det finns flera parter i församlingen som enga-gerat sig mer än andra i kyrkans restaureringsarbete. Av dessa är kyrkorådet en stor part. Kyrkorådet består av personer som valts av församlingen att representera dem och styra för-samlingens arbete utifrån uppsatta mål. Av dessa märks framförallt kyrkorådets ordförande i dokumentationen, som vid restaureringens början var Arvid Tegenrot och som sedermera efterföljdes av Jan Ranevi. Även kyrkoherden ingår i kyrkorådet. Barsebäcks kyrkoherde Owe Backland, som varit anställd i denna kyrka sedan år 1984, har varit aktiv i restaurerings-diskussionerna redan från början. En annan församlingsanställd som engagerats sig i restau-reringen är kyrkvaktmästaren Hans Winquist som sedermera efterträts av Pontus Kvarnholt.

Tillståndsprovande myndighet

Den tillståndsprovande myndighet som handlägger ärenden rörande kyrkliga kulturminnen är länsstyrelsen.²⁷⁸ Det är hit församlingen ska vända sig med tillståndsansökningar inför kon-servering av objekt som skyddas av kulturminneslagen, eller för att få råd om byggnads- och föremålsvård.²⁷⁹ Länsstyrelsen har således ett ansvar över att Kulturminneslagen och förord-ningar följs. Tidigare låg ansvaret för tillståndsprovning och tillsyn av kyrkliga kulturminnen på Riksantikvarieämbetet, men överfördes på länsstyrelserna den 1 juli 1995.²⁸⁰ Redan under medeltiden reglerades församlingarnas rättigheter och skyldigheter kring kyrkobyggnader och inventarier, men från och med den 1 januari 1989 regleras detta i Kulturminneslagen, lagen (1988:950) om kulturminnen m.m., 4 kap.²⁸¹ Enligt Kulturminneslagen 1 kap, 2 § är det läns-styrelsen som har tillsyn över kulturminnesvården i länen.²⁸²

Under Barsebäcks restaurering har länsstyrelsens handläggare i ärendet skiftat eftersom till-ståndsärendena har varit flera och pågått under lång tid. Både länsantikvarien Thomas Romberg och biträdande länsantikvarie Anders Wihlborg har uttalat sig i ärenden liksom Inger Strömberg, Carin Bunte och Görrel Lilja. Emma Bönnestig skötte tillståndsärendet gällande schaktning kring kyrkan för dränering medan Henrik Ogstedt skötte värmesystems-ärendet. Den som förekommer mest i diskussionerna och handläggningen är dock Anne Tschannen och i senare ärenden Alice Öberg. Alla handläggare har varit antikvarier.

²⁷⁷ Hermerén (2009). sid. 22.

²⁷⁸ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

²⁷⁹ Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 7.

²⁸⁰ *Kyrkliga kulturminnen: Vägledning för tillståndsprovning*. Länsstyrelsen i Skåne län.

http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-beb-yggelse/kyrkliga-kulturminnen/Kyrkliga_kulturminnen__Vagledning_for_tillstandsprovning.pdf [hämtat 13/2 2013]. sid. 9.

²⁸¹ *Kyrkliga kulturminnen: Vägledning för tillståndsprovning*. Länsstyrelsen i Skåne län.

http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-beb-yggelse/kyrkliga-kulturminnen/Kyrkliga_kulturminnen__Vagledning_for_tillstandsprovning.pdf [hämtat 13/2 2013]. sid. 9.

²⁸² *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.* 1 kap, 2 §.

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ [hämtat 14/2 2013].

Länsmuseer

Länsmuseerna har framförallt en rådgivande funktion i frågor om byggnadsvård och konservering.²⁸³ Dock kan de också handlägga remisser från länsstyrelsen, utföra dokumentation och besiktning vid kyrkorestaurering, samt informera om hantverkare och firmor som arbetar med kulturvård.²⁸⁴ Tidigare var det vanligt att antikvarisk expertis och konservatorer alltid hämtades från länsmuseerna, men efter införandet av lagen om offentlig upphandling har flera de fått konkurrens av privata firmor och konsulter. Flera länsmuseer har därför istället nischat in sig på mer specialiserade expertområden.²⁸⁵

I Skåne har länsmuseernas roll reglerats genom ett avtal från 22 september 2003, mellan Riksantikvarieämbetet och de skånska museerna, att Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne är det museum som ansvarar för de kyrkoantikvariska frågorna i länet, undantaget kyrkomiljöerna i Malmö stad som hanteras av Malmö Kulturmiljö.²⁸⁶

I Barsebäck har Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne varit delaktigt genom att man härifrån hämtat den antikvariska experten, tidigare benämnd kontrollanten, antikvarien Petter Jansson. Till skillnad från vissa andra av landets länsmuseer har Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne inte någon anställd konservator. Avdelningen Byggnadsvård, under kulturmiljö, består istället av antikvarier och byggnadsantikvarier.

Central förvaltningsmyndighet

I Sverige utgörs den centrala förvaltningsmyndigheten av Riksantikvarieämbetet, som är en statlig myndighet med uppgiften att förverkliga statens mål för kulturarvsarbetet.²⁸⁷ Man samlar och utvecklar kunskap inom kulturvårdsområdet samt förmedlar kunskap och ger expertråd i konserveringsfrågor.²⁸⁸ Riksantikvarieämbetet ska också ge stöd i förvaltningsfrågor och vara remissinstans vid överklagande i tillståndsärenden.²⁸⁹ De kan höras för expertutlåtanden i samband med överklaganden av de beslut som fattats av länsstyrelse eller domstol.²⁹⁰ Samtidigt har de även rätt att överklaga beslut av domstol eller annan myndighet enligt 15 kap. Lag (2011:782).²⁹¹ Eftersom det är en statlig myndighet ansvarar de inför regering och riksdag och verksamheten styrs av de kulturpolitiska målen, instruktionen och regleringsbrevet för Riksantikvarieämbetet samt regeringens kulturproposition Tid för kultur (prop. 2009/10:3).²⁹²

Intressant nog ligger restaureringen av Barsebäcks kyrka i en brytningstid då flera övergripande organisatoriska förändringar ägde rum. Dessa förändringar påverkade inte minst Riks-

²⁸³ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

²⁸⁴ Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 7.

²⁸⁵ Hermerén (2009). sid. 22.

²⁸⁶ *Kyrkliga kulturminnen: Vägledning för tillståndsprovning*. Länsstyrelsen i Skåne län.

http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/kyrkliga-kulturminnen/Kyrkliga_kulturminnen__Vagledning_for_tillstandsprovning.pdf [hämtat 13/2 2013]. sid. 4.

²⁸⁷ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

²⁸⁸ Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 7.

²⁸⁹ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

²⁹⁰ Hermerén (2009). sid. 21

²⁹¹ Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. 1 kap, 2 §.

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ (hämtat 14/2 2013).

²⁹² *Riksantikvarieämbetets strategi och vision 2011–2013: Tänka i tid*.

<http://www.raa.se/wp-content/uploads/2012/05/Strategiochvision-Riksantikvarieambetet2011-2013.pdf> [hämtat 15/2 2013]. sid. 4.

antikvarieämbetets roll för kulturvården. År 1995 skedde en decentralisering av tillståndsprovningen där denna funktion gick från att vara Riksantikvarieämbetets nationella ansvar till länsstyrelsernas regionala angelägenhet. Fem år senare, år 2000, upphörde Svenska kyrkan att vara statskyrka och blev ett fristående samfund bland andra. Relationsförändringarna har lett till att Riksantikvarieämbetets tidigare expertfunktion i sakfrågor har tonats ner till förmån för mer generella och sammansatta stödfunktioner i anslutning till myndighetsutövning.²⁹³ Från att ha varit den institution som försåg allmänhet, forskare, institutioner och myndigheter med information, råd och uppgifter inom specialiserade sakområden, exempelvis kyrkor, har man nu en mer överinseende roll. Den nya rollen innebär att utvärdera och följa upp frågor som rör kulturmiljö och kulturarv samt vara pådrivande och samlande i kulturarvsarbetet.²⁹⁴

Förändringen i Riksantikvarieämbetets roll avspeglar sig delvis i Barsebäcks restaureringsprocess. I början av processen, då kalkmålningarna upptäcktes kring år 2000 och diskussionerna om friläggning och eventuell övertäckning startade, var det självklart att höra sig för med Riksantikvarieämbetets experter. Den första som tillfrågades var konservator Håkan Lindberg vid Statens historiska museer som då var en del av Riksantikvarieämbetet. Längre fram i processen tar dock Riksantikvarieämbetet en allt mindre framträdande roll. Dock tillfrågades de även framöver i konserveringsfrågor, men detta beror sannolikt också på att konservatorskompetens saknades på länsstyrelsen, läns museet och stiftet i Skåne.²⁹⁵ Den konservator som då kontaktades på Riksantikvarieämbetet var Misa Asp, specialist inom kalkmåleri.

Stiftsantikvarie

Stiftsantikvarien är antikvarisk expertis anställd av stiftet för att ge församlingen råd i kyrkobyggnadsfrågor. De kan också stödja församlingen i dialogen med länsstyrelsen samt ge tips på konservatorer och kulturvårdskonsulter.²⁹⁶ Dessutom ska stiftsantikvarien bistå församlingen i samband med ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning.²⁹⁷

Förordningen om (1988:1188) om kulturminnen m.m. specificerar stiftets roll i förhållandet till andra aktörer rörande frågor om kyrkorna som kulturminnen i kapitlet ”Allmänna bestämmelser om samråd m.m.”:

18 § I ärenden enligt 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. skall Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna samråda med stiftet, om det behövs. Förordning (1999:881).²⁹⁸

Redan innan restaureringen i Barsebäck startade år 2000 kom således en förordning om att stiftet skulle tillfrågas i ärenden som rörde kyrklig restaurering, dock med reservationen ”om det behövs”. Vem som avgör om stiftets involvering i frågan är behövlig framgår inte av förordningen. I Barsebäck verkar det inte ha ansetts nödvändigt att konsultera stiftet i frågan om friläggning av kalkmålningarna. Istället kom stiftet in i processen först när frågan om kyrkoantikvarisk ersättning kom upp. Restaureringen i Barsebäck startade redan år 2000 och man ansökte om kyrkoantikvarisk ersättning den 30 april 2001. Stiftsantikvarien vid Lunds stift var vid denna tid Aina Mandahl.

²⁹³ Hermerén (2009). sid. 21.

²⁹⁴ Hermerén (2009). sid. 21.

²⁹⁵ Exempelvis: *Angående övertäckning av muralt måleri*. Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

²⁹⁶ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

²⁹⁷ Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 7f.

²⁹⁸ *Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.*

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Forordning-19881188-om-kult_fs-1988-1188/ [hämtat 18/2 2013].

Frågan om friläggning av kalkmåleri i Barsebäck uppstod redan innan restaureringen av kyrkan startade år 2000, då man spekulerade kring dess förekomst. Den aktualiserades dock när man upptäckte måleriet och såg att det behövde konserveras. Således torde inte åtgärden varit en del av vård- och underhållsplanen utan friläggningen var snarare ”av en akut och oförutsägbar karaktär”, som det formuleras i *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*.²⁹⁹ Frågan man sedan återkom till i resonemanget handlar framförallt om huruvida friläggningen av kalkmåleriet var nödvändig för att kunna konservera dem. Detta hävdas av konservatorerna, men är svårt att verifiera eftersom man inte gjort någon skriftlig förundersökning.

Konservator

Konservatorn har till uppgift att dels skriva åtgärdsprogram och dels utföra konservering. Dock behöver inte samma konservator utföra båda uppgifterna i samma kyrka.³⁰⁰ De har även kunskap om metoder och material för undersökning och behandling av byggnadens olika delar och kan ge råd om föremålsvård och städning.³⁰¹ De kan vara anställda på länsmuseum, Riksantikvarieämbetet eller privata konserveringsfirmor.³⁰² Enligt *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* ska konservatorn vara utbildad vid universitet eller högskola. Dock är det ingen skyddad titel, men en universitetsutbildad konservator kan bli medlem i *Nordiska konservator förbundet* vilket är den kvalitetsstämpel som är möjlig i dag. Dessa i sin tur är medlemmar i *European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations* (E.C.C.O.), som bland annat utformat särskilda *Professional Guidelines*, vilka således svenska konservatorer har ett ansvar att rätta sig efter.³⁰³ Syftet med konserveringen är, enligt densamma, att ”stoppa farliga nedbrytningsprocesser och stärka föremålets struktur”, men konservatorn kan även utföra restaurering, renovering och komplettering beroende på föremålets funktion.³⁰⁴ Konservatorn kan rekommendera andra specialister eller hantverkare att utföra sådana åtgärder, om det är mer passande. Rör det sig rör om större renoveringsarbeten i kyrkan anlitas konservatorn oftast av en entreprenör.³⁰⁵

Från och med år 2008 måste församlingarna i Lunds stift, för att få kyrkoantikvarisk ersättning, lämna förfrågningsunderlag till minst två konservatorutbildade personer för anbudsgivning.³⁰⁶ Detta är ett sätt för stiftet och församlingarna att hålla nere kostnaderna. I *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* står det inte specifikt att konservatorn måste ha en universitetsutbildning i ämnet, men i princip är det detta utbildningskrav som ställs i Lunds stift. Detta har fått till följd att självlärda konservatorer, som gått i lära och som ofta haft en lång arbetslivserfarenhet, inte längre kan arbeta i Lunds stifts kyrkor. Att konservatorutbildning är viktigt för stiftet understryks ännu tydligare i nedanstående citat som är en revidering från år 2010 som gjordes av det meddelande angående konserveringsåtgärder som Lunds stift skrev 2008:

²⁹⁹ *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*. Antagen av kyrkostyrelsen den 24 september 2012. Svenska kyrkan. Återfinns på Lunds stifts hemsida: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 19/2 2013]. sid. 4.

³⁰⁰ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

³⁰¹ Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 8.

³⁰² Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 8.

³⁰³ *E.C.C.O. Professional Guidelines*, antagna 2002. <http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html> (hämtad 31/10 2012).

³⁰⁴ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

³⁰⁵ Nilsen (red.) (2010). sid. 5.

³⁰⁶ *Meddelande: Konserveringsåtgärder och det kyrkliga kulturarvet – kyrkoantikvarisk ersättning/kyrkobyggnadsbidrag för 2010*. Stiftsantikvarie Aina Mandahl, på uppdrag av Stiftsstyrelsen i Lunds stift. 2008-10-31, reviderat 2010-06-02. Dnr 2444-14/08. Återfinns på Lunds stifts hemsida: <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 20/2 2013].

Det saknas konservatorskompetens på stiftets länsstyrelser, läns-/regionmuseer och i stiftet varför stiftsstyrelsen tagit detta beslut om att konserveringsarbeten skall planeras och projekteras av konservatorsutbildad person samt upphandlas enligt ovan och utföras av konservatorsutbildad person.³⁰⁷

Här understryks även behovet av projektering och att konservatorer är med redan på projekteringsstadiet.

Den konservator som hade huvudansvaret för kalkmålningskonserveringen i Barsebäcks kyrka var Magnus Wihlborg. Med honom arbetade Carmen Deas och Susanne Frick som verkar ha arbetat mer praktiskt medan Wihlborg förutom praktiskt konserveringsarbete hade ansvaret för att planera arbetet och sköta kontakten med övriga aktörer.

Antikvarisk expertis

Antikvarisk expertis är antikvarier med specialkunskap inom byggnads- och föremålsvård, anställda på Riksantikvarieämbetet, länsstyrelser, läns museer, stiften eller som fristående konsulter och kan medverka i konserveringsprocessen om så anses nödvändigt eller behjälpligt.³⁰⁸ Den antikvariska expertisen beställs och bekostas av församlingen, eventuellt med hjälp av kyrkoantikvarisk ersättning. Dock kan länsstyrelsen även kräva sådan medverkan i sitt tillståndsbeslut och dessa ska också ges möjlighet att bedöma kompetens och lämplighet.³⁰⁹ Den antikvariska expertis som krävs av länsstyrelsen kallas ofta ”antikvarisk kontroll”, men termen finns inte nämnd i någon lag, förordning eller föreskrift, utom i förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen. Begreppet ”kontroll” associeras ofta med myndighetsutövning och därför anser Riksantikvarieämbetet att man istället använder termen ”antikvarisk medverkan” för att tydliggöra skillnaden mellan länsstyrelsens myndighetsutövande och den antikvariska expertisen som ska anlitas av byggherren.³¹⁰ Den antikvariska expertens arbetsuppgifter kan variera med uppdragets storlek. För att tydliggöra deras roll i konserveringsprocessen utformade Riksantikvarieämbetet år 2009 en vägledning för antikvarisk medverkan där följande uppgifter specificeras:

- Bistå byggherren med råd.
- Delta i byggmöten och besiktningar.
- Lämna detaljanvisningar, t.ex. den exakta dragningen av en ledning eller placeringen av en nyttillkommande byggnadsdetalj.
- Bevaka vad som framkommer under arbetet, t.ex. när ytskikt eller senare tillägg avlägsnas eller murverk friläggs.
- Dokumentera iakttagelser av byggnadshistorisk art.
- Uppmärksamma planerade och gjorda avvikelser från tillståndsbeslutet.
- Se till att material som ska återanvändas demonteras varsamt och förvaras på lämpligt sätt tills det återmonteras.
- Ställa samman rapport efter avslutat arbete.³¹¹

³⁰⁷ *Meddelande: Konserveringsåtgärder och det kyrkliga kulturarvet – kyrkoantikvarisk ersättning/kyrkobyggnadsbidrag för 2010.* Stiftsantikvarie Aina Mandahl, på uppdrag av Stiftsstyrelsen i Lunds stift. 2008-10-31, reviderat 2010-06-02. Dnr 2444-14/08. Återfinns på Lunds stifts hemsida:

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 20/2 2013].

³⁰⁸ Svalin Gunnarsson (red.) (2004). sid. 8.

³⁰⁹ Nilsen (red.) (2010). sid. 6.

³¹⁰ *Vägledning: Antikvarisk medverkan.* Riksantikvarieämbetet. Reviderad 21/2 2012.

http://www.raa.se/publicerat/varia2012_4.pdf [hämtat 11/2 2013].

³¹¹ *Vägledning: Antikvarisk medverkan.* Riksantikvarieämbetet. Reviderad 21/2 2012.

http://www.raa.se/publicerat/varia2012_4.pdf [hämtat 11/2 2013].

Länsstyrelsen i Skåne har utifrån Riksantikvarieämbetets vägledning gjort en egen policy, skriven år 2011, som i stort sätt följer denna, men även specificerar skånska förhållanden.³¹²

I Barsebäcks fall verkar Petter Jansson, som utsågs till antikvarisk expertis, ha varit aktiv redan i de tidiga diskussionerna kring kyrkans restaureringsbehov och dess omfattning.³¹³ Ett utlåtande han skrivit redan den 1 februari 1996 vittnar om att Jansson engagerade sig i kalkmålningarnas öde redan fyra år innan konserveringsarbetena sattes igång.³¹⁴ Petter Jansson var och är anställd som 1:e antikvarie med inriktning på kyrkoantikvariska frågor på Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Under arbetena i Barsebäcks kyrka har Jansson skrivit tre större rapporter om kyrkans restaurering: *Barsebäcks kyrka: Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen*³¹⁵, *Barsebäcks kyrka – Märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003*³¹⁶ och *Barsebäcks kyrka – invändig renovering: Antikvarisk kontroll 2002-2003*³¹⁷. Under hela konserveringsprocessen har Jansson sedan varit delaktig och närvarat vid de flesta byggmöten. Således verkar Jansson uppfylla de specifikationer som Riksantikvarieämbetet ställt på antikvarisk expertis, det som i dokumentationen kring Barsebäck dock benämns som antikvarisk kontroll, även flera år innan Riksantikvarieämbetets riktlinjer för denna verksamhet gavs ut.

4.4 Övriga aktörer i Barsebäck

Entreprenör

En aktör som dyker upp i en stor del av dokumentationen kring Barsebäcks restaurering, men som inte nämns som en aktör i varken *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* eller *Att vårda en kyrka* är entreprenören. Att denna inte nämns där kan bero på att behovet av en entreprenör endast uppstår vid större restaureringsprojekt. Entreprenörens uppgift är att, efter avtal med beställaren, ansvara för framtagning av väsentliga ritningar, handlingar och tillstånd samt att sköta kontakten med myndigheter och anlita underentreprenörer för att utföra olika delar av renoveringsprojektet.

Som entreprenör i Barsebäck anlidade församlingen det Lundabaserade företaget Wigot Konsult AB. Detta företag arbetar både med arkitektur och med byggadministration. Vanligtvis arbetar de med modernare byggnader såsom bostäder, kontorsbyggnader, skolor, och industribyggnader, och Barsebäcks kyrka verkar enligt deras hemsida vara den enda kyrkliga restaureringen de arbetat med hittills.³¹⁸ Kontakten med församlingen och övriga aktörer sköttes

³¹² Policy angående antikvarisk medverkan. Olof Martinsson. 2011-06-09. Länsstyrelsen i Skåne län. <http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/Byggnadsminnen/Policy%20ang%20antikvarisk%20medverkan,%20201106.pdf> [hämtat 12/2 2013].

³¹³ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

³¹⁴ Meddelande från Petter Jansson, Landsantikvarien i Malmöhus län, 1996-02-01. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³¹⁵ *Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³¹⁶ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003*.

Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson, 2003. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³¹⁷ *Barsebäcks kyrka – invändig renovering: Antikvarisk kontroll 2002-03*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:81. Petter Jansson, 2003. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³¹⁸ Wigot Konsult AB: Referensprojekt. <http://www.wigot.se/default.asp?pid=7> [hämtat 21/2 2013].

huvudsakligen av Cecilia Runsten, civilingenjör väg- och vatten, men även byggnadsingenjör Johny Wigothson har närvarat vid byggmöten och varit aktiv i processen.

Konsulter och expertis

Den antikvariska expertisen är väl definierad i Riksantikvarieämbetets skrift *Vägledning: Antikvarisk medverkan*. Men i Barsebäcks restaurering förekom även andra aktörer som bidrog med sin expertis, även om denna inte var av antikvarisk art.

Redan på ett tidigt stadium återfinns Peder Bøllingtoft i dokumentationen, i rollen som konserveringsexpertis. Bøllingtoft var under denna tidsperiod anställd som konservator M.Sc. på Nationalmuseet i Köpenhamn och sedermera som avdelningschef vid Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, Konservatorskolen, avdelningen för monumentalkonst. Hans roll i Barsebäck har varit som rådgivare i konserveringsfrågor, men han har även engagerat sig för kalkmålningarnas öde eftersom flera likheter i saltproblematiken återfinns i danska kustnära kyrkor. Han har även erbjudit Barsebäcks församling utförandet av en del tester för att utreda fukt- och saltproblemen som hotade kalkmålningarna.³¹⁹ Även om Bøllingtoft inte medverkat som antikvarisk expert har hans kunskap i bevaringsfrågor ofta hänvisats till i Barsebäcksrestaureringens olika ansökningshandlingar och beslutsprocesser.

En annan konsult som engageras för sin tekniska kunskap är Roy Clevenholm som kommit in i kalkmålningdiskussionerna i egenskap av expert på frågor om inomhusklimat. Clevenholm är ingenjör och klimatkonsult. Han är anställd på Arbetsmiljöingenjörerna AB, ett relativt litet företag beläget i Barsebäck och som arbetar med arbetsmiljöfrågor såsom inomhusklimat, buller, belysning etc. framförallt i moderna byggnader.³²⁰ Clevenholm har mätt inomhusklimatet i Barsebäcks kyrka med dataloggrar och redovisat resultaten i rapportform samt givit rekommendationer kring åtgärder för att förbättra inomhusklimatet, bland annat genom byte av kyrkans uppvärmningssystem.³²¹ Även Kenneth Sandin, professor i materiallära på LTH, engagerades i Barsebäcks restaurering för att uttala sig i klimat- och saltproblematikfrågan.

4.5 Informella intressenter

Till de informella intressenterna hör de personer och grupper som har ett intresse i kalkmålningarna, som påverkas av deras öde och som är med att skapa mening och värde åt dem.³²² Dessa intressenter är dock inte synliga i den officiella dokumentationen eller den formella processen kring kalkmålningkonserveringen.

Pilgrimer

Vid intervjun för denna uppsats med representanter för Barsebäcks kyrka, kyrkoherden Owe Backland, kyrkorådsordföranden Jan Ranevi och kyrkvaktmästaren Pontus Kvarnholt, framkom en sådan intressentgrupp.³²³ Det rör sig här om kyrkobesökare som inte nödvändigtvis tillhör församlingen men som ändå, genom sitt intresse för de nu framtagna kalkmålningarna i

³¹⁹ Brev från Peder Bøllingtoft, konservator M. Sc. och avdelningschef på avdelningen för monumentalkonst, Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, till Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling. Brevet odaterat. Länsstyrelsen i Skåne län.

³²⁰ <http://www.arbetsmiljoingenjorererna.se/verksamhet.html> [hämtat 12/2 2013].

³²¹ ”Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka”, Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

³²² Muñoz Viñas (2005). sid. 161.

³²³ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

Barsebäck, har en åsikt som borde tas tillvara. Fyndet av en avbildning av S:t Jakob i tornrummet har associerats med pilgrimsvandring. Efter friläggningen av denna kalkmålning har flera församlingsmedlemmar gjort pilgrimsvandring till S:t Jakobs grav i Santiago de Compostela i Spanien. Dessutom har en nyanlagd gata i samhället fått namnet Pilgrimsvägen. Man har även på platsen för den nya gatan hittat en medeltida pilgrimsampulla, ett bevis för att pilgrimsvandringar har förekommit i församlingen även historiskt. Dessutom har Barsebäcks kyrka nu utsetts till pilgrimskyrka i Lunds stift. Detta har bland annat resulterat i att pilgrimer har besökt kyrkan och även fått sova över i prästgården. Dessa händelser behöver inte vara direkt kopplade till friläggningen av kalkmålningarna, men det går inte att blunda för att ett samband mellan dem verkar sannolikt. Denna intressentgrupp av pilgrimer har dock inte fått något utrymme i kalkmålningens dokumentation. En bidragande orsak till detta kan dock vara att gruppen är väldigt heterogen och därför svår att ringa in och kontakta.

Akademiska forskare

En informell intressegrupp som nämns av Muñoz Viñas,³²⁴ men som fått ett relativt litet utrymme i diskussionerna i Barsebäck, är forskare och akademiker. En av dem som dock uttalat sig är fil. lic. Åke Nisbeth, som forskat mycket om kalkmålningar i Sverige. Cecilia Sjölin, som doktorerat med en avhandling som behandlar kalkmålningar och deras ikonografi, menar att det minskade inflytandet som konstvetare har över kalkmålningens konserveringar kan ha flera orsaker. Dels har intresset för kalkmålningar inom den konstvetenskapliga forskningen i Sverige minskat. Dels fokuserar konserveringsprocessen mindre på kalkmålningarnas estetiska och motivmässiga egenskaper än vad den gjorde fram till och med andra världskriget. Dagens konservatorer avhåller sig från att komplettera målningarna på ett sätt som gör en konstvetenskaplig medverkan nödvändig.³²⁵ Enligt Muñoz Viñas fungerar forskarna som en viktig mellanhand mellan objekten och allmänheten genom sin förmåga att tolka dem och sätta in dem i ett historiskt sammanhang.³²⁶ Dock verkar inte denna egenskap ha uppmärksamats i någon högre utsträckning i Barsebäck, om man inte räknar den antikvariska medverkan.

En annan forskargrupp som torde ha ett intresse för kalkmålningens problematiken och som även kunnat tillföra intressanta tankar kring arbetet är konservatorerna. Även denna grupp som sysslar med ren forskning kring kalkmålningar är väldigt liten i Sverige. Dock finns det flera konservatorer som arbetar aktivt med kalkmålningens konservering och som i detta arbete utför en del forskningsinsatser, många av vilka dock aldrig publiceras.³²⁷ Att samla denna kunskap kring kalkmålningens konservering och kring kalkmålningarnas uppbyggnad och teknik vore ovärderligt, men tyvärr underskattat. En sådan kunskapsbank hade kanske kunnat hjälpa beslutsfattandet i Barsebäcks fall.

Framtida generationer

I Burra chartern definieras kulturellt värde på följande sätt: "Cultural significance means aesthetic, historic, scientific, social or spiritual value for past, present or future generations."³²⁸ I AIC:s definition av ett konserveringsobjekt konstateras att: "... it is an invaluable

³²⁴ Muñoz Viñas (2005). sid. 209f.

³²⁵ Cecilia Sjölin, universitetslektor, avdelningen för konsthistoria och visuella studier, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. "Re: SV: SV: Fråga om kalkmålningens konserveringar". E-post: 12/1 2012.

³²⁶ Muñoz Viñas (2005). sid. 210.

³²⁷ Rudling, Kajsa (2010). *Kartläggning av undersökningar av kalkmålningar i svenska kyrkor*. Rapport från Individuell kurs, Masterprogrammet i Kulturvård, Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet. sid. 18.

³²⁸ The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999. (2000).

Australia ICOMOS Incorporated: Burwood, Australien. Sid. 2.

http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf (hämtad 14/11 2012).

and irreplaceable legacy that must be preserved for future generations”. Båda texterna talar om kulturarvets betydelse för framtida generationer. Dessa människor utgör en intressentgrupp som omöjligt kan uttala sig kring de konserveringar som utförs i dag. Därför behöver de representanter som kan föra deras talan. De personer som arbetar med kulturvård, det vill säga professionella och frivilliga som engagerar sig för att bevara det kulturarv vi värderar i dag, är de som tar på sig den rollen. Denna uppgift ingår också i konservatorns åtagande enligt E.C.C.O. Professional Guidelines, där det står att konservatorn ska bevara kulturarvet för framtiden: ”The fundamental role of the Conservator-Restorer is the preservation of cultural heritage for the benefit of present and future generations”.³²⁹ Eftersom de som arbetar med kulturvård har den närmaste kontakten med, och kunskapen om, kulturhistoriska objekt finns starka argument för deras lämplighet för uppgiften. Salvador Muñoz Viñas ser det dock som ett problem att vara för insatt, eftersom konservatorns synsätt då inte kan ses som representativt för de mindre insatta.³³⁰ Så länge konservatorn är uppmärksam på övriga intressenters åsikter och har dem i åtanke vid konserveringen torde detta dock inte utgöra något större problem. Muñoz Viñas skriver också att det ligger i konservatorns uppgift att ha ett ansvar gentemot kommande generationer så att inte kulturarvet förändras utifrån rådande smakuppfattning.³³¹ Trots att konservatorns funktion som språkrör för framtida generationer är självpåtaganden är den dock inte mindre viktig eftersom funktionen måste finnas vid en konservering för att inte kulturhistoriska objekt ska kunna förändras endast utifrån samtidens smak.

De framtida generationernas intressen bejakades i Barsebäck även av andra intressenter. Både Petter Jansson, antikvarisk expert, och Cecilia Runsten från entreprenören Wigot Konsult AB argumenterar för att behålla kalkmålningarna framme så att framtida generationer ska veta vad som döljer sig under putsen.

... någon del ska förbli synlig för att visa vad som finns i kyrkan och för att man vid framtida renoveringar ska vara medveten om målningarna.³³²

Det kan vara viktigt att låta delar av de funna kalkmålningarna förbli synliga. Dels av pedagogiska skäl, därför att man klart ser att här finns det målningar och därför anledning att vara försiktig när man gör arbeten i kyrkan i framtiden.³³³

Endast på några mindre partier avses kalkmålningarna förbli synliga. Dels till nöje för församlingen och dels som påminnelse till kommande generationer om vad som göms under vitkalkningen.³³⁴

Även stiftsantikvarien Aina Mandahl använde framtidens generationer i sin argumentation, men då istället att målningarna skulle täckas över för att skydda dem så att framtidens generationer skulle kunna njuta av dem.

³²⁹ E.C.C.O. *Professional Guidelines*, antagna 2002. <http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html> (hämtad 31/10 2012).

³³⁰ Muñoz Viñas (2005). sid. 194.

³³¹ Muñoz Viñas (2005). sid. 196.

³³² ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stifts arkiv.

³³³ *Möte 2001-04-23 kl. 10*. Barsebäcks kyrka. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³³⁴ *Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka*. Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26. Lunds stift.

4.5 Konserveringens arbetsgång

Konserveringsprocessens arbetsgång, så som den bör se ut, har specificerats av Riksantikvarieämbetet i skriften *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen*.³³⁵ Arbetsgången är häri uppdelad i nio olika moment. Dessa presenteras här- under och jämförs med hur processen har gått till vid konserveringen av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka. Detta för att se hur väl de stämmer överens och om eventuella avvikelser kan hjälpa till att förklara varför processen i detta specifika fall drog så mycket ut på tiden. Viktigt att hålla i minnet är dock att *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* inte sammanställdes förrän år 2010, alltså tio år efter det att kalkmålningskonserveringen i Barsebäck startade.

1. Behov av konservering eller reparation uppstår

Ofta har konserveringsbehovet redan noterats i den vård- och underhållsplan som ska finnas för alla Svenska kyrkans kyrkor. Om konserveringsåtgärden är tillståndspliktig måste länsstyrelsen kontaktas. Kyrkoantikvarisk ersättning kan sökas genom stiftet och kravet är att konserveringsobjektet är skyddat enligt kulturminneslagen, samt, om det rör sig om ett föremål, att det ska vara upptaget i inventarieförteckningen.³³⁶

2. Konservator kontaktas

Konservator kontaktas för att inspektera skadan och upprätta ett åtgärdsprogram. Detta finansieras av beställaren, som dock kan söka kyrkoantikvarisk ersättning för arbetet. I Lunds stift ska detta moment upphandlas. Enligt kyrkoordningen ska upphandlingen ske affärsmässigt och utan ovidkommande hänsyn (47 kap. 3 §).³³⁷ Enligt *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* bör beställaren innan upphandlingen undvika att ta in offerter från firmor vars konservatorskompetens kan ifrågasättas. Stiftsantikvariern och länsstyrelsen kan råda om lämpliga kandidater. Eftersom det inte finns något certifieringssystem för konservatorer i Sverige kan man ta reda på om kandidaterna är ordinarie medlemmar i Nordiska konservatorförbundet (NKF-S), vilket kräver en universitetsutbildning i konservering.³³⁸

3. Åtgärdsprogram

Den anlitate konservatorn skriver ett åtgärdsprogram och levererar det till beställaren.³³⁹

4. Tillståndsansökan

Beställaren granskar åtgärdsprogrammet, och beslutar om åtgärderna ska utföras, varefter tillståndsansökan sänds till länsstyrelsen.³⁴⁰

5. Beslut

Länsstyrelsen granskar åtgärdsprogrammet och beslutar om tillstånd eller avslag eller om ansökan behöver kompletteras eller ändras. Beslutet sänds därefter till beställaren.³⁴¹

³³⁵ Nilsen (red.) (2010).

³³⁶ Nilsen (red.) (2010). sid. 6.

³³⁷ *Kyrkoordningen*. 1999, uppdaterad 2013. Återfinns på Svenska kyrkans hemsida:

<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=637938> [hämtat 21/2 2013].

³³⁸ Nilsen (red.) (2010). sid. 6f.

³³⁹ Nilsen (red.) (2010). sid. 6.

³⁴⁰ Nilsen (red.) (2010). sid. 7.

6. Upphandling

När länsstyrelsens tillstånd erhållits ska en ny upphandling av konservator ske, med det godkända åtgärdsprogrammet som underlag tillsammans med länsstyrelsens kravspecifikation. I de fall länsstyrelsen kräver antikvarisk medverkan ska även denna upphandlas. När detta är klart, och tidpunkt för arbetets start är bestämd, kontakter beställaren den antikvariska experten för ett möte med konservatorn på plats. Även länsstyrelsen ska meddelas om tidpunkten för arbetets start.³⁴²

7. Konserveringsarbetet

I de fall antikvarisk expert medverkar ska denna vara närvarande under konserveringsarbetet på plats. Om större ställningstaganden uppstår, exempelvis underliggande målningsslager upptäcks, ska detta diskuteras med den antikvariska experten och eventuellt behöver nytt tillstånd från länsstyrelsen sökas. Antikvarisk expertis ska delta i byggmöten om konserveringsarbetet är del av ett större restaureringsprojekt. Konserveringsarbetet avslutas med en konserveringsrapport som dock slutlevereras först när avslutande besiktning är gjord och eventuella ändringar och tillägg är utförda.³⁴³

8. Avslutande besiktning och rapportering

Vid den avslutande besiktningen närvarar konservator, eventuell antikvarisk expert samt länsstyrelsens representant, sammankallade av beställaren. Därefter skickar konservatorn sin rapport till länsstyrelsen och den antikvariska experten skriver en avslutande rapport över utförda åtgärder och kulturhistoriskt intressanta iakttagelser som även den skickas till länsstyrelsen. Ett slutintyg skickas till stiftet om man sökt eller fått kyrkoantikvarisk ersättning.³⁴⁴

9. Uppdatering och förmedling av information

Slutligen uppdateras vård- och underhållsplanen samt inventarieförteckningen med de utförda konserveringsåtgärderna. Konservatorns rekommendationer om objektets fortsatta vård ska förmedlas till vaktmästare, städpersonal, anställda och frivilliga som ansvarar för föremålets bruk, vård, städning, underhåll och förvaring. Information om stödförebyggande åtgärder och evakuering måste förvaras så att obehöriga inte kommer åt den. Ansvar för detta ligger hos beställaren, det vill säga församlingen.³⁴⁵

Detta är alltså den arbetsgång som numera förordas av Riksantikvarieämbetet men frågan är hur den ideala konserveringsprocessen ställer sig mot den i Barsebäcks kyrka. Behovet av en restaurering av kyrkan började diskuteras under 1990-talet och år 1997 hade entreprenören Wigot Konsult AB anlitas av församlingen, vilka sände in en tillståndsansökan till länsstyrelsen som bland annat innefattade omkalkning av kyrkorummet.³⁴⁶ Redan vid denna tid hade man engagerat Petter Jansson från Landsantikvarien i Skåne län, som sedermera utsågs till antikvarisk expert. Här skiljer sig arbetsgången något från de som nämns i *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen*, då Riksantikvarieämbetet vid denna tid fortfarande hade en remissfunktion och därför också skulle höras innan arbetets påbörjan. Konservator Ingrid Hemgren från Riksantikvarieämbetet gjorde dessutom en in-

³⁴¹ Nilsen (red.) (2010). sid. 7.

³⁴² Nilsen (red.) (2010). sid. 7.

³⁴³ Nilsen (red.) (2010). sid. 7.

³⁴⁴ Nilsen (red.) (2010). sid. 7.

³⁴⁵ Nilsen (red.) (2010). sid. 8.

³⁴⁶ *Barsebäcks kyrka, invändig putsnings- och kalkmålningsarbeten*. Wigot Konsult AB till Länsstyrelsen Skåne län, 1997-03-14. Dnr. 225-13096-97. Länsstyrelsen Skåne län.

spektion på plats i kyrkan, eftersom man misstänkte underliggande kalkmålningsskador under putsen.³⁴⁷ Konservatorsexpertis från Nationalmuseet i Köpenhamn, Peder Bøllingtoft, tillfrågades också på grund av de stora vittringsskadorna och saltproblematiken. I samma ärende kontaktade man Kenneth Sandin, professor i materiallära på LTH. Stiftet kontaktades inte i detta skede, eftersom kyrkoantikvarisk ersättning ännu inte fanns att söka, utan detta gjordes först år 2001. Istället ansökte församlingen år 1996 kyrkobyggnadsbidrag från kyrkofonden, men fick avslag på grund av att församlingen ansågs ha egna möjligheter att finansiera omkostnaderna.³⁴⁸ Ännu en ansökan om kyrkobyggnadsbidrag gjordes år 1997, men även denna fick avslag med samma motivering.³⁴⁹

Nästa steg var att anlita en konservator, men eftersom Lunds stifts krav på upphandling inte kom förrän senare torde detta ha skett genom rekommendation av någon av de aktörer som redan var engagerade i processen. Konservator Magnus Wihlborg skrev ett åtgärdsprogram i november 1995. Detta innefattade konservering av kalkmålningarna i valvbågen som togs fram redan år 1927, samt en provknackning och undersökning av kyrkans kalklager före omkalkningen av kyrkan.³⁵⁰ I september 1997 godkände länsstyrelsen åtgärdsförslaget och specificerade krav om antikvarisk medverkan av Landsantikvarien i Malmöhus län liksom att regelbundna byggmöten skulle hållas där både den antikvariska medverkan och länsstyrelsen skulle bjudas in till.³⁵¹

Liksom vid upprättandet av åtgärdsprogram saknades krav på upphandling vid denna tid och troligtvis tillfrågades inte någon annan konservator än Magnus Wihlborg för konserveringsarbetena. Att större partier av kalkmålningarna hade så dålig vidhäftning vid underlaget och det bedömdes som nödvändigt att ta fram dem under putsen diskuterades kontinuerligt med den antikvariska experten. Länsstyrelsen verkar inte ha tagit något nytt beslut i frågan.

Vid den avslutande besiktningen var den antikvariska medverkan nöjd med de utförda åtgärderna och skrev sin rapport. Dock hade nu även stiftet blivit en delaktig aktör eftersom ansökan från församlingen gjorts om kyrkoantikvarisk ersättning. Det var framförallt stiftet som ifrågasatte lämpligheten i att hålla kalkmålningarna framme i den fuktiga kyrkan och som därför ställde kravet om övertäckning för att bevilja utbetalning av den kyrkoantikvariska ersättningen. Det framförallt frågan om övertäckning av kalkmålerierna som bidrog till att processen drog ut på tiden. Konserveringsrapport skrevs därför inte förrän år 2005, och då endast för kalkmålningarna i tornrummet.³⁵²

I jämförelse med Riksantikvarieämbetets nuvarande rekommendationer för konserveringsprocessens arbetsgång verkar således inte Barsebäcks fall skilja sig på avgörande punkter. De

³⁴⁷ Informant: Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, 21/9 2011.

³⁴⁸ *Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag*. Owe Backland, Nils-Olof Persson v. ordf. pastoratskyrkan, 29/11 1995 till Kyrkofonden. Dnr. 330-1482-1996, ink. 12/3 1996. Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm; *Beslut om kyrkobyggnadsbidrag*. Kyrkofonden till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 4/9 1996. Dnr. 330-1482-1996, ink. 12/3 1996. Antikvarisk-topografiska arkivet.

³⁴⁹ *Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag*. Dnr. 330-1886-1997, ink 1997-03-20. Antikvarisk- topografiska arkivet, Stockholm; Kyrkofonden: Underrättelse KBB07-101-96, 1997-09-02. Antikvarisk- topografiska arkivet.

³⁵⁰ *Preliminär arbetsbeskrivning och förslag till arbetsbeskrivning för konserveringsarbeten*. Konservator Magnus Wihlborg till Kyrkorådet i Barsebäck, 24/11 1995. Vidarebefordrat till Riksantikvarieämbetet 28/1 1996. Dnr. 331-508-1996. Antikvarisk- topografiska arkivet.

³⁵¹ Brev från länsstyrelsen i Malmöhus län till Riksantikvarieämbetet. Dnr. 330-1597-1996, 11/3 1996. Antikvarisk- topografiska arkivet, Stockholm; Brev från länsstyrelsen i Malmöhus län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet. Dnr. 330-4794-1997, ink 1997-09-10. Antikvarisk- topografiska arkivet.

³⁵² *Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005*. Magnus Wihlborg, konservator. Lunds stift.

största avvikelserna rör upphandlingen av upprättande av åtgärdsprogram och konserveringsarbeten, där stiftet vid denna tid dock inte ställde sådana krav. Om församlingen hade gjort en upphandling av konserveringsinspektion är det möjligt att man redan då hade utfört viss provknackning och därefter utformat åtgärdsförslaget till att innefatta friläggning av kalkmålningarna, eller en annan strategi för att konservera dem. Detta hade gjort att alla aktörer hade kunnat diskutera friläggningsens nödvändighet innan arbetet påbörjades, och därigenom hade också länsstyrelsen kunnat ta ett mer informerat beslut i frågan. Möjligheten att handläggningstiden i ärendet hade minskat är då ganska stor. Hade stiftet kommit in i diskussionerna på detta tidiga stadium hade även deras synpunkter kunnat beaktas innan arbetet påbörjats.

4.6 Dokumentationsprocessen för en kalkmålerikonservering

År 2005 publicerades slutrapporten för ett forsknings- och utvecklingsprojekt, *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmålerikonservering*, författad av konservator Anna Henningsson.³⁵³ Undersökningen grundade sig på kritiken som på senare år kommit mot ofullständiga konserveringsprogram som ofta saknar tillräckligt med fakta för att värdera skadeproblematik och rekommenderade konserveringsåtgärder, vilket i slutändan leder till längre processer och svårigheter att utforma program för kalkmålningarnas framtida vård.³⁵⁴ Ett konserveringsprogram är enligt rapportens definition en dokumentationshandling som både innehåller resultatet av en konserveringsteknisk förundersökning och ett utarbetat åtgärdsförslag.³⁵⁵ Enligt Henningsson bör en konserveringsprocess innehålla följande moment, som alla ska åtföljas av tydlig dokumentation:

1. *Utarbetande av program*: Konservatorsteknisk förundersökning för att utreda skadeorsak och skadetyper. Undersökningen ska resultera i ett konserveringsprogram innehållande undersökningsresultat och åtgärdsförslag. I åtgärdsförslaget är det viktigt att nödvändigheten och val av konserveringsmetoder och material begrundas. Den konservatorstekniska förundersökningen ska omfatta: objektidentifikation, objekthistoria, materialteknisk undersökning samt kartläggning och tolkning av skadeprocessen.³⁵⁶
2. *Konservering av provyta*: En provkonservering av en mindre yta enligt uppgjorda metoder och konserveringsprogrammet revideras utefter resultaten. Alternativt kan man istället göra laborietester av rekommenderade material. Detta moment underlättar beslutsunderlaget för myndigheter och beställare samt ger en möjlighet att testa lämpligheten av rekommenderade material, applikationsmetoder, blandningsförhållande etc.³⁵⁷ Detta bekostas av uppdragsgivaren, eventuellt med hjälp av kyrkoantikvarisk ersättning.
3. *Utförande av åtgärder*: Konserveringsprogrammet omsätts praktiskt och åtgärderna dokumenteras löpande under arbetets gång genom karteringar, fotografier och tester av konserveringsmaterialens verksamhet. Dokumentationen underlättar besiktningar och kontroller under arbetet.³⁵⁸

³⁵³ Anna Henningsson (2005). *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmålerikonservering*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. http://www.raa.se/publicerat/varia2011_3.pdf [hämtat 22/2 2013].

³⁵⁴ Henningsson (2005). sid. 5.

³⁵⁵ Henningsson (2005). sid. 7.

³⁵⁶ Henningsson (2005). sid. 15f.

³⁵⁷ Henningsson (2005). sid. 16.

³⁵⁸ Henningsson (2005). sid. 16f.

4. *Utarbetande av konserveringsrapport*: Sammanställning av konserveringsrapport utifrån åtgärdsdokumentationen med hjälp av text, översiktsfotografier, detaljbilder, lokaliseringssystem och åtgärdskartering. Avvikelse från konserveringsprogrammet beskrivs och motiveras. Konserveringsrapporten är viktig för att i framtiden kunna förstå de utförda konserveringsåtgärderna och därför är tydlighet väsentligt.³⁵⁹
5. *Framtida övervakning*: Framtida övervakning av objektet samt konserveringsåtgärdernas långsiktiga verkan, vilka bygger på konserveringsprogrammet och konserveringsrapporten. Syftet är att observera förändringar och konsekvenser av utförda konserveringsåtgärder.³⁶⁰ Detta bekostas också av församlingen.

Enligt Henningssons undersökning är dokumentation väsentlig för att en konservering ska kunna utföras på bästa sätt. Detta gäller inte endast slutrapporten utan i minst lika hög grad konserveringsprogrammet som ska föregå konserveringsarbetet. Henningssons slutsatser av arbetet är intressanta att diskutera utifrån Barsebäcks kalkmålningkonservering eftersom det kan ge en förklaring till varför arbetet och diskussionerna här blev så långdragna. Liksom ovan konstaterats var konserveringsdokumentationen kring Barsebäcks kalkmålningar sparsam. Detta blir ännu tydligare vid en jämförelse med Henningssons dokumentationsprocess. Av konserveringsprocessens fem faser finns från Barsebäck endast dokumentation i form av ett åtgärdsprogram upprättat innan kalkmålningarnas omfattning och skick hade undersökts, samt en konserveringsrapport som endast tar upp en del av kalkmålningarna i kyrkorummet. Det är viktigt att hålla i minnet att något krav på tydligare dokumentation inte ställdes av länsstyrelsen vid denna tid, men att det inte gjordes har fått konsekvenser för processen. Framförallt gäller detta avsaknaden av ett konserveringsprogram. Enligt Henningssons definition av begreppet ska detta innehålla både en konserveringsteknisk förundersökning och ett åtgärdsprogram. Hade kalkmålningkonserveringen i Barsebäck föregåtts av en noggrant dokumenterad förundersökning där skadeorsak och skadetyper utretts samt innehållande en diskussion kring lämpliga konserveringsmetoder hade man fått ett skriftligt dokumentationsunderlag som kunnat hänvisas till i senare diskussioner. Dessutom hade man kunnat motivera varför kalkmålningens friläggning var det enda tänkbara konserveringsalternativet, vilket troligtvis hade underlättat för stiftets agerande i frågan. Genom att utföra en provkonservering där olika metoder kunde prövas mot varandra hade kanske ett alternativ till friläggningen kunnat hittas. Möjligheten finns också att man, genom att redan innan konserveringen fastställa orsaken till och konsekvenserna av fukt- och saltproblematiken i muren, hade kunnat åtgärda denna genom en preventiv konservering och klimatstyrning i rummet. Även om en friläggning fortfarande hade ansetts nödvändig hade man kanske kunnat undvika, eller åtminstone påskynda, diskussionerna kring övertäckning.

4.7 Sammanfattning av formella och organisatoriska perspektiv

Sedan Svenska kyrkan skildes från staten år 2000 har villkoren för kyrkans verksamhet förändrats. Även om Svenska kyrkan formellt äger sina byggnader och inventarier regleras dock fortfarande deras vård och underhåll av Kulturminneslagens 4 kap. För att göra förändringar av kyrkobyggnaderna och deras inventarier krävs dessutom tillstånd från länsstyrelsen. Som en hjälp för församlingarna, vars ekonomiska underlag har minskat i och med det sjunkande medlemsantalet, har staten infört kyrkoantikvarisk ersättning. Dessa medel fördelas centralt mellan stiftet och inom dessa av stiftsantikvarien.

³⁵⁹ Henningsson (2005). sid. 17.

³⁶⁰ Henningsson (2005). sid. 17.

Det finns ett antal formella aktörer vid en konserveringsprocess som beskrivs av Riksantikvarieämbetet. Dessa är beställare (församlingen), tillståndsprovande myndighet (länsstyrelsen), läns museer, central förvaltningsmyndighet (Riksantikvarieämbetet), stiftsantikvarie, konservator och antikvarisk expertis. Alla dessa aktörer har varit en del av kalkmålningskonserveringen i Barsebäcks kyrka. Den antikvariska expertisen hämtades i detta fall från läns museet och dessa aktörer var således desamma. Stiftsantikvarien var en del av konserveringsprocessen men kom inte in i arbetet från början utan först sedan den kyrkoantikvariska ersättningen hade införts och församlingen ansökt om sådan, år 2001. Vid sidan av de formella aktörerna förekom det en del informella aktörer som inte nämnts i Riksantikvarieämbetets skrifter. En av dessa är entreprenören som i Barsebäck ansvarade för kommunikationen mellan församlingen och de olika myndigheterna och institutionerna samt rekryterade underentreprenörer såsom exempelvis konservatorerna. Därutöver anlätades i Barsebäck expertis och konsulter inom andra områden än den antikvariska, inom konservering och klimatomätning.

År 2008 kom krav från stiftet om upphandling av konservatorstjänster vid för att få kyrkoantikvarisk ersättning. Två år senare gav Riksantikvarieämbetet ut *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen* som en hjälp för församling och konservatorer att få ordning på konserveringsprocessens formella arbetsgång. Detta var dock flera år efter kalkmålningskonserveringen i Barsebäck och det går också att finna en del skillnader i arbetsgången här mot den rekommenderade. Framförallt rör det sig om förberedande undersökningar och dokumentation av konserveringsprocessen som till stor del saknas i Barsebäcks fall. Behovet av dessa understryks även av den FoU-rapport som skrivits av konservatorn Anna Henningsson för Riksantikvarieämbetet. I denna understryks vikten av utförliga förundersökningar och av dokumentationen genom hela konserveringsprocessen. Om sådana krav hade ställts i Barsebäcks fall hade troligtvis en del diskussioner som uppkom under vägen ha kunnat lösas redan innan konserveringsarbetet sattes igång, vilket hade underlättat processen. Om man haft upphandling av konservatorskompetensen hade troligtvis dokumentationen kring åtgärdsförslag och konserveringsbeslut varit mer utförlig eftersom konkurrensen om jobbet i Barsebäck hade varit hårdare.

5. Värdemässiga perspektiv på Barsebäcks restaureringar

5.1 Värdemässiga perspektiv

Kapitlet om värdeperspektiv är uppdelat i tre delar. Den första rör kalkmålningens friläggning som gjordes åren 1927-1928. Denna tidiga konserveringsprocess har belysts för att ge värdeanalysen en tidsmässig dimension. Därefter redovisas och analyseras den offentliga dokumentationen från kalkmålningens konservering på 2000-talet där de formella intressenterna har fått uttrycka sina argument. Slutligen tas de värdeperspektiv upp som framkommit genom intervjun med representanter för Barsebäcks kyrka. Ambitionen har här varit att ringa in de informella intressenterna som inte har en roll eller en röst i den officiella dokumentationen och att se vilka värden som kalkmålningarna kan tillskrivas av dem.

5.2 Kalkmålningens friläggning – diskussion 1927-1928

Under friläggningen av kalkmålningarna i valvet mellan torn och långhus, 1927-1928, engagerade sig restaureringsarkitekten själv, Theodor Wåhlin, vilket han tillsynes inte gjort i kritiken av den övriga restaureringen i Barsebäck. Wåhlin skrev direkt till Riksantikvarien att han har påträffat kalkmåleri. I brevet beskrevs den på följande sätt:

Målningen, ett bladverk av ganska grov behandling, är mycket fragmentarisk och härrör antagligen från 1500-talets början. Den torde vara utan nämnvärt konsthistoriskt intresse men verkar ganska dekorativ, varföre skäl torde vara att undersöka, om den kan spåras i hela den dock numera delvis av mur dolda valvöppningen.³⁶¹

Wåhlin skriver i sitt brev ”utan nämnvärt konsthistoriskt intresse”. Med detta menar han troligtvis att kalkmålningarna inte har någon större potential som konsthistorisk källa som skulle motivera att ta fram dem.

Mot det konsthistoriska värdet ställer Wåhlin det dekorativa värdet. Det första man tänker på när man hör ordet dekorativt är att det syftar på något som är estetiskt tilltalande. Att något är dekorativt behöver dock inte nödvändigtvis innebära en hög konstnärlig kvalitet. Istället är kravet som ställs på en dekorationsmålning snarare att den harmoniserar med rummet den befinner sig i och att den har en så pass hög estetisk kvalitet att den inte stör helhetsintrycket.

Efter Wåhlins upptäckt av kalkmåleriet hänvisade Riksantikvarien till professor Rydbeck att inspektera målningen, och denne skickade sin amanuens Olle Källström som arbetade på Lunds universitets historiska museum. Källström höll med Wåhlin om att målningen borde tas fram i sin helhet och framförde argumentet att den ”utgör en dekorativ enhet”³⁶². Således verkade inte heller Källström anse att den hade ett konsthistoriskt värde, utan att värdet var mer estetiskt, samtidigt som det ju hade en historia i kyrkan. Dock ansåg han att kalkmålningarna från två olika tider skulle tas fram och visas samtidigt i valvbågen. Eftersom dessa från början inte var tänkta att synas tillsammans innebär detta också ett värdemässigt ställningstagande. Förfarandet att ta fram båda lagren ger en möjlighet att visa på kyrkobyggnadens levnadshistoria istället för att ta fram och återskapa ett visst skede i dess historia.

³⁶¹ Brev från domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin till Riksantikvarien. 22/10 1927. Dnr. 4310. Antikvarisk-topografiska arkivet.

³⁶² Brev från amanuensen Olle Källström till Riksantikvarien. 12/12 1927. Dnr 5089. Antikvarisk-topografiska arkivet.

5.3 Formell dokumentation vid kalkmålningsskonserveringen 2000-2003

Av de intressenter som hörs i dokumentationen som finns tillgänglig från konserveringsprocessen av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka är det få som argumenterar utifrån ett värdeperspektiv. Istället är det vanligare att argumenten har en konserveringsteknisk karaktär, även när de uttalas av personer utan formell konservatorskompetens. Dock finns det några undantag som ska redovisas och diskuteras här.

En av de intressenter som för fram flest argument av värdemässig karaktär är den antikvariska experten Petter Jansson från Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Redan år 2000, då man under ett byggmöte diskuterade om målningarna skulle tas fram, och om de där-efter kunde täckas över igen, argumenterar Jansson för att behålla en del kalkmålningar framme. Han anser att frågan om huruvida kalkmålningarna ska tas fram till stor del bestäms av deras omfattning och skick.³⁶³ Trots det att de båda konservatorerna Magnus Wihlborg och Peder Bøllingtoft menar att målningarna kan täckas över igen efter konserveringen för att skydda dem, anser Jansson att ”någon del ska förbli synlig för att visa vad som finns i kyrkan och för att man vid framtida renoveringar ska vara medveten om målningarna”.³⁶⁴

Även år 2001, när friläggningen och konserveringsarbetet påbörjats, återkom denna typ av värdemässig argumentation. Först yttrades den i ett byggmötesprotokoll, där texten speglar hur diskussionerna gick vid denna tidpunkt:

Det kan vara viktigt att låta delar av de funna kalkmålningarna förbli synliga. Dels av pedagogiska skäl, därför att man klart ser att här finns det målningar och därför anledning att vara försiktig när man gör arbeten i kyrkan i framtiden. Dels därför att det är roligt för församlingen att kunna se exempel på vad som finns under vitkalkningen. Man ska dock nöja sig med mindre partier eftersom riskerna att en frilagd kalkmålning förstörs är ganska stora.³⁶⁵

Trots att man är medveten om riskerna för kalkmålningarnas bevarade argumenterar Jansson ändå för att mindre partier ska få behållas framme. De värdemässiga vinsterna för den nutida församlingen ses således som större än värdet av att bevara målningarna för framtiden.

Liknande värdemässiga argumentation framkommer också i en arbetsbeskrivning över de planerade kalkmålningsskonserveringarna i kyrkan. Texten är undertecknad av Cecilia Runsten på Wigot Konsult AB, som fungerade som entreprenör vid renoveringsarbetena i Barsebäcks kyrka:

Endast på några mindre partier avses kalkmålningarna förbli synliga. Dels till nöje för församlingen och dels som påminnelse till kommande generationer om vad som göms under vitkalkningen.³⁶⁶

Värdeargumenten speglar dock inte endast hennes personliga åsikt i frågan utan snarare den utgångspunkt för arbetena som man enats om bland de då inblandade intressenterna, exempelvis församling och konservator, inför tillståndsansökan till länsstyrelsen.

³⁶³ ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stifts arkiv.

³⁶⁴ ”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stifts arkiv.

³⁶⁵ *Möte 2001-04-23 kl. 10*. Barsebäcks kyrka. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³⁶⁶ *Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka*. Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26. Lunds stift.

Petter Janssons värdemässiga argument fortsätter i de rapporter som han skrev i egenskap av antikvarisk expertis i renoveringsprojektet. Att i detta sammanhang använda en värdeterminologi ter sig ytterst naturligt eftersom det rör sig om kulturhistorisk bedömning av utförda konserveringsarbeten. I den första som skrevs år 2002, innan tornrumsvalven var färdigkonserverade skrev Jansson följande om den kulturhistoriska bedömningen av åtgärderna på kalkmålningarna:

Renoveringsarbetet har resulterat i påtagliga förändringar av kyrkorummet samtidigt som grundkaraktären av stilblandning har bibehållits väl. [...] Framtagna kalkmålningar från medeltiden och 1700-talet utökade interiörens redan rika stilblandning.³⁶⁷

När även tornrumsvalvets konserveringsarbeten avslutats, år 2003, skrev Jansson i sin antikvariska kontrollrapport att:

Renoveringsarbetet har i stort påtagligt ändrat kyrkorummet samtidigt som grundkaraktären av stilblandning bibehållits eller accentuerats. Med synliga kalkmålningar har tornets medeltida karaktär förstärkts [...] De synligt bevarade kalkmålningarna är av skiftande bevarandegrad och tydlighet men skildrar sammantaget en ovanligt rik kontinuitet av utsmyckning från romansk tid till 1700-talet. Målningarna i tornvalvet har ett särskilt intresse för tolkningen av rummets bakgrund, tidigare gestaltning och användning. Även om de bara bevarats i relativt fragmentariskt skick ger de sammantaget en uppfattning om rummets tidigare rikedom.³⁶⁸

Den tredje rapporten redovisar den byggnadsarkeologiska undersökning som Jansson gjorde av Barsebäcks kyrka. Här värderas Barsebäcks målningar i relation till de kalkmålningar som sedan en längre tid varit kända i den närliggande Hofterups kyrka, och som dithills värderats högt, men som man nu upptäckt har ett färre antal målningsskikt vilket tolkas som att Barsebäcks församling haft råd att måla om kyrkan oftare.

De framkomna kalkmålningensresterna visar att kyrkan [i Barsebäck] redan mycket tidigt haft en osedvanligt rikhaltig utsmyckning/gestaltning, betydligt rikare än man tidigare anat. Detta tycks haft en kontinuitet under hela medeltiden med nya högkvalitativa målningstidperioder efter varandra, på ett annat sätt än i Hofterups kyrka, där kyrkan visserligen fått kalkmålningens utsmyckning tidigt (1100-tal) [sic.] men att detta tycks ha följts av betydligt enklare kalkmålning först under senmedeltid. Detta återspeglar en skillnad i förhållande bakom respektive kyrka/ [sic.] mellan socknarna. Fynden i Barsebäcks kyrka samt i flera andra kyrkor under senare år ger också anledning att tro att rikhaltig tidigmedeltida kalkmålningens utsmyckning varit betydligt mer utbredd/ vanligare än man hittills vetat/ trott. Detta förringar på intet sätt värdet av målningarna i Barsebäcks kyrka.³⁶⁹

Av citaten ovan framgår det att, trots att konservatorerna Wihlborg och Bøllingtoft redan år 2000 talat om en övertäckning av kalkmålningarna när de väl var färdigkonserverade, gick den värdemässiga argumentationen framförallt ut på att motivera varför man skulle behålla en del kalkmålningar framme. Detta ändrades delvis när stiftet kom med i diskussionerna då församlingen ansökte om kyrkoantikvarisk ersättning. Stiftet ansåg att kyrkoantikvarisk ersättning inte kunde utgå till friläggning av kalkmålningar och för att kalkmålningarna skulle

³⁶⁷ *Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer. s. 18. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³⁶⁸ *Barsebäcks kyrka – invändig renovering: Antikvarisk kontroll 2002-03*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:81. Petter Jansson, 2003. s. 11. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³⁶⁹ *Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003*. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003). s. 34f. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

kunna bevaras för eftervärlden i det då skadliga inomhusklimatet ställde stiftsantikvarien Aina Mandahl krav på övertäckning av kalkmålningarna i tornrumsvalvet.

Kulturminnesvårdens allmänna uppfattning i frågan om framtagning av idag dolda kalkmålningar är att de mår bäst av att finnas kvar under det täckande kalkskiktet, som inte sällan döljer medeltida kalkmålningar och att varken kyrkobyggnadsbidrag eller kyrkoantikvarisk ersättning utgår för framtagning och konservering av tidigare dolda kalkmålningar. (Enl. Länsantikvarie Erik Nordin, sakkunnig i Svenska kyrkan ang. handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.)³⁷⁰

Argumentationen i ovanstående citat är inte direkt värdemässigt grundat. Dock ger det uttryck för stiftets hållning i övertäckningsfrågan där två sidor av kalkmålningarnas värden ställdes mot varandra. Dels den som stiftet företrädde, att kalkmålningarna mådde bäst om de skyddades från saltkristallisation och nedbrytning under ett offerskikt. Att spara kalkmålningarna för eftervärlden var således det tyngst argumentet. Dels fanns det en motsatt argumentering som företrädde av många av de övriga intressenterna, framförallt av den antikvariska experten och församlingen, som ville behålla kalkmålningarna framme. Argumentationen för denna ståndpunkt bottnade framförallt i tanken att eftersom en övertäckning ändå inte skulle garantera målningarna skydd för framtiden borde de få stå framme så länge de nu kunde bevaras för att åtminstone kunna njutas av dagens kyrkobesökare.

Den sistnämnda åsikten lutade sig delvis på det uttalande i frågan som kom från Riksantikvarieämbetets konservator Misa Asp:

Det bästa är att inte ta fram målningar som sitter under en skyddande kalkning. I framtiden kan det komma att utvecklas metoder att analysera bilder och ingående material bakom övertäckningar. Finns det då kvar av icke framtaget muralt måleri i våra kyrkor kommer det att vara mycket värda tack vare sin autenticitet.

Om muralt måleri ändå tas fram bör det accepteras och respekteras i befintligt skick. Nyframtaget kalkmåleri har ett stort värde i sin autenticitet. Restaurering, retuschering, komplettering eller ”bättring” på annat sätt, bör inte få förekomma. Om det ändå sker bör det föregås av en skriftlig motivering som kan arkiveras tillsammans med tydliga fotografier före och efter åtgärden.³⁷¹

Asps huvudargument, förutom de rent tekniska svårigheterna med att täcka över kalkmåleri, grundar sig framförallt på autenticitetsvärdet. Mycket av det kalkmåleri som finns i svenska kyrkor togs fram under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, då man inte hyste samma restaureringsetik som råder i dag, och där kalkmåleri flitigt retuscherades och kompletterades. Asp menar därför att nyframtagna kalkmålningar har ett stort autenticitetsvärde då de utgörs av originalmaterial som inte bör manipuleras av dagens restaureringsåtgärder.

Den som framförallt uttrycker sin ståndpunkt i frågan utifrån värdemässig argumentation är klimatkonsulten och civilingenjören Roy Clevenholm som anlätades av församlingen. I sin rapport om hur klimatet i Barsebäcks kyrka påverkar kalkmålningarna och vad man kan göra för att avhjälpa problemet skriver han följande:

Kyrkan har stått i 900 år. Under årens lopp har många förändringar gjorts på byggnaden. Vår tids atmosfäriska omständigheter gör att det är svårt att tänka sig ett nytt 900 års perspektiv [sic.]. Material genomgår omlagringsprocesser och just vatten är med tiden en avgörande erosionsfaktor. Säkerhets [sic.] och miljömässiga aspekter kommer sannolikt att få en mycket stor betydelse framöver och frågan man ställer sig är om inte det är mera logiskt att vi i vår tid med våra förut-

³⁷⁰ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka.* Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

³⁷¹ *Angående övertäckning av muralt måleri.* Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

sättningar får del av historien och dokumenterar den på bästa sätt för framtiden i stället för att spara allt till morgondagen. Målningarna skadas även vid en övertäckning. Graden av skada är emellertid svårbedömd. Utlakningsprocesser av färg och pigmentskikt fortsätter på samma nivå så länge vattentransporten tillåts i väggen.

[...]

Åtgärdsförslag

[...]

5. Att täcka över målningar med argumentet att de annars är utsatta för åldrande skapar nya frågetecken varför ett sådant beslut är ologiskt. Täcks målningarna över är pengar spenderat för framtagningen bortkastade. Vidare är vetskapen om att målningarna nu finns och kan beskådas har större värde än ett omotiverat sparande inför framtiden som inte kan säkerställa bevarandet. Bättre att retuschera målningarna med visst intervall och ta del av historiens vingslag nu än att täcka över inför framtiden.

6. Kyrkan och stiftet måste verka för en levande kyrka, en kyrka i vår tid.³⁷²

Det Clevenholm trycker på i sin rapport är att kalkmålningarna har ett större värde om de får stå framme i rummet för allmänt beskådande, än att de täcks över för att sparas inför framtiden när man inte ens kan säga att denna åtgärd kommer att ge önskat resultat. Som motivation för sin ståndpunkt framhåller han, vid sidan av rent tekniska argument, flera värdemässiga aspekter. Clevenholm nämner att ”vi i vår tid med våra förutsättningar får del av historien” samt att vi ska ”ta del av historiens vingslag”. Härigenom argumenterar han för kalkmålningarnas historiska värde. Detta historiska värde kan inbegripa både det som teoretikern Alois Riegl kallar *historiskt värde* och *åldersvärde*, där det förstnämnda rör ett värde av objektet som historisk källa som kan sättas in i ett historiskt sammanhang och åldersvärdet handlar om att värdesätta vår upplevelse av föremålets ålder utifrån vår fascination för det gamla och för det hisnande i historiens vingslag.³⁷³ Kalkmålningarna kan således fungera både som dokument och som en påminnelse om kyrkans ålder och historia.

”Vetskapen om att målningarna nu finns och kan beskådas” som Clevenholm nämner visar på ett värde av identitetsskapande som kalkmålningarna utgör för församling och kyrkobesökare. När man vet att målningarna finns där, och har varit framme en tid, blir de en del av kyrkorummet som sedan kommer att fattas om målningarna täcks över igen.

En tredje värdemässig aspekt som Clevenholm tar upp är kalkmålningarnas användbarhet i kyrkorummet, det han anknyter till när han talar om ”en levande kyrka, en kyrka i vår tid”. Ett ”omotiverat sparande inför framtiden” bidrar till att göra kyrkan till ett antikvariskt objekt, men om kalkmålningarna kan ha en användbarhet och en relevans även för vår tid, kan de vara viktiga för den levande kyrkan som Clevenholm vill verka för. Argumentationen kan sammanfattas i att kyrkans *bruksvärde* är viktigt.

I citatet ovan argumenterar Clevenholm i klartext något som på andra ställen och av andra intressenter endast antyds. I dokumentationen kring Barsebäcks kyrka uttrycker han sig annars främst i tekniska termer. Detta språkbruk motiveras av att hans roll i processen fram-

³⁷² Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

³⁷³ Riegl, Alois (1996). ”The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development” i: *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Price, Nicholas Stanley, Talley, Mansfield Kirby & Melucco Vaccaro, Alessandra (red.). Los Angeles, Calif.: Getty Conservation Institute. sid. 72-77.

förallt var att hitta tekniska lösningar på klimatproblemen. Därför är det extra intressant att det just är han som framför så starka åsikter som bottnar i värdemässig argumentation.

Dock är Clevenholm långt ifrån ensam i sin bedömning av situationen. Även kyrkoherde Backland har uttryckt liknande argumentation, men dock inte i den skriftliga dokumentationen utan i intervjun för denna uppsats som hölls den 13 december 2011:

Nu är ju bekymret i vapenhuset. Där dröser det ju ändå ner. Det är ju svårt om man säger. Man sa ju att ”de [kalkmålningarna] kommer ju inte vara för all framtid”, det förstår man ju, men då är det ju i alla fall några som får se det. Och hade man lagt för det så menar man att offerskiktet hade inte gjort [någon skillnad] ... där säger de olika, de lärda. Men man menar att det var väl [inte?] så bra att ha dem framme i denna kyrkan som har haft fuktproblem.³⁷⁴

Backland uttrycker samma ståndpunkt som Clevenholm, att det är bättre att behålla kalkmålningarna framme så länge de nu kan bevaras än att täcka över dem när man inte ens vet om det hjälper att bevara dem. Detta uttrycker helt enkelt kalkmålningarnas värde av synlighet.

5.4 Värdediskussionen utanför den formella dokumentationen

De ovan beskrivna värdeargumenten är hämtade ur den formella dokumentationen från Barsebäcks kyrkas restaurering. Eftersom argumenten är relativt få i det skriftliga källmaterialet har det därför kompletterats med intervjuer och anteckningar från muntliga samtal med medverkande i konserveringsprocessen som gjorts i samband med uppsatsarbetet. Framförallt hämtas information från en intervju som utfördes med delar av Barsebäcks församling: kyrkoherden Owe Backland, kyrkorådsordföranden Jan Ranevi och kyrkvaktmästaren Pontus Kvarnholt, den 13 december 2011. Dessutom tillkommer information hämtad från ett samtal med den antikvariska experten Petter Jansson, antikvarie vid Regionmuseet Kristianstad/ Landsantikvarien i Skåne, som gjordes den 21 september 2011, samt de anteckningar som uppsatsförfattaren upptog från ett möte med inblandade i konserveringsprocessen som hölls i Barsebäcks kyrka den 20 september 2011. Denna metod har använts för att få försöka nå värden som tillskrivs kalkmålningarna men som inte nödvändigtvis nämns i den officiella dokumentationen.

Kalkmålningfynden i Barsebäcks kyrka är intressanta eftersom de skiljer sig åt inbördes. Skillnaderna ligger i ålder, placering i kyrkorummet, bevarandegrad och utsatthet för kyrkans inomhusklimat. Dessa skillnader ligger också till grund för hur kalkmålningarna har värderats. Intressant är också att kalkmålningarna i olika delar av kyrkorummet uppvisar stora inbördes likheter som gör det relevant att diskutera dem utifrån placeringen i kyrkorummet. De olika delarna är koret, långhuset, tornbågen och tornrumsvalvet.

Draperimålningen i koret

Målningarna i koret var de som fick det mest blandade mottagandet. En del av kyrkobesökarna tyckte att det var fantastiskt med det draperimåleri som togs fram bakom altaret och änglahuvudena i kortaket.³⁷⁵ Dock fanns det andra, bland dem kyrkoherden Owe Backland, kyrkorådsordföranden Jan Ranevi och kyrkvaktmästaren Pontus Kvarnholt, som tyckte att framförallt draperimålningen var för framträdande. Detta berodde dels på draperimålningens placering, mitt i blickfånget under gudstjänsten där den ramar in altaret och altartavlan, samt att den retuscherats och fyllts i mer än församlingen hade förväntat sig. Följande citat är en transkribering av intervjun med representanter för Barsebäcks kyrka:

³⁷⁴ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁷⁵ Informant: Pontus Kvarnholt, nuvarande kyrkvaktmästare i Barsebäcks kyrka, 13/12 2012.

Owe Backland, kyrkoherde: Där tror jag att det kan vara att kyrkorådet inte riktigt medvetet om att det skulle bli så ifyllt. Man hade kanske kunnat lägga på något tunt, så att man hade sett det lite grand, vad där fanns. Där tror jag att man... men det var väl inte...

Pontus Kvarnholt, kyrkvaktmästare: Precis vad jag skulle säga. Det behövde ju inte vara... så här.

Jan Ranevi, kyrkorådsordförande: Nä...

Kvarnholt: För det tar ju rätt så mycket.

Kajsa Nyström Rudling, intervjuare: Men hur tänkte ni om autenticiteten i det här att man fyller i. Har ni någon tanke om det? Alltså att man har retuscherat för mycket?

Ranevi: Ja, retuscherat för mycket!

Alla håller med

Backland: Ja, det var det man tyckte då kanske, att det var ju inte samma grej då.

Kvarnholt: Nej, jag tycker väl inte riktigt att det är det. För detta är ju nytt ju!

Backland: Och så kan man ju säga så att det var ju väldigt vackert med gamla medeltida valv runt om. Om man tittar på... det är ju väldigt vackert här i koret, när bara murverket får tala. Det är ju mycket 1700-tal [i kyrkorummet]. I och för sig är det det, men det är en medeltidskyrka också. Och runt om är det ju också... det ser man ju inte på samma sätt nu. Med det här kryss[valvet] och den där bågen som kommer här.

Ranevi instämmer.³⁷⁶

Citatet visar varför man till en början kände ett motstånd både mot kalkmålningarna själva och mot deras sätt att behandlas under konserveringen. Det här tar upp är framförallt den höga graden av retuschering och till upplevd rekonstruktion av skadade delar som gjorde att kalkmålningarna gav intrycket av att vara nygjorda. Detta skulle kanske inte i sig ha utgjort ett sådant problem om målningarna varit placerade på någon mindre framträdande plats i kyrkorummet. Dock gav deras placering nu, i blickfånget under gudstjänsterna, upphov till att kyrkorummets karaktär ändrades drastiskt. Backland nämner att korvalvet, då det innan restaureringen fick stå vitkalkat, gav honom en annan känsla av medeltida karaktär i koret. När nu målningarna från 1700-talet togs fram och återskapades gav de upphov till en för honom motstridig bild av stilblandning mellan det medeltida och 1700-talet. Detta menar han till viss del bottnar i hans personliga smak för det enkla och de rena linjernas estetik.

Den personliga smaken är subjektiv och kan därför skilja sig åt från person till person. Ett annat exempel på när smaken fått styra hur kalkmålningarna värderas kommer från komministern i Barsebäcks kyrka, Eva Hejde, som enligt kyrkoherden Owe Backland tycker mycket om änglar och därför har använt änglarna i korvalvet i sin predikan.³⁷⁷ Änglamålningarna från 1700-talet får därigenom ett värde som utgår från Hejdes personliga intresse. Detta intresse för änglar får dock även en betydelse för församlingen eftersom det genom Hejdes predikan knyter kalkmålningarna Bibelns texter och budskap. Värt att notera i sammanhanget är att denna anknytning mellan bild och text är ett av de ursprungliga huvudsyftena till varför kalkmålningarna målades i kyrkan från början. Anknytningen var visserligen viktigare under medeltiden och minskade med reformationens Bibelöversättning till folkspråket och den

³⁷⁶ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁷⁷ Informant: Owe Backland, Kyrkoherde i Barsebäcks församling. Intervju 13/12 2011.

successivt ökade läskunnigheten, men kopplingen mellan kyrkans bilder och Bibelns texter var fortfarande relevant på 1700-talet när änglahuvudena målades.

Kalkmålningarna i predikan

Att kalkmålningarna refereras till i predikan är intressant eftersom det visar att den religiösa kontexten i vilken målningarna skapades delvis finns kvar eller, kanske snarare, har återuppstått. I intervjun med representanterna för Barsebäcks kyrka problematiserades frågan dock vidare. Även kyrkoherde Owe Backland sade sig i predikan ha talat om exempelvis den lilla stjärnan som syns ovanför djävulsgestalten på långhusets västvägg, och att han möjligtvis har nämnt några andra kalkmålningar i andra sammanhang. Detta, sade han, har dock avtagit med tiden sedan friläggningen. Kyrkorådsordförande Jan Ranevi förklarade det enligt följande:

Jan Ranevi, kyrkorådsordförande: Det kan kanske inte bli en standardgrej i gudstjänsten att på något sätt påvisa för besökarna i gudstjänsten att här ska ni titta på målningarna. För då hade det... det går inte att göra. För det är ju i princip samma folk som kommer varje gång.

Owe Backland, kyrkoherde: Ja, inte alltid, men någon gång kan man ju göra det... och jag har nämnt den gestalten då... Men det kan ju vara dags [...]

Ranevi: Ja, men man kan ju inte passa på varje gång, så att säga. När man ser att det är en hel del nya, som inte brukar gå på gudstjänst, då kan man passa på!³⁷⁸

Dopgudstjänst kan vara ett sådant lämpligt tillfälle att nämna kalkmålningarna. Problemet, som Ranevi såg det, är att det är ett förhållandevis litet antal gudstjänstbesökare och att det oftast är samma människor som återkommer. Detta gör att predikan måste varieras för att hålla intresset uppe och det går därför inte att nämna kalkmålningarna för ofta. Detta torde inte ha varit ett problem tidigare i historien när gudstjänstbesökandet var en större självklarhet, men i dag ligger ett stort ansvar på prästen att hålla predikan intressant och relevant för att uppmuntra människor att återkomma till gudstjänsterna. Det är således i andra sammanhang än i söndagsgudstjänsterna som det kan vara relevant att referera till kalkmålningarna. Dock visar diskussionen ändå på att kalkmålningarna kan ha ett religiöst/spirituellt värde i dag. Även om detta givetvis inte är lika påtagligt som det var när målningarna skapades.

Djävulsfiguren i långhuset

Den målning som har fått mest uppmärksamhet från kyrkobesökare verkar ha varit den djävulsfigur med snabelliknande näsa och en liten röd stjärna ovanför som sitter på långhusets västvägg, daterad till 1400-talet.³⁷⁹ Uppmärksamheten var dock som störst i början, varefter man med kyrkoherde Owe Backlands ord blivit ”hemmablind”. Framförallt är det vid förrättningar, som dopgudstjänster, där nya kyrkobesökare kommer till kyrkan som folk frågar om djävulsfiguren. Särskilt är det barnen som är fascinerade, i synnerhet av snabeln, som vaktmästaren Pontus Kvarnholt ofta har hört kommenteras.³⁸⁰

Det verkar även vara djävulsfiguren som uppmärksammats mest utanför församlingen. I en tidningsartikel som behandlade den pågående kalkmålningsskonserveringen omtalas den redan

³⁷⁸ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁷⁹ Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer, sid. 17. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

³⁸⁰ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

i rubriken: ”Kyrkan vittrar - då dyker djävulen upp”. Därefter diskuteras den i artikeln där reportern frågar konservatorn Magnus Wihlborg varför man skulle måla en sådan figur i kyrkan, och Wihlborg hänvisar då till den dåliga läskunnigheten under medeltiden.³⁸¹ Reportern påpekar vidare att det inte blir något vanligt julfirande i kyrkan detta år eftersom det nu ”sitter en djävul på kyrkväggen”. Kyrkoherde Backland försöker i artikeln dock tona ner djävulsfigurens roll genom att påpeka: ”- Jo. Men om man tittar i ena hörnet kan man också se en stjärna. Den representerar hoppet och det tycker jag vi skall ta fasta på när vi tittar på figuren”. Denna stjärna, som en motpol till djävulsfiguren, har Owe Backland dessutom nämnt i en predikan: ”jag predikade faktiskt om min stjärna då när det var aktuellt. Den stod över det som var ont, på något sätt... och jag ville lyfta fram den då”.³⁸²

Djävulsfiguren är intressant eftersom den representerar ett bildspråk som inte används i samma utsträckning inom religiös konst i dag, en representation av ondskan. Denna ikonografi skulle visa på farorna med att inte följa Guds ord och tjänade således som avskräckande exempel för kyrkobesökarna. Tydligast blir detta i avbildningar av yttersta domen där människorna vaknar ur sina gravar på den yttersta dagen för att möta sin dom om var de ska spendera evigheten. Eftersom djävulsfiguren i Barsebäck endast utgör ett fragment av en större bild är det svårt att avgöra vilket syfte bilden hade från början. Det är även tänkbart att den var en typ av drolleri som utgjordes av oftast burleska framställningar av fantasifigurer och fabelväsen som var vanligt förekommande i den medeltida konsten, inte minst på kalkmålningar. Oavsett det ursprungliga syftet utgör djävulsfiguren i dag ett inslag i kyrkorummet som kan te sig malplacerat, men som ändå väcker fascination. Den har ett värde i egenskapen av att vara annorlunda och något spektakulärt som väcker reaktion hos betraktaren.

S:t Jakobs pilgrimsanknytning

En annan religiös aspekt av Barsebäcks kalkmålningar handlar om pilgrimser. Bakgrunden till detta är den gestalt som avbildats i tornrummets södra kapp, identifierad som Jesu lärjunge S:t Jakob genom ett bevarat språkband med texten ”Sanctos Iacobus”. Målningen har daterats till 1300-talet och Jakob är här försedd med pilgrimshatt och vandringsstav. Denna bild har i församlingen fått symbolisera pilgrimen, och har i denna egenskap inspirerat församlingen på flera sätt. Sedan friläggningen av kalkmålningen har några församlingsmedlemmar gett sig ut på pilgrimsvandring till S:t Jakobs grav i Santiago de Compostela i Spanien, en av medeltidens största vallfartsorter. Att detta direkt kan kopplas till Barsebäcks Jakobsbild vill dock inte kyrkoherde Backland påstå, eftersom han säger att pilgrimsvandringar är ett fenomen som ökat inom kyrkan på senare tid, och att även radio och TV kan ha bidragit.³⁸³ Dock vill han inte utesluta att kalkmålningen kan ha inspirerat, en åsikt som också framfördes under det återsamlingsmöte som hölls den 20 september 2011.³⁸⁴ En ännu tydligare inspirationskälla har S:t Jakob varit när ett nytt bostadsområde skulle byggas efter kyrkorestaureringen, där en av gatorna fick namnet Pilgrimsvägen.³⁸⁵ Ett intressant sammanträffande i sammanhanget är att man under de arkeologiska förundersökningarna i området hittade en pilgrimsampulla som

³⁸¹ Rosvall, Östen (2000). ”Kyrkan vittrar - då dyker djävulen upp”. *Sydsvenskan*. 2000-12-23. sid. 5-7.

³⁸² Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁸³ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁸⁴ Anteckningar från möte i Barsebäcks kyrka 20/9 2011.

³⁸⁵ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

förts till platsen under medeltiden, efter det att vägen redan namngivits.³⁸⁶ Den största pilgrimskopplingen för Barsebäcks kyrka är att man nu har blivit en pilgrimskyrka. Om detta går att hänföra direkt till Jakobsbilden vill inte Backland fastställa, men han berättar i intervjun att den torde ha haft ett visst inflytande:

Och så berättade jag detta för en som heter Anna Alebo, en präst. Hon är pilgrimspräst i Lunds stift kan man säga. Och hon tyckte för några år sedan att man skulle göra en pilgrimsled här. Och då kom hon att tänka på att Barsebäcks kyrka har ju den här Jakobfiguren. Så då ska den gå via denna kyrka. Så man kan säga att hade inte den kalkmålningen funnits, så kan det vara att man [pilgrimsvägen] ändå hade gått [via Barsebäck], men samtidigt är ju Hofterups kyrka ändå äldre. Och jag var på om att, ska man inte gå via den [Hofterups kyrka] då. Men nej, nu blev det denna [väg] man tog. Eller så hade man tagit en annan väg. Alltså det var mycket det att hon tyckte att det var så spännande att man hade hittat den [Jakobsbilden] här.³⁸⁷

Sammanlagt har man märkt ut 74 kyrkobyggnader längs pilgrimsvägen som Anna Alebo, pilgrimspräst i Lunds domkyrkoförsamling, har upprättat genom Skåne och Blekinge.³⁸⁸ Utanför varje pilgrimskyrka på leden finns en skylt med en berättelse som anknyter till pilgrimsvandringen, som även publicerats på pilgrimsvägens hemsida. Berättelsen vid Barsebäcks kyrka handlar om S:t Jakob, dels att han har avbildats i kyrkan och dels hur hans liv och martyrium tedde sig.³⁸⁹ Valet av denna berättelse talar för att Jakobsbilden har haft ett stort inflytande på valet av Barsebäcks kyrka som ett av pilgrimsvägens mål. Detta ger också kalkmålningen ett religiöst värde eftersom målningarna har en relevans för de pilgrimsvandrare som besöker kyrkan, men visar inte lika väl på dess relevans för församlingen eller de som besöker kyrkan oftare. På frågan, som ställdes under intervjun 13 december 2011, om vad det har inneburit för Barsebäcks kyrka att man nu är en del av pilgrimsvägen svarade Backland:

Owe Backland, kyrkoherde: Ja, det innebär ju att vi ska kunna ha mer öppet när det kommer pilgrimsfolk. Nu är det så att det vallfärdar kanske inte hit folk, men vi har nog ändå haft en del häruppe som har bott över i prästgården här.

Pontus Kvarnholt, kyrkvaktmästare: Och här inne [i kyrkan] också.

Backland: Och här inne också, har det gjort. Och så kommer de ibland, när de går uppifrån... de inbitna pilgrimsvandrarna... Men säkert kan det komma någon förbi utan att vi vet om det också. Men det är alltså [så] att man bara kan gå in och ha en liten stund med...³⁹⁰

Det är svårt att avgöra exakt hur stor betydelse Jakobsbilden har haft för församlingen på det personliga planet. I den intervju som gjorts med representanter för kyrkan och församlingen framgår det i alla fall att S:t Jakob har gjort ett stort intryck på kyrkoherde Owe Backland eftersom han återkommer till den flera gånger och pratar om hur han skulle kunna använda den i predikosammanhang.³⁹¹ Att Alebo valt att göra Barsebäcks kyrka till ett av målen på pilgrimsvägen, oavsett hur stor inverkan upptäckten av Jakobsbilden haft på beslutet, har påver-

³⁸⁶ UV-blogg, Riksantikvarieämbetet: "Pilgrimsampullen vid Pilgrimsvägen". Publicerat 23/9 2011. <http://www.uvblogg.se/wordpress/barsebacks-bytomt/pilgrimsampullen-vid-pilgrimsvagen/2011/09/23/> [hämtat 12/12 2012].

³⁸⁷ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁸⁸ Pilgrimsvägen, Svenska kyrkan. <http://www.pilgrimsvagen.se/default.asp?pid=55> [hämtat 12/12 2012].

³⁸⁹ Pilgrimsvägen, Svenska kyrkan: "Barsebäcks kyrka".

http://www.pilgrimsvagen.se/pdf/Barsebacks_kyrka_H2.pdf [hämtat 12/12 2012].

³⁹⁰ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

³⁹¹ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

kat kyrkan. Den har fått en ny betydelse som ett religiöst besöksmål, och därigenom lockat nya kyrkobesökare. Dessa besökare har dessutom uppmanats att koppla ihop sin vistelse i kyrkorummet med kalkmålningen som därigenom har stärkt sitt religiösa värde. I hur stor utsträckning församlingsmedlemmarna har påverkats av detta är svårt att avgöra, men det torde inte ha undgått dem att de nu har en pilgrimskyrka på orten. Dessutom har flera församlingsmedlemmar åkt på pilgrimsfärd och även om inte Jakobsbilden inspirerat till resan torde den ha i alla fall ha fått en ökad betydelse efter hemkomsten.

Avbildningen av S:t Jakob, som fått stå som en representant för pilgrimsvandring, verkar representera tre viktiga värden. Dels rör det sig om ett religiöst eller spirituellt värde som kommer till uttryck i inspirationen till pilgrimsfärd och i den roll han fått för andlighet som uttryckts i predikan. Dels utgör själva pilgrimsvandringen, som Backland påpekar, en del av ett nyväckt intresse som är ett modernt historiebruk. Härvid kan man tolka Jakobsbildens värde som både pedagogiskt och turismfrämjande, det vill säga som en del av en större modern rörelse. Slutligen har bilden av S:t Jakob fått ett identitetsskapande, socialt värde, i och med den personliga betydelsen den fått för de som inspirerats av den, men även för orten då man anknutit till den vid namngivningen av Pilgrimsvägen. Att täcka över kalkmålningen för att bevara den för framtiden skulle innebära en förlust av denna nyvunna identitet.

Ekonomiskt värde

För församlingen är konserverings- och restaureringskostnaden i högsta grad en faktor som spelar in i sammanhanget. Dock är det inte kalkmålningarnas ekonomiska värde som då diskuteras, såtillvida att detta avgör hur mycket pengar de är villiga att lägga på konserveringen. Istället är den konserveringskostnaden ett nödvändigt ont som man får ta när kyrkan restaureras. Att exempelvis lägga mindre pengar på en viss kalkmålning eftersom denna anses mindre ekonomisk värdefull har således inte diskuterats.

Ekonomi spelar dock en stor roll i Barsebäcks renovering eftersom konserveringskostnaderna var så höga att församlingen har varit beroende av ekonomiskt bidrag för att kunna genomföra arbetena. I och med detta har också den intressent som styr över fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning, det vill säga stiftet, fått en större makt i diskussionen om kalkmålningarnas eventuella övertäckning. Ekonomi styr vem som har makten över besluten. Stiftsantikvarien krävde länge en övertäckning av kalkmålningarna för att församlingen skulle beviljas kyrkoantikvarisk ersättning.

Den ekonomiska aspekten var viktig för församlingen. Det märks inte minst i Backlands resonemang kring beslutet att ha framme kalkmålningarna:

Så vi har ju ändå gjort beslutet: det ska vara kvar. [...] Det ska då retuscheras på den väggen. Hade vi sagt: ”Nej”, då hade det inte blivit någonting. Och då hade kanske kostnaden blivit bättre också, men samtidigt, kostnaden var ju att man skulle fästa färgen, och det var ju underhållet, och det hade vi ju en skyldighet att göra, så att... Och det var ju det som var det dyra. Och sen att låta det vara framme blev väl nästan billigare kanske. Så det var lika mycket procedur att fästa det innan.³⁹²

Kostnaden finns med i diskussionen men har inte styrt valet av exempelvis konserveringsmetod, vilket ju inte heller har legat på församlingen. Församlingen har fått rätta sig efter konservatorernas metodval och länsstyrelsens beslut, men ekonomi är likväl ett bekymmer.

³⁹² Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

Mänskligt värde

Ett annat intressant uttalande som ligger nära den ekonomiska diskussionen är frågan om mänskligt värde:

Kajsa Nyström Rudling, intervjuare: [...] Jag märkte på mötet [den 20 september 2011] att du pratade mycket om just det mänskliga värdet. Att du tycker att det är viktigare än just det här antikvariska...

Owe Backland, kyrkoherde: Jaja...

Nyström Rudling: ... om du kunde utveckla det lite?

Backland: Ja, detta är ju ett bekymmer, då för kyrkan. Det är ju dels kyrkorådet med ordförande, kyrkoherden, kyrkvaktmästaren som dras in i detta... kanske även annan personal. Det är ju dels en kostnadssak. Det menar många församlingar, att det är kämpigt när det kostar pengar. [...] Och det är ju arbetsprocessen, att det tar tid av oss. Och den tiden som vi då lägger ner [på restaureringsdiskussioner] skulle vi ju kunna lägga på väldigt mycket mer [arbete] med bygden. Samtidigt som vi tycker att det är väldigt intressant, [...] och vi måste ju göra det. Samtidigt finns det människor som sitter ensamma, som väntar på att vi skulle komma dit kanske. Ja, nu har vi visserligen folk som skulle kunna komma dit och är frivilliga, men lite grand kan det ju vara en krock... det får man ju ta.³⁹³

Även om Backland tycker att det är intressant och vill engagera sig i restaureringsfrågorna i sin kyrka innebär det samtidigt att han klyvs mellan detta och det som han ser som kyrkans uppgift, nämligen att ta hand om människor. Detta torde vara särskilt märkbart i Barsebäcks fall där diskussionerna har varit så utdragna och pågått i så många år. Detta har tagit mycket tid av kyrkans anställda och den tiden har fått tas från exempelvis hembesök hos behövande eller utsatta människor. Det mänskliga värdet, eller det tidsmässiga värdet, är således en resurs som delvis kan mätas ekonomiskt om man tar in kyrkans personals löner. Det är också något som försummas till förmån för den tid som läggs på diskussioner mellan olika intressenter i restaureringsfrågorna.

5.5 Sammanfattning av värdemässiga perspektiv

En uppdelning har här gjorts mellan de värden som nämns i den officiella dokumentationen och de värden som kommit upp under samtal och intervjuer med berörda intressenter i efterhand. Dessutom har dokumentation om kalkmålningens friläggningen på 1920-talet använts för att fördjupa tidsperspektivet.

Vid fyndet av kalkmålningar i tornbågen år 1927 talades det framförallt om två värden: konsthistoriskt och dekorativt. Motiveringen att ta fram målningarna under putsen låg i det dekorativa värdet eftersom de inte ansågs ha ett tillräckligt konsthistoriskt värde.

Det *dekorativa* eller *estetiska värdet* fick inte något större utrymme i den officiella konserveringsdiskussionen på 2000-talet. Dock dök det upp i intervjun med representanter för Barsebäcks kyrka. Utanför den akademiska debatten kan sådana värdeord som ”vackert” användas.

Det *konsthistoriska värdet* återkom dock i 2000-talets dokumentation. Man såg då Barsebäcks kalkmålningar i kontrast mot dem i Hofterups kyrka som stått framme längre och värderats högt. I jämförelsen ansågs dock Barsebäcks målningar stå sig väl eftersom de består av ett

³⁹³ Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

större antal målningsskikt som visar på kyrkans forna rikedom, där man med jämna mellanrum kostat på sig en ommålning av kyrkorummet. Genom fyndet av Barsebäcks målningar fick man dessutom ökad kunskap om målningstraditionerna i bygden under medeltiden.

Det konsthistoriska värdet dök sedan upp igen, delvis i en annan form, i den antikvariska kontrollrapporten där kalkmålningarna värderades utifrån sin förmåga att stärka rummets karaktär av stilblandning och samtidigt visa på byggnadens kontinuitet. Dessa värden uppskattades dock inte av alla. Vid intervjun med representanterna för Barsebäcks kyrka visade sig framförallt kyrkoherden uppskatta det tidigare vitkalkade korvalvet högre än det med framtagna 1700-talsmålningar, eftersom han ansåg att den medeltida karaktären av valv och ribbor nu skymdes. Det finns således ett värde i rummets *estetiska helhetsverkan*, men olika intressenter uppskattar detta värde på olika sätt, genom att antingen föredra den förstärkta stilblandningen eller rummets stilistiska homogenitet.

Ett värde som återkommer i den officiella dokumentationen är det *pedagogiska värdet*. Att kalkmålningarna får förbli synliga ses som ett nöje för församlingen och ett sätt att visa på hur kyrkorummet tett sig genom historien. Samtidigt anser man att det ligger ett pedagogiskt värde i att visa kommande kulturvårdsrepresentanter vad som döljer sig under putsen i kyrkan så att de lättare ska kunna ta beslut kring konserverings- och restaureringsåtgärder.

Det pedagogiska värdet kan också handla om att locka till sig nya besökare som annars inte skulle komma till kyrkan. Här kan man tala om ett *turistvärde* eller i förlängningen ett *ekonomiskt värde*, som i Barsebäck kanske framförallt yttrat sig genom pilgrimsvandrare som besökt kyrkan i och med att den nu blivit en pilgrimskyrka.

Det talas också kalkmålningarnas värde för vår förståelse för den kyrkliga utsmyckningen i Barsebäck och i kyrkorna runtomkring. Detta värde kan beskrivas som pedagogiskt, men har också ett *forskningsmässigt och vetenskapligt värde*. Samtidigt ligger det nära Rigels definition av *historiskt värde*. Till skillnad från konsthistoriskt värde är det inte det estetiska som fokuseras utan istället kalkmålningarnas förmåga att fungera som historiska källor som ger oss kunskap om historien.

Riegl definierar också ett *åldersvärde*.³⁹⁴ Detta handlar inte om objektets förmåga att fungera som historisk källa, utan snarare om värdet i upplevelsen av att något är gammalt, att känna historiens vingslag. Det är också viktigt att det som är gammalt får se gammalt ut, att det får behålla sin patina och inte retuscheras för mycket. Detta ligger nära autenticitetsvärdet.

Autenticitetsvärdet i Barsebäck hör till argumentationen hos dem som anser att kalkmålningarna ska hållas under ett skyddande putsskikt. Här handlar det framförallt om värdet att bevara målningarna inför framtiden. Detta på grund av att deras olika värden inte ska förbrukas under en begränsad tid när de utsätts för nedbrytning och slitage i det dåliga inomhusklimatet. Att kalkmålningar som inte tagits fram eller retuscherats kommer ha ett allt större värde i framtiden eftersom de är så ovanliga. Detta ger dem ett stort värde för framtidens forskning kring friläggnings- och undersökningsmetoder, samt i deras egenskap av oförvanskade historiska källor för framtidens kalkmålningens forskning, ett slags *dokumentationsvärde*.

Att låta kyrkibesökare, kulturvårdare och forskare ta del av kalkmålningarna under den tid de kan bevaras i kyrkan handlar också om ett *tillgänglighetsvärde*. Detta är värdefullt eftersom det bidrar till att göra kyrkan till ett levande rum med relevans även i dag, istället för att

³⁹⁴ Riegl (1996). sid. 72-77.

endast se det som ett antikvariskt objekt. Här kan det sägas handla om ett *bruksvärde* där en del av kalkmålningarnas värde ligger i att de får användas, och i längden även förbrukas, eftersom detta värde är större än att spara dem inför en osäker framtid.

Utanför den officiella dokumentationen kring kalkmålningsskonserveringen, i intervjuerna, uppkommer en del andra värden. Ett sådant är det *religiösa eller spirituella värdet* hos kalkmålningarna. Detta har yttrat sig dels genom det nyvunna intresset för pilgrimsvandring som inspirerats av fyndet av S:t Jakobsframställningen i tornrummet. Parallellt med detta har kalkmålningarna också fått ett religiöst värde i och med att de, om än sporadiskt, har använts i gudstjänstpredikan. Här får dessutom kalkmålningarna del av det värde de ursprungligen haft i kyrkorummet, att illustrera bibelns texter och kristendomens tankar för kyrkobesökarna.

Djävulsfiguren på långhusväggen har visat på ett värde av det som är *annorlunda och spektakulärt*. Det som väcker tankar och frågor. Detta delvis på grund av att den kan kännas malplacerad i ett modernt kyrkorum där denna typ av ikonografi som bygger på varnande exempel och skrämselpropaganda, som var vanligare under medeltiden. Dock bidrar den också till detta värde genom sitt annorlunda utseende i egenskap av fantasifigur, försedd med snabel.

Ett viktigt värde som också kommer upp i intervjun är det *sociala värdet* eller *identitetsvärdet* som kalkmålningarna har givit upphov till. Eftersom kalkmålningarna nu har fått stå framme i kyrkorummet under en längre tid har de båda börjat kopplas ihop med varandra i folks medvetande. Att täcka över målningarna skulle på nytt ändra rummets karaktär och ta bort en del av kyrkans identitet som en kyrka med kalkmålningar. Samtidigt har kalkmålningarna givit församlingen en identitet i sin jämförelse med Hofterups kyrka som tidigare var den kyrka i trakten som värderats högst för sina målningar. Framförallt är det kanske identiteten som pilgrimskyrka som skulle äventyras om målningarna täcktes över, samt anknytningen på orten där den nyligen namngivna Pilgrimsvägen skulle tappa sin identitet.

Slutligen kan nämnas två värden som inte kan räknas som kulturhistoriska, men som likväl har haft relevans i Barsebäck. Ett av dem är det *ekonomiska värdet*, som här inte har handlat om att värdera kalkmålningarna ekonomiskt men som, på grund av de höga kostnaderna som kalkmålningsskonserveringen och friläggningen har utgjort har haft en påverkan på metodval och åtgärdsdiskussioner. Det andra handlar om det *mänskliga värdet* som handlar om tidsmässiga prioriteringar där kyrkoherden påpekat att mycket av den tid som gått åt till kalkmåleridiskussioner och utdragna beslutsprocesser istället hade kunnat läggas på omsorg om människorna i församlingen, som enligt honom borde vara en viktigare uppgift för kyrkan.

Frågan kommer sedan till vilka intressenter som framhåller vilka typer av värdeargument. Ett problem i sammanhanget är att det inte alltid som värdeargumenten framförs tydligt i dokumentationen. Ofta kan man snarare ana de enskilda intressenternas ståndpunkter utifrån deras handlande. Detta är exempelvis fallet med stiftsantikvariern. Andra intressenter, som exempelvis Clevholm, uttrycker sig inte med direkta värdeargument. Istället formulerar han en åsikt som vilar på värdebaserade tankar, men de enskilda värden som han förespråkar kan endast anas och tolkas utifrån hans resonemang. De värden han lutar sig mot handlar framförallt om åldersvärde och tillgänglighets- eller bruksvärde.

Under restaureringen på 1920-talet rådde det enighet mellan intressenterna i värdebedömningen. Både restaureringsarkitekten som hittade målningarna och amanuensen som skickats dit av Riksantikvariern för att bedöma situationen tryckte på det dekorativa värdet. Arkitekten bedömde dessutom målningarna utifrån deras konstvetenskapliga värde, men ansåg här att detta inte var tillräckligt för att ensamt motivera en friläggning.

Även under 2000-talets konserveringsprocess fanns det intressenter som framförde tydliga värdeargument. Till dessa hör den antikvariska experten. I hans arbetsuppgifter ingår att göra en antikvarisk bedömning och därför är värdeargumenten att vänta. De värden han framför kan sammanfattas som pedagogiskt, vetenskapligt/historiskt värdet av estetisk helhetsverkan.

De pedagogiska värdena, som nöje för församlingen och som information för framtidens konservatorer, tas även upp av entreprenören för kyrkorestaureringen.

Riksantikvarieämbetets antikvariska expert trycker främst på autenticitetsvärdet som nyupptäckta kalkmålningar har, så länge man respekterar originalmaterialet och inte förändrar dem genom retuschering. Dessutom framhåller hon oframtagna kalkmålningars vetenskapliga värde eller dokumentationsvärde, på grund av de tekniker för analys och friläggning som kan utvecklas i framtiden.

De mer informella intressenterna som inte uttalar sig i den officiella dokumentationen, men vars upplevelser av och relation till kalkmålningarna kan tolkas utifrån intervjun med representanter för Barsebäcks kyrka, inbegriper församlingen, kyrkoanställda, ortsbefolkningen, kyrkobesökare och pilgrimsvandrare. Dessa företräder värden som inbegriper turistvärde, tillgänglighetsvärde, bruksvärde, religiöst eller spirituellt värde, socialt eller identitetsvärde samt värdet av det annorlunda och spektakulära. Det ekonomiska och mänskliga värdet som omtalas ovan har främst varit relevanta för församlingen och de kyrkligt anställda.

6. Slutdiskussion

6.1 Konserveringsprocessen

Orsakerna till att kalkmålningkonserveringen och de efterföljande diskussionerna blev så långdragna verkar ha varit flera.

Kalkmålningkonserveringen utfördes i ett skede av stora organisatoriska förändringar på nationell nivå. Dels flyttades Riksantikvarieämbetets centrala inflytande över beslutsfattande kring konserveringstillstånd till en regional nivå där länsstyrelsen hädanefter fattade dessa beslut. Dels skildes Svenska kyrkan från staten för att bli ett religiöst samfund bland flera. Kyrkobyggnaderna och deras inventarier låg dock även fortsättningsvis under statligt inflytande i och med att kulturminneslagen fortfarande gällde för dem och att tillstånd för förändringar skulle sökas hos länsstyrelsen.

Kyrkoantikvarisk ersättning infördes mitt under konserveringsarbetet. Den nya möjligheten att söka dessa medel för konserveringsarbetet gjorde att stiftet först kom in i diskussionerna kring friläggning av kalkmålningarna när arbetet redan var utfört. Detta gjorde att nya krav på övertäckning av kalkmålningarna aktualiserades vilket blev en källa till utdragna diskussioner som istället borde ha utförts innan friläggningsarbetet startade.

Ett stort problem i sammanhanget är avsaknaden av riktlinjer för hur konserveringsprocessen ska gå till. Sådana har nu utkommit från Riksantikvarieämbetet, men först sedan konserveringen avslutats. Den största skillnaden mot riktlinjerna ligger i att det i Barsebäck saknas åtgärdsprogram och konserveringsrapport för kalkmålningarna. Detta kan ha varit avgörande för de tidskrävande diskussionerna som följde. Riktlinjerna förespråkar ett tydligt åtgärdsprogram innan konserveringsarbetet startar. Ett sådant fanns i Barsebäck men skrevs dock innan kalkmålningarna upptäcktes under putsen. När detta skedde skulle, enligt riktlinjerna, arbetet ha avbrutits, frågan ha diskuterats med den antikvariska experten, ett nytt åtgärdsförslag ha utarbetats och nytt tillstånd ha sökts hos länsstyrelsen. Ett sådant förfarande går inte att spåra i dokumentationen och mycket tyder på att friläggningsarbetet fortsatte kontinuerligt efter den första provknackningen. Konsekvenserna av dokumentationsbrist vid konservering har diskuterats i en FoU-rapport från Riksantikvarieämbetet. Där påtalas behovet av en utförlig konserveringsteknisk förundersökning innan arbetet startar, samt en efterföljande dokumentationsrapport. Här ska skadeorsak och konserveringsmetoder undersökas och testas. Dokumentationen ska vara så utförlig att det i efterhand går att följa upp och motivera de utförda konserveringsarbetena. Om detta hade skett i Barsebäcks kyrka hade de utdragna efterföljande diskussionerna eventuellt kunnat undvikas. Nu saknades både ett utförligt åtgärdsförslag och konserveringsrapport, och diskussionerna kom igång efter det att stora delar av konserveringsarbetet redan hade utförts, utan möjlighet att gå tillbaka och motivera åtgärderna i efterhand.

Ett annat problem i beslutsprocessen torde också ha varit att det saknades formell konservatorskompetens på såväl länsstyrelsen, länsmuseum och stiftet. Visserligen sökte man sig sådan från Riksantikvarieämbetet och genom kontakter med det danska Nationalmuseum och konservatorsskolan i Köpenhamn. Att ha konservatorskompetens på plats i åtminstone någon av institutionerna som granskar eller ger tillstånd: länsstyrelsen, länsmuseum eller stiftet hade dock troligtvis underlättat beslutsfattandet, eftersom det hade möjliggjort för den konservator som utförde arbetet att ha en kontinuerlig teknisk diskussion under arbetets gång. De berörda institutionerna hade också haft en möjlighet att på plats få hjälp med underlaget för sitt

beslutsfattande istället för att, som det nu var, vänta på information från externa parter och experter.

Att ta fram och övertäcka kalkmåleri är i dag en väldigt ovanlig företeelse. Därför är det en fråga som inte ofta diskuteras eller tas upp av forskare. Dels saknas det konserveringstekniska erfarenheter i Sverige kring dessa frågor och dels finns det värdemässiga hänsyn som aktualiseras. Bristen på erfarenhet och diskussion kring dessa frågor har försvårat beslutsprocessen och bidragit till att kalkmålningsfrågan i Barsebäck blivit så långdragen.

6.2 Intressenterna

Under arbetet med att kartlägga konserveringsprocessen kring Barsebäcks kalkmålningar har två grupper av intressenter kunnat identifieras, *formella* och *informella*.

De intressenter som är lättast att identifiera är de med en formell roll i konserveringsprocessen, varav vissa till och med har roller och uppgifter som regleras i Kulturminneslagen. De formella intressenterna beskrivs bland annat i *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen*, som getts ut av Riksantikvarieämbetet: beställare, tillståndsprövande myndighet, läns museer, central förvaltningsmyndighet, stiftsantikvarie, konservator och antikvarisk expertis.³⁹⁵ Alla dessa förekom också i någon roll i Barsebäcks konserveringsprocess. Utöver dem fanns det i Barsebäck intressenter som hade formella roller utöver dem som nämns i handboken. Det rörde sig dels om en huvudentreprenör som fungerade som mellanhand mellan församlingen och övriga aktörer, samt dels om olika konsulter och experter som anlätts eller rådfrågats.

Den andra gruppen, de informella intressenterna, är dock svårare att identifiera. För att ringa in dem har Salvador Muñoz Viñas konserveringsteorier varit till hjälp. Enligt Muñoz Viñas ligger ett konserveringsobjekts värde inte i själva föremålet utan existerar endast eftersom vi människor tillskriver dem det. Dessa värden är således inte eviga utan förändras över tid. De personer som ger objektet dess värde kallar han för stakeholders, vilket på svenska kan översättas med intressenter. Intressenterna måste uppfylla ett av två kriterier, antingen att de påverkar objektets betydelse eller att de själva påverkas av att objektet förändras.³⁹⁶ De formella intressenterna i Barsebäckskonserveringen, som nämnts ovan, uppfyller det första kriteriet tydligt eftersom det är dessa som utformar och utför de konserveringsåtgärder som påverkar kalkmålningarna. Dock finns det även människor som påverkar kalkmålningarna genom att de ger dem ett värde och som således även uppfyller Muñoz Viñas andra kriterium i och med att de påverkas på olika sätt av hur kalkmålningarna behandlas av de formella intressenterna.

Något som framförallt framgår av intervjun med kyrkans representanter är att det finns grupper av intressenter i form av de kyrkobesökare som inte tillhör församlingen och därför inte har en formell roll i konserveringsprocessen som ägare av kyrkan och dess inventarier. En sådan grupp är de personer som besöker vigsel, dop eller begravning och då intresserar sig för kalkmålningarna. En annan grupp är de kyrkobesökare som har inspirerats av bilden av S:t Jakob till att göra pilgrimsvandring till Barsebäcks kyrka. Andra har inspirerats av bilden till att besöka helgonets grav i Santiago de Compostela i Spanien. Dessa människor har inte fått något formellt utrymme i debatten kring konserveringen i Barsebäck men på grund av sin starka anknytning till kalkmålningen utgör de ändå en viktig intressentgrupp. De har ofta en åsikt om kalkmålningarna och påverkas också av om de skulle förändras eller täckas över.

³⁹⁵ Nilsen (red.) (2010).

³⁹⁶ Muñoz Viñas (2005). sid. 161.

En annan intressentgrupp är de akademiker som intresserar sig för kalkmålningar i sitt arbete., exempelvis konstvetare eller konservatorer. Denna intressentgrupp tas särskilt upp av Muñoz Viñas eftersom de, enligt honom, fungerar som en mellanhand mellan föremålen och allmänheten och därför är viktiga för vår förståelse och uppskattning av objekten.³⁹⁷ I dagens Sverige är det visserligen få som arbetar med kalkmålningsforskning, men dessa påverkas likväl av nya kalkmålningsfynd som det i Barsebäck och utgör således en intressentgrupp.

Slutligen finns det en grupp av intressenter som utgörs av kommande generationer, de som ska ärva kalkmålningarna och som därför i högsta grad påverkas av hur vi behandlar dem i dag. Av förklarliga skäl kan dessa intressenter inte uttala sig själva i frågan och har därför ett stort behov av att få sina intressen tillvaratagna av övriga intressenter. I konservatorns uppdrag ingår det att tolka och tillgodose de framtida generationernas intressen, men för att lyckas med detta kan konservatorn inte endast tolka utifrån sina egen utbildning och specialkunskap utan måste också vara nog med att ta in de andra intressenternas åsikter.

6.3 Intressenternas inflytande över konserveringsbesluten

De formella intressenter som nämnts ovan är de som får komma till tals i dokumentationen kring kalkmålningskonserveringen. Informella intressenter får inget utrymme i de formella diskussionerna även om de påverkas av kalkmålningarnas öden.

Enligt Muñoz Viñas teorier ska intressentens auktoritet stå i proportion till dess engagemang för objektet.³⁹⁸ Att avgöra vem som har det största engagemanget är dock svårt eftersom det inte är direkt mätbart. Man kan hävda att de informella intressenterna inte aktivt engagerat sig i kalkmålningsdiskussionerna och att det borde ligga på deras ansvar att göra sig hörda.

Att avgöra vem som har haft störst inflytande och makt över besluten kring konserveringsfrågorna i Barsebäck är också vanskligt eftersom det beror på hur man ser på saken. Länsstyrelsen har en formell makt över besluten i egenskap av tillståndsgivande myndighet. Dock har de i sin tur varit beroende av andra intressenters bedömningar för att fatta sina beslut. En av dessa inflytelserika intressenter är den antikvariska experten Petter Jansson som har haft länsstyrelsens uppdrag att göra just sådana bedömningar.

Stiftsantikvarien har varit den som starkast drivit frågan om överkalkning. Den maktposition hon har haft är formell, i egenskap av representant för Svenska kyrkan, men i Barsebäck var den till stor del även ekonomisk. Konserveringsarbetena var kostsamma och församlingen var beroende av kyrkoantikvarisk ersättning. I egenskap av fördelare av dessa medel inom stiftet har stiftsantikvarien således fått en stark maktposition över konserveringsbesluten. Eftersom kulturhistoriska värden inom kulturvården anses stå över ekonomiska värden kan det te sig problematiskt att ta hänsyn till denna aspekt. Samtidigt är de ekonomiska faktorerna en realitet i de flesta konserveringar och således något som måste tas hänsyn till.³⁹⁹ Kanske är det ett alternativ att göra som i Storbritannien där fler restaureringsprojekt finansieras genom att söka olika externa bidrag.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Muñoz Viñas (2005). sid. 210.

³⁹⁸ Muñoz Viñas (2005). sid. 161.

³⁹⁹ Varoli-Piazza, Rosalia (2007). "Tools for the future". I: *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.). Rome: ICCROM. sid. 164-166. http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013]. sid. 164f.

⁴⁰⁰ Gowning, Robert (2007). "Maximizing scarce resource. Funding for building conservation projects". I: *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba,

6.4 Argumentationen kring kalkmålningens konservering i Barsebäcks kyrka

Här presenteras fyra alternativa hållningar och vilka argument som användes för att motivera dem.

Att behålla kalkmålningarna kvar under putsen

Arkitekten Theodor Wåhlin förde vid 1920-talets kyrkorestaurering fram argumentet mot en friläggning av kalkmålningarna i valvbågen, att de saknade konsthistoriskt värde. Detta eftersom de utförts med en relativt grov behandling, och var mycket fragmentariska.⁴⁰¹

Under 2000-talets konservering talades det inte om att låta bli att ta fram kalkmålningarna på grund av eventuella kvalitativa brister. Istället handlade argumenten om att kunna bevara dem för framtiden. De som argumenterade för att målningarna skulle behållits under putsen var framförallt stiftet och Riksantikvarieämbetet. Konservatorn Misa Asp på Riksantikvarieämbetet argumenterade både utifrån tekniska och värdemässiga aspekter. Hennes värdeargument handlade framförallt om autenticitetsvärdet i oframtagna kalkmålningar. Hon menade att väldigt mycket kalkmåleri redan tagits fram och förvanskats genom retuschering och tillägg. Om tekniken för studier och bevarandemöjligheter utvecklas i framtiden kommer ett oframtaget kalkmåleri få ett ännu större värde. De får då ett stort forskningsvärde på grund av sin sällsynthet. Även ur ett tekniskt perspektiv såg Asp en fördel med att behålla kalkmålningarna under putsen eftersom de där kan skyddas från nedbrytning av ljus, syre, rengörings slitage och saltkristallisation.⁴⁰²

Stiftsantikvarie Aina Mandahl hade också ståndpunkten att kalkmåleri som bevarats under puts inte ska tas fram, utan sparas till eftervärlden. Hon uttalade dock inte några nya värdeargument utan hänvisade istället till experter som Asp. Tekniska argument hämtade hon från konservatorer som Bøllingtoft. Mandahl lutade sig dessutom på formella argument genom att hänvisa till länsantikvarie Erik Nordin, som var sakkunnig i Svenska kyrkan angående handläggning av den kyrkoantikvariska ersättningen, som enligt henne hävdade att ekonomiska medel inte skulle utgå till friläggning och konservering av tidigare dolda kalkmålningar.⁴⁰³

Arbetsmiljöingenjör Roy Clevenholm höll dock inte med om dessa argument utan ansåg att kalkmålningarnas nedbrytning till största delen berodde på det dåliga inomhusklimatet och att det var detta man borde åtgärda. Vid sidan av tekniska argument framhöll han också att ”vi i vår tid med våra förutsättningar bör få del av historien och dokumenterar den på bästa sätt för framtiden i stället för att spara allt till morgondagen”, vilket snarare utgör en värdemässig argumentation.⁴⁰⁴

I Barsebäcks församling fanns det en del som värderade kyrkorummet högre utan kalkmålningar än efter friläggningen. Till dessa hörde bland annat kyrkoherde Owe Backland som vände sig mot den ökade graden av stilblandning som det framtagna 1700-talsmåleriet i koret bidrog till. Genom att detta blev synligt doldes formen av korets medeltida ribbor och kappor.

Stefania (red.). Rome: ICCROM. sid. 167-171.

http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013].

⁴⁰¹ Brev från domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin till Riksantikvarien. 22/10 1927. Dnr. 4310. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁴⁰² *Angående övertäckning av muralt måleri*. Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

⁴⁰³ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

⁴⁰⁴ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka*. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

De värdebegrepp som använts på oframtaget kalkmåleri i Barsebäck är flera och av olika karaktär. På 1920-talet ansåg man att *bristande konstvetenskaplig kvalitet* kunde vara ett argument mot att ta fram målningar.⁴⁰⁵ Det konstvetenskapliga värdet, där forskningsbarheten och möjligheten att sätta in kalkmålningarna i sitt konsthistoriska sammanhang värdesätts, var således något som var viktigt i argumentationen under denna tid. Vid 2000-talets restaurering kretsade den officiella värdediskussionen också kring det *vetenskapliga värdet*, i och med de möjligheter som ges ett sällsynt oframtaget kalkmåleri. Dels har det ett *autenticitetsvärde* i det att det inte förvanskats genom retuscher och tillägg, och dels ger det nya möjligheter att utveckla tekniker för att konservera och undersöka kalkmålningar som ligger dolda under putsen. I inofficiella argument som således inte framfördes i dokumentationen fanns ett missnöje med *stilblandning* i koret. Å andra sidan sågs stilblandningen som något eftersträvansvärt av den antikvariska expertisen.

Eftersom friläggningsen av kalkmålningarna skedde så tidigt i processen innan de egentliga diskussionerna hade satt igång finns det få argument i dokumentationen för att behålla kalkmålningarna under putsen. På det formella planet är det framförallt stiftsantikvarien som framhöll att kyrkoantikvarisk ersättning inte skulle utgå för kalkmålningar som togs fram.

Att frilägga kalkmålningarna och behålla dem framme

Att ta fram tornbågens kalkmålningar var, trots bristen på konsthistoriskt värde, den åtgärd som gjordes vid konserveringen på 1920-talet. Detta motiverade Wählin med kalkmålningarnas dekorativa värde. Samma bedömning gjordes av amanuens Olle Källström på Lunds universitets historiska museum, som såg målningarna som en ”dekorativ enhet”. Han argumenterade dessutom för att två kalkmålningslager skulle tas fram parallellt. Inga tekniska eller formella argument fördes fram i sammanhanget.

Under 2000-talskonserveringen argumenterade särskilt den antikvariska experten Petter Jansson för att kalkmålningarna skulle behållas framme. Argumenten var framförallt värdemässiga och grundade i målningarnas *pedagogiska värde*. Detta värde gällde dels att kyrkobesökare skulle få en möjlighet att föreställa sig hur kyrkan sett ut, och skiftat utseende, genom historien. Dels skulle det visa för framtidens konservatorer vad som fanns under putsen vi för att underlätta deras arbete. Samma argumentation framfördes i entreprenören Cecilia Runstens arbetsbeskrivning. Även klimatkonsult Clevenholm menade att ”vetskapen om att målningarna nu finns och kan beskådas har större värde än ett omotiverat sparande inför framtiden”.⁴⁰⁶

Till skillnad från kyrkoherde Backland såg Jansson, i sin kulturhistoriska bedömning, att kyrkans karaktär av stilblandning som något positivt och att kalkmålningarna har bidragit till att stärka detta värde. Samtidigt stärkte de också tornrummets medeltida karaktär vilket han även värderat som positivt. Detta förklarade Jansson med att de framtagna målningarna visar på den rika kontinuiteten av utsmyckning i kyrkan, samtidigt som det, där det som i koret eller tornrummet finns en större homogenitet i bemålningen, kan visa på rummets tidigare funktion. Det karaktärsskapande värdet är således pedagogiskt, men även vetenskapligt värdefullt eftersom den bidrar till vår kunskap om Barsebäcks kyrka. Detta är dock inte endast värdefullt för Barsebäck utan bidrar även till förståelsen av bygden runtomkring. Jansson jämförde med Hoftersups kalkmålningsutsmyckning som tidigare värderats högt, men som inte visar på sam-

⁴⁰⁵ Brev från domkyrkoarkitekt Theodor Wählin till Riksantikvarien. 22/10 1927. Dnr. 4310. Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁴⁰⁶ Rapport: *Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka*. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

ma mångfald i målningsperioder i jämförelse med Barsebäck. Samtidigt har man nu fått en större kunskap om hur utbredd tidigmedeltida kalkmålningsutsmyckning varit i området.

Det finns också en ekonomisk aspekt på kalkmålningsfriläggningen som ligger någonstans mellan de formella och värdemässiga perspektiven. Backland påpekade att arbetet varit väldigt kostsamt. Därför har församlingen varit beroende av den kyrkoantikvariska ersättningen för att kunna täcka kostnaden. Samtidigt såg Backland att kostnaderna framförallt rörde fästningen av färgskiktet och att detta låg på församlingens ansvar för att bevara dem. I diskussionen om eventuell övertäckning drog även Clevenholm fram ekonomiska argument då denna åtgärd skulle innebära ännu högre kostnader och att pengarna man redan spenderat för friläggningen då vore bortkastade.⁴⁰⁷ Den ekonomiska aspekten, eller kanske snarare en tidsmässig sådan, kan också ställas mot det mänskliga värdet som Backland anser det viktigt att kyrkan ska stå för. Tiden som har lagts på konserveringsdiskussioner hade han hellre velat lägga på arbetet med människorna i sin församling, exempelvis genom hembesök till de sjuka och ensamma. Detta tidsmässiga värde har gått förlorat på grund av den långdragna processen.

Eftersom eventuell förundersökning av kalkmålningarnas skick före friläggningen inte dokumenterades när den utfördes saknas skriftliga tekniska argument för denna åtgärd. Dock motiverade konservator Wihlborg det i efterhand med att friläggningen var nödvändig för att kunna konservera kalkmålningarna.

Argumenteringen för att behålla de frilagda målningarna framme byggde på faran med att täcka över kalkmålningarna när de väl tagits fram. Eftersom det finns så lite forskat på konsekvenserna av en övertäckning och på lämpligaste metod- och materialval har de flesta intressenterna ansett att övertäckningen inte kunnat garantera ett skydd av kalkmålningarna och därför inte varit motiverat. Detta konserveringstekniska argument har framförts vid många tillfällen och sammantaget åberopats i högre grad än de värdemässiga argumenten.

Att retuschera frilagt kalkmåleri

Hur ska man behandla framtaget kalkmåleri om det är tänkt att hållas framme? Antikvarie Jansson påpekade i sin rapport över arbetet i kyrkan att kalkmålningarna har en skiftande bevarandegrad och tydlighet, men uttryckte dock inte att detta skulle vara något negativt för kalkmålningarnas värde.⁴⁰⁸ Konservator Asp argumenterade starkt för att undvika retuschering och tillägg. Hon menade att kalkmåleri som friläggs har ett stort autenticitetsvärde då det inte har rörts under så pass lång tid och att det därför bör respekteras i befintligt skick. Hon avrådde således starkt från all form av restaurering, retuschering, komplettering eller ”bättring” på annat sätt.⁴⁰⁹ Mot denna åsikt stod klimatkonsult Clevenholm som ansåg att målningarna, i takt med att de slits och skadas, kan retuscheras med visst intervall.⁴¹⁰ Detta för att kalkmålningarna ska leva längre och skänka glädje även i framtiden. Kyrkoherde Backland, kyrkorådsordförande Ranevi och kyrkvaktmästare Kvarnholt, som regelbundet vistas i kyrkan och tar del av kalkmålningsutsmyckningen, ansåg dock att den retuschering som trots allt gjordes i samband med friläggningen borde ha varit mer sparsam. Särskilt när

⁴⁰⁷ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

⁴⁰⁸ *Barsebäcks kyrka – invändig renovering: Antikvarisk kontroll 2002-03.* Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:81. Petter Jansson, 2003. s. 11. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne.

⁴⁰⁹ *Angående övertäckning av muralt måleri.* Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20. Lunds stift.

⁴¹⁰ *Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka.* Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsen i Skåne län.

det gäller kormålningen som sitter i blickfånget under gudstjänsterna. De ansåg att kalkmålningarna genom retuscheringen har mist en del av sin autenticitet eftersom det nu ser nytt ut.

Retuschering är en intressant åtgärd eftersom den utförs av konservatorer utan att vara en konserveringsåtgärd i sig, det vill säga inte tjänar till att bevara kalkmåleriet utan endast är en estetisk åtgärd. Därför återfinns av förklarliga skäl ingen teknisk argumentation kring retuschering i Barsebäck. Inte heller används formella argument. En retuschering kan dock få långtgående konsekvenser för hur kalkmåleriet uppfattas och därmed även hur det värdesätts och slutligen bevaras. Därför är det anmärkningsvärt att det inte går att spåra någon diskussion innan retuscheringsarbetet igångsattes. Alla de argument för eller emot en retuschering som framfördes kom efter det att kalkmålningarna redan retuscherats.

Frågan om retuschering ger utrymme för en fördjupning. Retuscheringsproblematik i samband med kalkmålningsrestaurering är något som har diskuterats av Isabelle Brajer, vid Nationalmuseet i Köpenhamn, i artikeln ”Authenticity and restoration of wall paintings: issues of truth and beauty”.⁴¹¹ Här identifierar hon fyra typer av autenticitet som man bör ta hänsyn till vid retuschering och konservering, men som oftast är svåra att sammanfoga. Den första som nämns är *materiell autenticitet* där originalmaterialet ska bevaras oförvanskat. Den andra är *autenticitet av form och design*, där objektets estetiska originaluttryck premieras, vilket tillåter en del retuschering för att ge bilden en helhet. *Åldersautenticitet* som hon sedan nämner går ut på att man ska bevara spåren av ett föremåls egen historia, vilket inbegriper senare tillägg och förändringar. Den sista autenticitetstypen som Brajer diskuterar är *autenticitet av själ, känslor och minnen* och är det som handlar om vad människor runt föremålet har för upplevelser av det, oavsett om dessa ligger i linje med kulturvårdsetik eller inte.

Den sistnämnda autenticiteten handlar om intressenterna och att deras åsikter är en viktig faktor när det kommer till konserveringsarbeten. Det är dock också en av de svåraste faktorerna att relatera till eftersom allmänhetens åsikter kan vara lika många som de individer som är del av den. Detta illustreras tydligt i frågan om Barsebäcks kormålningar. Vissa tyckte att de var fantastiska, medan andra ansåg att de hade retuscherats för hårt och några hade hellre sett de medeltida spetsbågarna stå vita, utan senare tillägg såsom 1700-talsmåleri.

Samtidigt kan man även spåra de tre förstnämnda autenticitetsaspekterna i dessa värderingar. Originalmaterialet är viktigt eftersom man nu anser att bilderna har retuscherats för mycket och att man inte kan skilja på det som är nytt och gammalt. Man prioriterar alltså inte i första hand en estetisk helhetsverkan, en autenticitet av form och design, där bildens form och färg från målningens originalutförande ska återskapas, eftersom man anser att den då ser för ny ut och att den tar för stor plats i kyrkorummet, på bekostnad av formerna av det medeltida valvet som då överskuggas. Man lyfter heller inte fram den ursprungliga gestaltningsambitionen. Att valvet ursprungligen aldrig var tänkt att stå vitt, utan torde ha byggts med intentionen att dekoreras, är således inte betydelsefullt i sammanhanget. Istället är det alltså originalmaterialet som prioriteras, och den estetik som det ger upphov till.

Hur en konservator ska förhålla sig till retuschering regleras bland annat i Burra Chartern, men formuleringen är relativt vag och ger utrymme för en tolkning som tillåter retuschering så länge det inte reducerar objektets kulturella betydelse. Dessutom ska retuscheringen vara

⁴¹¹ Brajer, Isabelle (2009) “Authenticity and restoration of wall paintings: issues of truth and beauty”. I: *Art, conservation and authenticities: material, concept, context*. (red.) Hermens, Erma & Fiske, Tina. London: Archetype.

reversibel.⁴¹² E.C.C.O professional guidelines tillåter också retuscheri av ett skadat eller nedbrutet objekt för att underlätta dess ”perception, appreciation and understanding.”⁴¹³ Kravet är dock att konservatorn i största möjliga utsträckning använder material och metoder som gör objektet återbehandlingsbart, så att retuschen inte ska störa framtida konservering.

Enligt Brajers undersökningar av danska förhållanden finns det en tendens till att allmänheten föredrar mer retuscherat och kompletterat kalkmåleri, som ger en tydligare bild av hur det tittar sig när vid uppförandet och vars motiv är mer lättolkat. Brajer skriver i sin artikel ”When taking the latter [authenticity of spirit, feeling and memory] into account, aesthetic interventions often end up focusing on the preservation of a ’pleasing’ appearance, which might well convey a false picture of the object’s state of preservation”. Att allmänheten i Danmark föredrar en uppfattad ”hel” kalkmålning, retuscherad och kompletterad, där spåren av nedbrytning och tidens tand har maskerats, bekräftar Brajer också genom en enkätundersökning.⁴¹⁴ Här konstaterade hon att 94 % av de tillfrågade ansåg kalkmålningarnas läsbarhet vara väldigt viktig och därför förordade retuscheri, samt att drygt hälften ansåg att fragmentariska bilder störde intrycket, varav 6 % så mycket att de då skulle föredra om de kalkades över.⁴¹⁵

Dessa preferenser för helhet och läsbarhet, som Brajer finner i sin undersökning av danska förhållanden, visar sig dock inte stämma för Barsebäcks kyrka. Här är det istället representanter för kulturvården, både konservatorerna som utförde arbetet och de instanser som stod för tillstånd och godkännande, som verkar ha förordat retuscheri. Detta är också intressant eftersom det i undersökningen till min kandidatuppsats på konservatorsprogrammet verkade som om svenska konservatorer i dag har en mindre tendens till att retuschera än de i Danmark, vilka enligt den danska allmänheten ändå inte ansågs retuschera tillräckligt.⁴¹⁶

Att frilägga kalkmålningarna och sedan åter täcka över dem

Arkitekten Wählin framförde på 1920-talet indirekt det enda värdeargumentet att täcka över redan frilagt kalkmåleri, nämligen att målningarna hade kunnat täckas över om de inte varit så dekorativa. På 2000-talet är argumenten snarare konserveringstekniska. Det handlar om att skydda kalkmålningarna från den skadliga saltkristallisationen som uppträder när luftfuktigheten fluktuerar kraftigt. Detta skulle göras genom att ett offerskikt applicerades utanpå kalkmålningarna för att saltkristallisationen skulle ske i detta skikt istället för i kalkmåleriet. Problemet är dock att eftersom övertäckning av så stora kalkmålningspartier på senare tid är ovanligt, och det saknas tillräcklig forskning på området för att man med säkerhet ska kunna säga att denna åtgärd verkligen skulle skydda målningarna.

Argumentationen har därför snarare varit av en formell karaktär kopplad till fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning. Det har framförallt varit stiftsantikvarien, som ansvarar för denna

⁴¹² *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*. (2000). Australia ICOMOS Incorporated: Burwood, Australien. Article 15.1 & 15.2.

http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf [hämtat 14/11 2012].

⁴¹³ *E.C.C.O. Professional Guidelines* (2002). <http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html> [hämtat 31/10 2012].

⁴¹⁴ Brajer, Isabelle (2008) ”Values and opinions of the general public on wall paintings and their restoration: a preliminary study”. Conservation and access: contributions to the London Congress, 15-19 September 2008. (red.) Saunders, David, Townsend, Joyce H. & Woodcock, Sally London: International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works.

⁴¹⁵ Brajer (2008) sid. 35.

⁴¹⁶ Rudling, Kajsa (2010). *Förändra, förbättra, förnya? Retuscheri av medeltida kalkmåleri*. Kandidatuppsats på konservatorsprogrammet, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet vt 2010.

fördelning, som hävdar att ersättning varken ska utgå till friläggning eller konservering av tidigare dolda kalkmålningar.⁴¹⁷

Att spara kalkmålningarna för eftervärlden istället för att förbruka dem i det skadliga inomhusklimatet är dock ett argument som både har en värdedimension och en formell aspekt. Konservatorer och andra som arbetar inom kulturvård har ett ansvar gentemot kommande generationer. Detta understryks exempelvis i Burra chartern i definitionen av *cultural significance* som: ”aesthetic, historic, scientific, social or spiritual value for past, present or future generations”.⁴¹⁸ Likaså nämns den i AIC:s definition av konserveringsobjekt: ”It is material which has significance that may be artistic, historical, scientific, religious, or social, and it is an invaluable and irreplaceable legacy that must be preserved for future generations”.⁴¹⁹ Uppgiften att se till de framtida generationernas intressen ligger hos konservatorn. E.C.C.O. Professional Guidelines skriver att ”the fundamental role of the Conservator-Restorer is the preservation of cultural heritage for the benefit of present and future generations”.⁴²⁰

Värdet för framtidens generationer måste dock vägas mot de värden som kalkmålningarna har fått för församlingen i dag. De har fått ett religiöst värde i och med att de använts i predikningar av både kyrkoherden och komministern. De har gett ett identitetsskapande och socialt värde för församlingen då man nu kan jämföra sin kyrka med Hofterups som tidigare värderats högt på grund av sin kalkmålningsskrud. Samtidigt har S:t Jakobsbilden i tornrummet gett kyrkan och bygden en ny identitet då den har kopplats ihop med pilgrimsvandring. Detta har yttrat sig dels i och med att kyrkan blivit en pilgrimskyrka som bland annat lockat nya besökare dit. Målningen har också gett namn åt Pilgrimsvägen i den nybyggda delen av Barsebäck som på detta sätt knyts till historien på platsen. Slutligen har S:t Jakob också bidragit till att inspirera församlingsbor att pilgrimsvandra till hans grav i Santiago de Compostela.

Att gömma redan framtagna kalkmålningar under en skyddspust är en helt annan sak än att låta bli att ta fram kalkmålningar som varit dolda i flera århundraden. Kalkmålningarna i Barsebäck har fått nya värden som går förlorade om de täcks över.

Eftersom frågan om övertäckning inte bara påverkar deras bevarande, utan även de värden de tillskrivits i och med friläggningen, är det intressant att notera att de tekniska argumenten förekommer mer frekvent och av fler intressenter jämfört med både värdemässiga och formella argument. En mer värdebaserad diskussion hade kanske öppnat upp för att intresset för de informella intressenternas åsikter i frågan hade ökat och de därigenom, liksom de formella intressenterna, kunde få ett inflytande över konserveringsbeslutet.

⁴¹⁷ *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Lunds stift.

⁴¹⁸ *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*. (2000). Australia ICOMOS Incorporated: Burwood, Australien. sid. 2.
http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf [hämtat 14/11 2012].

⁴¹⁹ *AIC – Code of Ethics and Guidelines for Practice*.

<http://www.conservation-us.org/index.cfm?fuseaction=page.viewPage&PageID=858&E:\ColdFusion9\verity\Datadummy.txt> [hämtat 14/11 2012].

⁴²⁰ *E.C.C.O. Professional Guidelines*, antagna 2002.

<http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html> [hämtad 31/10 2012].

7. Sammanfattning

I kandidatuppsatsen på konservatorprogrammet vid Göteborgs universitet valde jag att skriva om hur retuschering påverkar kalkmålningarnas funktion som konstverk, historiska källor och som del av ett modernt kyrkorum. Här låg fokus på konserveringsobjekten själva. I masteruppsatsen har jag istället valt att flytta fokus från objekten till det som gör dem värdefulla: intressenterna. Detta perspektiv är ovanligt inom konservering men har fått ett allt större utrymme inom byggnadsvård. I en byggnad som fortfarande används är givetvis brukarperspektivet viktigt, men detta stämmer även för konserveringsobjekt. Salvador Muñoz Viñas skriver i sin bok *Contemporary theory of conservation*, att ett konserveringsobjekt inte har ett inneboende värde, och att värdet istället bestäms av intressenterna runt objektet. Intressenterna har därför en viktig roll då de definierar vad som är ett konserveringsobjekt och vilka värden det har. En annan konservator som försökt lyfta fram intressenternas roll är Isabelle Brajer som bland annat gjort en undersökning av kyrkobesökarens åsikter kring en kalkmålningskonservering.

Teorimässigt utgår uppsatsen från Muñoz Viñas tankar i *Contemporary theory of conservation*. Han utgår alltså från att det är människor som skapar objektets värde. Dessa människor kallar han *stakeholders*, i denna uppsats översatta med *intressenter*, vilka han definierar som de som påverkas av eller påverkar ett konserveringsobjekt. Konservering sker för att stärka dessa värden och bör därför innehålla en dialog mellan intressenterna, det Muñoz Viñas kallar intersubjektivism. Experter inom olika kulturvårdande områden, där konservatorerna utgör en del, är viktiga intressenter eftersom det är de som framförallt hanterar objekten. Genom sin expertis fjärrar de sig dock från den bredare publiken vilket gör att de inte automatiskt är de som bäst kan avgöra hur kulturhistoriska objekt ska hanteras. Istället är det enligt Muñoz Viñas viktigt att konservatorer lär sig lyssna på alla intressenter för att därigenom kunna ta bra konserveringsbeslut.

Uppsatsen har två syften: dels att lyfta fram intressentperspektivet i en konserveringsprocess, dels att undersöka hur konserveringsprocessen styrs av värderelaterade argument i förhållande till teknisk och organisatorisk argumentation. Målsättningen är att anlägga dessa perspektiv på en verklig konserveringsprocess genom en fallstudie av kalkmålerikonservering i Barsebäcks kyrka. Konserveringen i denna kyrka blev utdragen på grund av motsättningar mellan intressenter angående hur nyss frilagda kalkmålningar skulle hanteras. I uppsatsen studeras Barsebäcks konserveringsprocess för att försöka urskilja de faktorer som gjort den så utdragen. Uppsatsens andra målsättningar är att identifiera intressenterna och deras inflytande över konserveringsbesluten samt vilka typer av argumentation som används: tekniska, organisatoriska och värdemässiga.

Dispositionsmässigt börjar uppsatsen med en kronologisk och tematisk genomgång av arkivmaterialet från två av Barsebäcks kyrkorenoiveringar, från 1920-talet och från 2000-talet. Därefter följer en diskussionsdel. Först kommer en diskussion av konserveringstekniska aspekter: friläggning, övertäckning och preventiv konservering. Därefter följer en diskussion av organisatoriska och formella aspekter: organisation, intressenter, formell arbetsgång och dokumentationsprocess. Detta följs av en diskussion av värdemässiga aspekter uppdelad i formell dokumentation och informella intressenter. Sist kommer slutsatser som fokuserar på konserveringsprocessen och på intressentperspektivet.

Framförallt bygger det material som använts på en arkivstudie, kompletterad med intervju.

Metodmässigt är det en fallstudie av kalkmålerikonserveringarna i Barsebäcks kyrka. Den första av dessa gjordes 1926-28, då kalkmålningar togs fram i tornbågen. Den andra, som är huvudfokus i uppsatsen, utgörs av kalkmålningskonserveringen 2000-2003, med efterföljande diskussioner fram till 2011. Diskussionerna startade vid friläggningen av kalkmålningar i kyrkorummet för att de skulle kunna konserveras. Bland annat på grund av fluktuerande och fuktigt inomhusklimat uppstod saltutfällningar som hotade bryta ner dem, varvid det uppkom diskussion om övertäckning med offerputs.

Olika delar av kyrkorummet uppvisade olika bevaringsgrad och problematik. I koret hittade man draperimålning och änglahuvuden från 1700-talet. Där fanns en del putslossning som dock ej var saltrelaterat. Målningarna fick ett blandat mottagande bland annat eftersom de var placerade i blickfånget för gudstjänstdeltagare och kyrkobesökare och därför gav ett mer direkt intryck än övriga kalkmålningar i kyrkan. En del av församlingen ansåg att de retuscherats för kraftigt och nu nästan såg nytt ut medan kyrkoherden ansåg att effekten av de medeltida valven förtogs av 1700-talsmaleriet.

I långhuset återfanns kalkmåleri från flera tidsperioder: 1100-, 1200-, 1300- och 1400-talet. Saltutfällningar förekom i det västra valvet, men inte på västväggen. För att förebygga saltskador föreslogs och utfördes en inkapsling med offerputs på västvalvets ovansida. Dessutom diskuterades byggandet av en klimatkammare, en låda av plexiglas som skulle placeras utanpå kalkmålningarna på västväggen, där klimatet kunde mätas och till viss del styras. Denna utfördes dock aldrig. Målningarna fick ett mer positivt mottagande. Särskilt intressant var en liten snabelförsedd djävulsfigur på västväggen, som särskilt drog till sig barnens blickar.

Tornbågens kvaderstensmålning från 1200-talets slut och odaterade bladranka upptäcktes och frilades redan 1927. Målningarna konserverades år 2000. Innan friläggningen bedömdes de vara ”utan nämnvärt konsthistoriskt intresse” men så dekorativa att de ändå togs fram.

I tornrumsvalvet hittade man målningar från 1300- och 1500-talet. Det är det enda stället i kyrkan där konserveringsrapport skrevs över hur arbetet med kalkmålningarna hade gått till. Ingen rapport skrevs för koret eller långhuset. Dock skrevs tornrumsrapporten först två år efter avslutat konserveringsarbete. Av rapporten framgår att konserveringen i tornrummet bestod av friläggning, färgfästning och rengöring. Eftersom tornrumsvalvet var extra utsatt för saltutfällningar, som hotade att skada kalkmålningarna, föreslogs redan tidigt att målningarna skulle kläs in med ett offerskikt. Tanken var att saltkristalliseringen skulle ske på detta lager istället för på kalkmålningarna som därigenom skulle skyddas. När målningarna hade frilagts upptäckte man dock att dessa var relativt välbevarade och av hög konstnärlig kvalitet som påminde om den skånska Snårestadsmästaren. Dessutom fann man en bild av Jesu lärjunge S:t Jakob, ofta avbildad som pilgrim. Detta bidrog till att församlingsmedlemmar inspirerades till pilgrimsfärd till Jakobs grav i Santiago di Compostela. Ytterligare spår av upptäckten sattes i kyrkans närhet när en nyanlagd gata fick namnet Pilgrimsvägen. Detta sammantaget gjorde tanken på övertäckning mindre självklar. Dock krävde stiftet fortfarande att kalkmålningarna skulle kläs med offerskikt för att bevaras, eftersom den kyrkoantikvariska ersättningen, som stiftsantikvarien fördelade, inte skulle gå till friläggning av kalkmålningar utan endast till att bevara dem. Andra hävdade dock att övertäckning inte var en beprövad metod som kunde garantera att målningarna bevarades. De ansåg därför att målningarna skulle behållas framme för att åtminstone dagens kyrkobesökare skulle kunna njuta av dem.

Genom en analys av dokumentation från konserveringsprocessen och kompletterande intervju utifrån konserveringstekniska, formella och organisatoriska samt värdemässiga perspektiv nåddes följande resultat.

Att konserveringsprocessen i Barsebäcks kyrka drog ut på tiden verkar ha haft flera orsaker. Dels skedde stora organisatoriska förändringar på nationell nivå. Dels genomfördes en regionalisering av konserveringsmässiga tillståndsbeslut, från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna. Dels skiljdes Svenska kyrkan från staten. I och med skilsmässan infördes kyrkoantikvarisk ersättning som ett bidrag till bland annat konserveringskostnader. Detta kom dock först efter det att arbetet i Barsebäcks kyrka redan pågått en tid och stiftet, som ansvarade för ersättningsfördelningen, kom därför in i diskussionen relativt sent. Vid denna tid saknades det en policy kring förundersökning vid kalkmålningkonservering. Hade detta krävts i Barsebäck hade troligtvis diskussionen kring en eventuell friläggning och övertäckning kunnat tas innan arbetet påbörjades och kunde förhoppningsvis också ha lösts tidigare.

I analysen framkom både formella och informella intressenter till kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka. Skillnaden mellan dem låg i deras utrymme i den formella dokumentationen samt deras makt över konserveringsbesluten. De formella intressenterna fick komma till tals i den formella, dokumenterade diskussionen och hade även mer eller mindre möjlighet att påverka besluten som togs. Dessa var beställare, tillståndsprövande myndighet (länsstyrelsen), läns museer, central förvaltningsmyndighet (RAÄ), stiftsantikvarie, konservator, antikvarisk expertis, övrig expertis och entreprenör. De informella intressenterna däremot gick inte att finna i den officiella dokumentationen utan ringades in med hjälp av den intervju som gjordes för uppsatsen med representanter för Barsebäcks kyrka. Informella intressenter var kyrkobesökare, pilgrimer, turister, forskare och kommande generationer, men ingen av dem fick någon direkt talan i konserveringsdiskussioner.

Frågan om övertäckning påverkar inte bara målningarnas bevarande, utan även de värden som de tillskrivits i och med framtagningen. Därför är det intressant att notera att de tekniska argumenten förekom mer frekvent och av fler intressenter jämfört med både värdemässiga och formella argument.

En konserveringsdiskussion som fokuserade mer på värdebaserade argument hade troligtvis öppnat upp för de informella intressenternas åsikter i frågan och därigenom kunde de, liksom de formella intressenterna, ha fått inflytande över konserveringsbesluten.

8. Käll- och litteraturförteckning

8.1 Otryckta källor och litteratur

Informanter

Owe Backland, kyrkoherde, dåvarande Barsebäcks församling, nuvarande Löddebygdens församling. Mötesanteckningar: 20/9 2011. Intervju: 13/12 2011.

Roy Clevenholm, ingenjör och konsult på Arbetsmiljöingenjörerna (MAI). Mötesanteckningar: 20/9 2011.

Petter Jansson, antikvarie, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Mötesanteckningar: 20/9 2011. Samtal: 21/9 2011.

Pontus Kvarnholt, kyrkvaktmästare, Barsebäcks kyrka. Intervju: 13/12 2011.

Cecilia Sjölin, universitetslektor, avdelningen för konsthistoria och visuella studier, Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. ”Re: SV: SV: Fråga om kalkmålningskonserveringar”. E-post: 12/1 2012.

Kristofer Sjöo, antikvarie, Länsstyrelsen i Hallands län. ”SV: Skickat från: skyddad-bebyggelse”. E-post: 23/8 2011.

Ingrid Wedberg, konservator, Skånes målerikonserverer. ”Re: Förfrågan”. E-post: 17/4 2013.

Arkiv

Lund

Lunds stift

Angående övertäckning av muralt måleri. Misa Asp, Riksantikvarieämbetet, 2003-10-20.

Arbetsbeskrivning: Kalkmålningar, Barsebäcks Kyrka. Cecilia Runsten, Wigot Konsult AB, 2001-04-26.

Barsebäcks kyrka: Invändig restaurering. informationsbroschyr.

Barsebäcks kyrka: Konserveringsrapport omfattande framtagning och konservering av kalkmålningar i tornrummet, höst-vinter 2002, uppföljning 2004-2005. Magnus Wihlborg, konservator. Dnr 2444 1/01.

Brev från Lunds stift till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2001-09-26.

”Byggmötesprotokoll från Barsebäcks kyrka, 2000-11-28”. Citerat i *Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka*, Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Dnr. 2444 1/01.

Åtgärder för bevarande av kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka. Aina Mandahl, Lunds stift, 2002-12-16. Dnr. 2444 1/01.

Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne

Brev från Petter Jansson, Landsantikvarien i Malmöhus län, 1996-02-01.

Brev från Håkan Lindberg, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Institutionen för konservering, målerienheten, 1996-03-08.

Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kn, Antikvarisk kontrollrapport vid invändig renovering, konservering av kalkmålningar samt rengöring av vindsutrymmen. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2002:40 L 12.30-13-01 sn 1183, Petter Jansson och Cecilia Pantzer.

Barsebäcks kyrka – invändig renovering: Antikvarisk kontroll 2002-03. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:81. Petter Jansson, 2003.

Barsebäcks kyrka - invändigt underhåll: Besiktning 2000-11-22. Wigot konsult AB.

Barsebäcks kyrka invändigt underhåll – Anteckningar från möte på platsen 2005-05-18.

Barsebäcks kyrka – märkvärdigare än du tror: Byggnadsarkeologisk undersökning 1996, 2000-2003. Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2003:80. Petter Jansson (2003).

Byggmöte 2001-04-23 kl. 13.

Byggmöte 2001-08-09. Barsebäcks kyrka.

Meddelande från Petter Jansson, Landsantikvarien i Malmöhus län, 1996-02-01.

Möte 2001-04-23 kl. 10. Barsebäcks kyrka.

Malmö

Länsstyrelsen i Skåne län

Angående ansökan om att gräva ett schakt runt kyrkan och installation av vattenburen värme, Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun. Emma Bönnestig, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddebygdens församling, 2007-07-05. Dnr. 433-18871-07.

Angående ansökan om tillstånd att schakta runt Barsebäckskyrka, Barsebäck socken, Kävlinge kommun. Emma Bönnestig, Länsstyrelsen i Skåne län till Svenska kyrkan i Löddebygdens Församling, 2007-11-07. Dnr. 433-18871-07. Länsstyrelsens i Skåne län arkiv.

Angående kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun, Skåne län. Ann Tschannen, Länsstyrelsen i Skåne län till Riksantikvarieämbetet, 2003-11-29. Dnr. 433-55431-03.

Angående kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun, Skåne län. Thomas Romberg, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2003-12-16. Dnr. 433-55431-03.

Angående kalkmålningarna i vapenhuset. Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun. Ann Tschannen, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 2004-12-22. Dnr. 433-55431-03.

Angående kalkmålningar i vapenhuset Barsebäcks kyrka Kävlinge kommun. Johny Wigothson, Wigot Konsult AB till Länsstyrelsen i Skåne län, 2005-01-27. Dnr. 433-55431-03.

Angående rengöring av långhusvind och tornvind, Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn. Jesper Carlsson, Regionmuseet i Skåne till Wigot Konsult AB, 2000-12-11. Dnr. 225-36430-00.

Ansökan om samråd/tillstånd enligt 2 kap Kulturminneslagen (SFS1988:950). Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB till Länsstyrelsen i Skåne län, 26/3 2007. Dnr. 431-18870-07, 433-18871-07.

Barsebäcks kyrka. e-post från Petter Jansson, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien Skåne län, till Alice Öberg, Länsstyrelsen i Skåne län. 2005-03-31 kl. 13.41. Dnr. 433-55431-03.

Barsebäcks kyrka, invändig putsnings- och kalkmålningsarbeten 1996-11-04. Wigot Konsult AB till Länsstyrelsen i Skåne län, 1997-03-14. Dnr. 225-13096-97.

Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen med representanter för länsstyrelsen 2003-12-12. Johny Wigothson, Wigot Konsult AB, 2003-12-17. Dnr. 433-55431-03.

Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen 2005-03-30. Johny Wigothson Wigot Konsult AB. Dnr. –

Barsebäcks kyrka, invändigt underhåll: Anteckningar från möte på platsen 2005-05-18. Johny Wigothson, Wigot Konsult AB. Dnr. -

Barsebäcks kyrka, Kävlinge kommun. Johny Wigothson, Wigot Konsult AB, till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-11-07. Dnr. 433-55431-03.

Barsebäcks kyrka, rengöring av vindarna över långhus och torn, reparation av fem gravstenar i tornets bottenvåning, Kävlinge kommun. Thomas Romberg, Länsstyrelsen i Skåne län, till Löddeköpinge Kyrkliga Samfällighet, 2001-01-12. Dnr. 225-36430-00.

Barsebäcks kyrka, Åtgärdsförslag: Kyrkvinden. Cecilia Runsten, Wigot konsult AB till Länsstyrelsen Skåne län, 2000-12-08. Dnr. 225-36430-00.

Begäran om ytterligare komplettering angående värmesystem i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks sn, Kävlinge kommun. Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län till Löddebygdens församling, 2007-07-25. Dnr. 433-18871-07.

Brev från Peder Bøllingtoft, konservator M. Sc. och avdelningschef på avdelningen för monumentalkonst, Det Konglige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering, till Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling. Brevet odaterat.

Ert brev den 5 juli 2007 angående om att gräva ett schakt runt kyrkan och installation av vattenburen värme, Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge Kommun. Roy

Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, till Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-12. Dnr. 433-18871-07.

Installation av vattenburet värmesystem i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun. Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-31. Dnr. 433-18871-07.

Invändiga putsnings- och kalkmålningarna i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun. Petter Jansson, Landsantikvarien i Skåne län till Länsstyrelsen Skåne län, 1997-07-18. Dnr. 225-13096-97.

Kompletterande information till vår ansökan om nytt värmesystem samt återställande av marknivå vid Barsebäcks Kyrka. E-post, från Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna, till Emma Bönnestig, Länsstyrelsen i Skåne län. 2007-05-04 kl. 16:01. Dnr. 433-18871-07.

Kompletterande åtgärder till renoveringen 2000-2002 Barsebäcks kyrka: februari 2007. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2007-02-15.

Minnesanteckningar efter möte i Barsebäcks kyrka, Barsebäcks socken, Kävlinge kommun. Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, 2007-07-13. Dnr. 433-18871-07.

Möte den 2007-03-05 Barsebäcks församlingshem. Bo Hirche, Arbetsgrupp Barsebäck uppvärmning, 2007-03-05. Dnr. –

Nu har jag tröttnat. E-postkonversation mellan Henrik Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, och Petter Jansson, Regionmuseet i Kristianstad/Landsantikvarien Skåne län, 18-20/7 2007.

Rapport: Klimatpåverkan, problem i tiden. 2001-2005, Barsebäcks Kyrka. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, 2005-04-19. Dnr. 433-18871-07.

Svar på ytterligare kompletteringar angående värmesystemet i Barsebäcks kyrka. Roy Clevenholm, Arbetsmiljöingenjörerna AB, till Henry Ogstedt, Länsstyrelsen i Skåne län, 27-07-2007.

Till översynssammankomst angående Barsebäcks kyrkas kalkmålningar och murverksstatus. Owe Backland, kyrkoherde i Löddebygdens församling, 2011-08-08. Dnr. -

Tillståndsansökan för övertäckning av kalkmåleri. Konservator Magnus Wihlborg till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-11-11. Dnr. 433-55431-03.

Utdrag från Kyrkorådets protokoll, sammanträde 2007-12-05. Löddebygdens församling, 2007-12-05.

Övertäckning av kalkmålningar i Barsebäcks kyrka, Löddebygdens församling, Kävlinge kommun. Sune Lindkvist & Misa Asp, Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelsen i Skåne län, 2003-12-01. Dnr. 433-55431-03.

Stockholm

Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA)

Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag. Owe Backland, Nils-Olof Persson v. ordf. pastoratskyrkan, 29/11 1995 till Kyrkofonden. Dnr. 330-1482-1996, ink. 12/3 1996.

Ansökan om kyrkobyggnadsbidrag. Dnr. 330-1886-1997, ink 1997-03-20.

Avskrift – utdrag ur protokoll angående patronatsrätten för sammanträde 10/9 1923.

Barsebäcks kyrka – Arbetsbeskrivning för reparationer. Theodor Wåhlin, Lund i oktober 1924. Dnr. 3175.

Beslut om kyrkobyggnadsbidrag. Kyrkofonden till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet, 4/9 1996. Dnr. 330-1482-1996, ink. 12/3 1996.

Brev från Kungl. Byggnadsstyrelsen till Pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 28/11 1924. Dnr. 3363.

Brev från Kungl. Byggnadsstyrelsen till Pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 23/4 1926. Dnr. 1730.

Brev från Kungl. Byggnadsstyrelsen till Pastorsämbetet i Barsebäcks församling, 23/3 1928. Dnr. 1349.

Brev från amanuensen Olle Källström till Riksantikvarien. 12/12 1927. Dnr 5089.

Brev från länsstyrelsen i Malmöhus län till Löddeköpinge kyrkliga samfällighet. Dnr. 330-4794-1997, ink 1997-09-10.

Brev från länsstyrelsen i Malmöhus län till Riksantikvarieämbetet. Dnr. 330-1597-1996, 11/3 1996.

Brev från Olof Olinder, kyrkoherde i Barsebäcks församling till Riksantikvarien, 7/5 1926. Dnr. 1600.

Brev från Riksantikvarien till Kungl. Byggnadsstyrelsen, 7/4 1926. Dnr. 3449 och 1017.

Brev från Riksantikvarien till Kungl. Byggnadsstyrelsen, 29/12 1927. Dnr. 3410, 5089/27.

Brev från Riksantikvarien till Pastorsämbetet i Barsebäck, 7/4 1926. Dnr 1017.

Brev från Riksantikvarien till Pastorsämbetet i Barsebäck, 2/6 1926. Dnr. 1600 och 1949.

Brev från Riksantikvarien till professor Otto Rydbeck, 25/11 1925. Dnr. 3449.

Brev från Riksantikvarien till professor Otto Rydbeck. 12/5 1926. Dnr. 1600.

Brev från Riksantikvarien till professor Otto Rydbeck, 26/10 1927. Dnr. 4310/27.

Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 18/3 1926. Dnr. 1017.

Brev från professor Otto Rydbeck till Riksantikvarien, 28/5 1926. Dnr 1949.

Brev från redaktör Ludvig Sjöberg till Riksantikvarien, 16/11 1925. Dnr. 3449.

Brev från domkyrkoarkitekt Theodor Wåhlin till Riksantikvarien, 22/10 1927. Dnr. 4310.

Kyrkofonden: Underrättelse. KBB07-101-96, 1997-09-02.

Preliminär arbetsbeskrivning och förslag till arbetsbeskrivning för konserveringsarbeten. Konservator Magnus Wihlborg till Kyrkorådet i Barsebäck, 24/11 1995. Vidarebefordrat till Riksantikvarieämbetet 28/1 1996. Dnr. 331-508-1996.

Yttrande angående ändring av tak i Lerums kyrka, Lerums socken, Lerums kommun, Västra Götalands län. Riksantikvarieämbetet till Länsstyrelsen i Västra Götalands län. 2006-09-06. Dnr. 312-2510-2006.

Åtgärdsförslag avseende reveterade tak i Lerums kyrka. Studio Västsvensk Konservering. 2006-02-10. Dnr. 433-17934-2006.

Hos uppsatsförfattaren, Kajsa Nyström Rudling

Anteckningar från återsamlingsmöte i Barsebäcks kyrka 20/9 2011.

Transkribering av intervju med Owe Backland, Jan Ranevi och Pontus Kvarnholt, Barsebäcks kyrka, 13/12 2011.

8.2 Tryckta källor och litteratur

AIC – Code of Ethics and Guidelines for Practice.

<http://www.conservation-us.org/index.cfm?fuseaction=page.viewPage&PageID=858&E:\Col dFusion9\verity\Data\dummy.txt> [hämtat 14/11 2012].

Angantyr, Lasse (2011). "Församlingen glömde medeltida målningar". *Norra Skåne*. 2011-11-21.

<http://www.nsk.se/article/20111121/SJOB0/711219883/-/forsamlingen-glomde-medeltida-malningar> [hämtat 17/1 2013].

Antomarchi, Catherine (2007). "From design to evaluation: the anatomy of an ICCROM Course". I: *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.). Rome: ICCROM. sid. 6-9.

http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013].

Brajer, Isabelle (2008) "Values and opinions of the general public on wall paintings and their restoration: a preliminary study". I: *Conservation and access: contributions to the London Congress, 15-19 September 2008*. (red.) Saunders, David, Townsend, Joyce H. & Woodcock, Sally London: International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works.

Brajer, Isabelle (2009). "Authenticity and restoration of wall paintings: issues of truth and beauty". I: *Art, conservation and authenticities: material, concept, context*. (red.) Hermens, Erma & Fiske, Tina. London: Archetype.

The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999. (2000). Australia ICOMOS Incorporated: Burwood, Australien.

http://www.heritagecouncil.ie/fileadmin/user_upload/IWTN_2012/BURRA_CHARTER_1999.pdf [hämtat 14/11 2012].

Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken: för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

E.C.C.O. Professional Guidelines (2002).
<http://www.ecco-eu.org/about-e.c.c.o./professional-guidelines.html> [hämtat 31/10 2012].

Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.
http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Forordning-19881188-om-kult_sfs-1988-1188/ [hämtat 18/2 2013].

Gowning, Robert (2007). "Maximizing scarce resource. Funding for building conservation projects". I: *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.). Rome: ICCROM. sid. 167-171.
http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013].

Harnesk, Paul (red.) (1948). *Vem är vem?. D. 4, Skånedelen*. Stockholm: Vem är vem bokförlag. <http://runeberg.org/vemarvem/skane48/0505.html>. [Hämtat 10/2 2012].

Henningsson, Anna (2005). *Dokumentationsprocesser och metoder inom kalkmåleri-konservering*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
http://www.raa.se/publicerat/varia2011_3.pdf [hämtat 22/2 2013].

Hermerén, Karin (2009). *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000*. FoU-rapport 2009-09-21. dnr 353-3538-2007. Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/publicerat/9789172095502.pdf> [hämtat 15/2 2013].

Holmberg, Rikard & Hervius, Elisabeth (1972). *Barsebäcks och Hofterups kyrkor: Harjagers härad, Skåne band I:2*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Ilstorps kyrka [1200-tal]. Informationsblad. Sjöbo församling, Svenska kyrkan.
<http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/Ilstorp.pdf> [hämtat 17/1 2013].

"Karagen". *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/karagen> [hämtat 2013-01-22].

Kyrkliga kulturminnen: Vägledning för tillståndsprövning.
http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/kyrkliga-kulturminnen/Kyrkliga_kulturminnen__Vagledning_for_tillstandsprovning.pdf [hämtat 13/2 2013].

Kyrkoordningen. 1999, uppdaterad 2013.
<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=637938> [hämtat 21/2 2013].

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.
http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ [hämtat 14/2 2013].

"Limfärg". *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/limfarg> [hämtat 2013-01-22].

Meddelande: Konserveringsåtgärder och det kyrkliga kulturarvet – kyrkoantikvarisk ersättning/kyrkobyggnadsbidrag för 2010. Stiftsantikvarie Aina Mandahl, på uppdrag av

Stiftsstyrelsen i Lunds stift. 2008-10-31, reviderat 2010-06-02. Dnr 2444-14/08.
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 20/2 2013].

Mora, Paolo, Mora, Laura & Philippot, Paul (1984). *Conservation of wall paintings*. London: Butterworths.

Muñoz Viñas, Salvador (2005). *Contemporary theory of conservation*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.

Nilsen, Lisa (red.) (2010). *Handbok för beställning och utförande av konservering av kyrkliga kulturminnen*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
<http://www.raa.se/publicerat/9789172095571.pdf> [hämtat 6/2 2013].

Nilsson, Göran (2002) ”Kalken dolde exklusiva bilder”. *Sydsvenskan*. sektion A. 2002-05-08. sid. 5.

Nisbeth, Åke (2001). ”The fate of mural paintings”. I: *Conservation of mural paintings*. Lindborg, Ulf (red.). 1. [uppl.] Stockholm: National Heritage Board [Riksantikvarieämbetet].

Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi. Ny, rev. och rikt ill. uppl. (1904-1926). Stockholm: Nordisk familjeboks förlag. Band 38 (1926).
<http://runeberg.org/nfcr/0069.html>. [hämtat 6/3 2012].

Patel, Runa & Davidson, Bo (2003). *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 3., [uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur.

Policy angående antikvarisk medverkan. Olof Martinsson, Länsstyrelsen i Skåne län. 2011-06-09.
<http://www.lansstyrelsen.se/skane/SiteCollectionDocuments/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/Byggnadsminnen/Policy%20ang%20antikvarisk%20medverkan,%20201106.pdf> [hämtat 12/2 2013].

Rapport Hässlunda kyrka. Konservering av bemålning i kor och absid samt delar av kyrkans inventarier. 20110601. (2010). Skånes Målerikonserveratorer: Ingrid Wedberg och Hanna Eriksson.

Riegl, Alois (1996). ”The Modern Cult of Monuments: Its Essence and Its Development”. I: *Historical and philosophical issues in the conservation of cultural heritage*. Price, Nicholas Stanley, Talley, Mansfield Kirby & Melucco Vaccaro, Alessandra (red.). Los Angeles, Calif.: Getty Conservation Institute.

Riksantikvarieämbetets strategi och vision 2011–2013: Tänka i tid.
<http://www.raa.se/wp-content/uploads/2012/05/Strategiochvision-Riksantikvarieambetet2011-2013.pdf> [hämtat 15/2 2013].

Rittsél, Johan (2003). ”Så målade man - målarmästaren berättar”. *Byggnadskultur* nr 4/2003.
<http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/s%C3%A5-m%C3%A5lade-man-m%C3%A5lar-m%C3%A4staren-ber%C3%A4ttar> [hämtat 2013-01-22].

Rosvall, Östen (2000). ”Kyrkan vittrar - då dyker djävulen upp”. *Sydsvenskan*. 2000-12-23. sid. 5-7.

Rudling, Kajsa (2010). *Förändra, förbättra, förnya? Retuscheri av medeltida kalkmåleri*. Kandidatuppsats på konservatorsprogrammet, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet vt 2010.

Rudling, Kajsa (2010). *Kartläggning av undersökningar av kalkmålningar i svenska kyrkor*. Rapport från Individuell kurs, Masterprogrammet i Kulturvård, Institutionen för Kulturvård, Göteborgs universitet ht 2010.

Sawdy, Alison (2003). "The role of environmental control for reducing the rate of salt damage in wall paintings". I: *Conserving the painted past: developing approaches to wall painting conservation: post-prints of a conference organized by English Heritage, London 2-4 December, 1999*. Gowing, Robert & Heritage, Adrian (red.). London: James & James. sid. 95-109.

Svalin Gunnarsson, Elisabeth (red.) (2004). *Att vårda en kyrka*. Stockholm: Verbum.
<http://www.raa.se/publicerat/9152630110.pdf> [hämtat 6/2 2013].

Stig Sørensen, Marie Louise (2009). "Between the lines and in the margins: interviewing people about attitudes to heritage and identity". I: *Heritage studies: methods and approaches*. Stig Sørensen, Marie Louise & Carman, John (red.). London: Routledge. sid. 164-177.

Trampedach, Kirsten. "Lime-based materials used in the conservation of wall paintings in Denmark". I: *Western medieval wall paintings: studies and conservation experience: Sighisioara, Romania, 31 August - 3 September 1995*. (1997). Rome: ICCROM. sid. 79-83.

Tunander, Pontus (2002). "Limfärg - Ett material med många förtjänster". *Byggnadskultur* nr 2/2002.
<http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/limf%C3%A4rg-ett-material-med-m%C3%A5nga-f%C3%B6rtj%C3%A4nster>. [hämtat 2013-01-22].

Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.) (2007). *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Rome: ICCROM.
http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013].

Varoli-Piazza, Rosalia (2007). "Tools for the future". I: *Sharing conservation decisions: lessons learnt from an ICCROM course*. Varoli-Piazza, Rosalia & Mezzabarba, Stefania (red.). Rome: ICCROM. sid. 164-166.
http://www.iccrom.org/pdf/ICCROM_15_SharingConservDecisions_en.pdf [hämtat 3/5 2013].

Wildte, Fridolf (1955). *Lerums kyrka*.

Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning. <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=642412> [hämtat 19/2 2013].

Vägledning: Antikvarisk medverkan. Riksantikvarieämbetet. Reviderad 21/2 2012.
http://www.raa.se/publicerat/varia2012_4.pdf [hämtat 11/2 2013].

Yin, Robert K. (2003). *Case study research: design and methods*. 3 ed. Thousand Oaks: Sage Publications.

Elektroniska källor och litteratur

Arbetsmiljöingenjörerna: ”Verksamhetsområden / branschområden”.

<http://www.arbetsmiljoingenjorerna.se/verksamhet.html> [hämtat 12/2 2013].

BASF Dispersions & Pigments: Produktbeskrivning av Acronal® 500 D.

<http://www.dispersions-pigments.basf.com/portal/load/fid736676/TI%20-%20Acronal%20500%20D.pdf> [hämtat 12/7 2012].

Byggmax: ”Varuinformation: Fiberduk N1”.

http://www.byggmax.com/se-sv/byggvaror/altan-tradgard/sten-markplattor/markduk/21032/fiberduk-n1#Product_information [hämtad 8/1 2013].

Conservation Resources International: Produktbeskrivning av Primal (Rhoplex) AC33.

http://www.conservationresources.com/Main/uk_section_019/019_042.htm [hämtat 12/7 2012].

Kremer Pigmente: Produktbeskrivning av Ledan® TB 1.

http://www.kremer-pigmente.com/media/files_public/31000e.pdf?xaf26a=5d6fea164564a46d96ba3777ac6d4f0b [hämtat 12/7 2012].

Riksantikvarieämbetet: ”Att läsa inom kyrkoområdet”.

<http://www.raa.se/kulturarvet/byggnader/kyrkor/att-lasa-inom-kyrkoomradet/> [hämtat 7/2 2013].

Pilgrimsvägen, Svenska kyrkan. <http://www.pilgrimsvagen.se/default.asp?pid=55> [hämtat 12/12 2012].

Pilgrimsvägen, Svenska kyrkan: ”Barsebäcks kyrka”.

http://www.pilgrimsvagen.se/pdf/Barsebacks_kyrka_H2.pdf [hämtat 12/12 2012].

Sjöbo församling: Information om Ilstorps kyrka.

<http://www.sjobo.nu/kyrkan/blandat/kyrkor.html> [hämtat 17/1 2013].

UV-blogg, Riksantikvarieämbetet: ”Pilgrimsampullen vid Pilgrimsvägen”. Publicerat 23/9 2011.

<http://www.uvblogg.se/wordpress/barsebacks-bytomt/pilgrimsampullen-vid-pilgrimsvagen/2011/09/23/> [hämtat 12/12 2012].

Visual Arkiv: Information om arkivbildare Olle Källström.

http://www.visualarkiv.se/xtf/view?docId=SE/ATA/ENSK/64.ead.xml&doc.view=entire_text [hämtat 22/3 2012].

Wigot Konsult AB: Referensprojekt. <http://www.wigot.se/default.asp?pid=7> [hämtat 21/2 2013].

8.3 Figurförteckning

Figur 2. Kalkmålning i tornrumsbågen. Foto: Kajsa Nyström Rudling.....	23
Figur 3. Koret med draperimålning och änglar. Foto: Kajsa Nyström Rudling.....	27
Figur 4. Långhusets västvägg med kalkmåleri från flera olika tidsperioder. Foto: Kajsa Nyström Rudling.....	29
Figur 5. Ribba i långhuset med dekorationsmålning. Foto: Kajsa Nyström Rudling.....	30
Figur 6. Tornrumsvalvets östra kapp med avbildning av Livets träd. Foto: Kajsa Nyström Rudling.....	32
Figur 7. Långhusvalvets södra kapp med avbildning av S:t Jakob med pilgrimsattribut. Foto: Kajsa Nyström Rudling.....	33
Figur 9. Avtäckningshammare och andra redskap. Foto: Ingrid Wedberg.....	44

